

ناوه رۆك:

- ۳ - كوردانى خوراسان ميژويهكى كۆن و گهنجينه يهكى له بيركراو شاسوار هه رشه مى
- ۲۷ - كوردانى خوراسان، پاريزه رانى زمان و كوتووور شهريفه فلاح
- ۳۴ - كورته باسيك له سهه كوردانى خوراسان خاليد هه ركى
- ۳۹ - كوردانى خوراسان به شيكن له كورده كانى رۆژه لاتی كوردستان ناريز نه نده ريارى
- ۴۶ - كوردانى خوراسان له ئيگۆئينه وه يهكى مهيدانى نه كاديمى دا و؛ له ئينگليزييه وه: محمهد حه مه سالج توفيق

کوردانی خوراسان میژویهکی کۆن و گهنجینهیهکی له بیرکراو

شاسوار هه رشه می...

چی له سهر کوردستانه دووره که ده زانیت؟

ئیمه هه میسه و له هه موو بۆنه یه کدا، باسی کوردستان و گه له که ی ده که ین. باسی بیمافی و به شخراوی گه له که ی ده که ین. له میشکیشمان چه سپیوه، که نه و کوردستانه ی مه به ستمانه، هه مانه که له سائی ۱۵۱۴ز، بووه دوو پارچه و، له دوا ی جهنگی جیهانی یه که میسه وه، کرا به چوار پارچه. واتا نه و (یهک) کوردستانه ی ئیی دوهو یین، هه مان نه و چوار پارچه ناسراوانه ن. به ده گه من به بیر خۆمانی دینینه وه، که دوو کوردستان هه ن. واتا ئیمه هه ر جهخت له سه ر نه و پارچه گه وره تره ده که ین، که کراوته چوار پارچه و، به سه ر ده و نه ته کانی ده وره یه ر دابه شکراون. له راستیدا کوردستانیکی دووری دیش هه یه، که به رووبه ری خاک و ژماره ی دانیشتوان، له زۆر ولات و ده و نه تی سه ره خۆ و ناسراوی دنیا گه وره تره. با به زمانیکی روونتر بدویم و بلیم، که له ناو سنوری ده و نه تی ئیراندا، دوو کوردستان هه ن، که له رووی جوگرافیه وه، ئیکدا بپراو و لیکدوورن. کوردستانه ی دووه م، که ئیمه له م گوته رده مه به ستمانه بیناسیئین، که وتۆته نه و په ری باکوری پۆژه لات. واتا له باکوری هه ری می پان و پۆری خوراسان هه لکه وتوووه. کورده کانی نه و ی، به خاکی ولاتی خۆیان ده ئین (کوردخانه) و، ئیرانیه کانی ش ناویان ئیناوه (ئوستانی باکوری خوراسانی).

با بزانيڻ نه وانه كين و بو له وين و له كه يه وه له وئ ده زين؟

بوئى كورد له خوراسان، كه به سهدان ميل له كوردستان دووره، بوئى كى كاتى و رابردى و سه رپيئى نيه. كوردان له خوراسان، خاوه نى نيشتمان و ولايتكن. نه وان له وئ، هموو مهرجه كانى گه ليكى نازاده و سه ربه خويان تيدايه. وهك خاك، زمان، ميژوى هاوبهش و سه ربه خو و، دابونه ريتى تايهت به خويان. تا ئيستا به دهيان نوسهر و ميژونوسى كورد، به شيوه و ناستى ليكجيا، له سه ر نه و به شهى كوردستانيان نوسيوه. هموو نوسينه كان، له (خه وشيك) دا هاوبه شن. خه وشه كه نه وه به كه نه وان كورديان له وئ ديوه و خه لكه كه يان، به شيوه يه كى نه تنى و نه ژادى، وه كو كورد ناساندووه. واتا كوردانى كوردخانه، يان باكورى خوراسان، هه بوون و ميژويان، به شيوه يه كى نه تنى نوسراوه ته وه و، له خاكه كه يان دا پچرين دراون، كه پتر له هه زار سائه تيدا ده زين و، گوڤى باوك و باپيرانيان له وييه. نه مهش هه مان نه و هه له يه يه، كه نوسه رو ميژونوسان، له باره ي ميژومان به گشتى دهينوسن. واتا له جياتى نوسين و ناساندنى ميژوى (نيشتيمانى)، نه وانه ميژوى (نه ته وه يى) يان (نه تنى) كوردان، بئ خاك و ولات ده نوسنه وه. ئيمه له گوئارى (ساسانيه كان، شانازيه كى توڤا) دا، به دريژى نه و بوچوونه هه له يه مان، بو نوسينه وه ي ميژو ده رختووه.

له باره ي ژماره ي كوردانى خوراسانه وه، تا ئيستا وه لامى كى دروستى پشت به ستو به نامارمان له به رده ستدا نيه. نامارى سه ر ژميڤى كردنى دانيشتوان له ئيران، هه روهك ولاتانى دى ناوچه كهش، كه به شيكى كوردستانيان له ژيڤر ده سته، خوئ ده پاريزى له هيماكردن بو پيكهاته ي نه ته وه يى گه لانى ناو سنورى ده وئ ته كه. دياره نه مه به و واتايه نيه، كه سه ر ژميڤى له م بابه ته بوونى نيه. نه و جوڤه سه ر ژميڤيانه، له سه ر ناستى ده وئ ته و ناوچه و شار، له هموو پارچه كانى كوردستان نه نجام ده رين، به لام ته نيا بو ده زگاكانى ناسايشى نيشتمانى، سه ر به ده وئ ته هه يه، تا سوڤيان لئ وه رېگرن. واتا زانيارى زور نهينين و، له خه لكى دى ده شار درينه وه. زانينى ژماره ي راسته قينه ي كوردان، له ولاتانى هاوسى، به لاي به رپرسانى نه و ده وئ ته تانه وه، وه كو بو ميڤى نه تومى وايه و، ناسايشى (ده وئ ته) تيكده دات، بو يه شه نه و زانيارى و سه ر ژميڤيانه، به نه ينيه كانى ده وئ ته داده رين. به گوڤره ي سه رچاوه كورديه خو جيبه كان و خه ملاندنى شاه زايانى بيانى، ژماره ي كوردان له باكورى خوراسان، خوئ له دوو مليون كه سيك ده دات.

به شى هه ره زورى كوردانى خوراسان، هيشتا به زمانى كوردى، شيوه زارى باكور، يان كرمانجى ده وين، سه ره راي نه وهش كه ده وئ ته ناوه ندى، هه رگيز رېنگاي پينه داون، گه شه به زمان و فه ره ننگ و دابونه ريتى كو مه لايه تى خويان بدن. يا خود رېكخراوو دامه زراوه ي تايهت به و مه به ستانه يان هه بيت. يان بتوانن مندا له كانيان فيرى خوڤندن و نوسين به زمانى دايك

بكه ن.

به هوى نهو له مپهره زورانهى له سهر ريگاي گه شه پيدانى فهره نكي، له بهر ده ميان دايه. ههروهه به هوى ريگري بهردهوامى دهوته، له بايه خ پيدان و گه شه پيدانى زمان. ههروهه به هوى نه بوني هيچ بواريكى په يوه ندى نيوانيان، له گه ل خاكي دايك، كوردستان، زمانه كه يان كه موو زور كه وتوته ژير كاريگه رى زمانى فارسى، به هوى خويندن و فيرمى بوونى زمانى فارسى له خويندنگا و دامه زراوه كاني دهوته تدا. ههروهه زمان و زاراوه گه لى توركيش، كاريگه رى به سهر زمانى رۆژانهى كوردانى نهوئ دياره. زمانه كاني توركى، هيشتا له لايه ن به شيك له دانىشتوانى ناوچه كه ناخاوتنى پيدده كريت. وهك زمانه كاني نوزبه كى، كازاكي و توركماني. نهو زمانه كورديهى كه به دابراوى له كوردستانى گه وره، بو سته تان سا ل به كارها تووه و، ريچكه يه كى تايبه ت به خوى بو گه شه كردن وهرگرتووه، له زور لاهه شيوازيكى كۆنى كاريگه ريه كاني سه دهى ناوه راستى باكورى كوردستانمان بو درده خه ن، كه هوزه توركه كاني نهوئ له گه ليان تيگه ل ببوون. ههروهك زور ديارده و بارى زمانى كۆن و پوكاويش، لهو زاراوه يه دا پاريزراوه، بو يه زمانى كوردى كوردخانه، خه زمانه يه كى دهوته مه نده بو ليكو له ره وان، تا كاري به راورد كردنى له سهر بكه ن.

كوردخانه ده كه ويته كويوهى خوراسان؟

خوراسان ناوچه يه كى گه وره و پانوبه رينه. نزيكه ي هه موو سنورى رۆژه لاتي ئيران ده گريته وه. واتا له لاي رۆژه لاتي، له سنورى توركمه نستان له باكوره وه، به دريژايى سنورى نه فغانستان داده كشي ت، تا بو سنورى پاكستان دريژ ده بيته وه. له رۆژناو اش، بيابانى گه وره و قاتوقرى (لوت)، له هه ري مه كاني دى ناوه راستى ئيراني داده بريت. هه ري مه كه كراوه ته سى ئوستان: باكورى خوراسان، خوراسانى ره زه وى و، خوراسانى گوستان.

كوردان، به زورى له وپه رى باكور، له ئوستانى باكورى خوراسان، له چه ند شارو شاروچكه يه ك و ديها تى تايبه ت به خويان ده ژين. كوردان بوخويان ژماره ي خويان به پتر له ۲ ميليون كه س ده خه ملينن. به گو يره ي سه رچاوه ئيرانيه كان، له ۸۵۰ هه زار كه سى دانىشتوانى ئوستانى باكورى خوراسان، پتر له ۵۹۵۰۰۰، پينج سه ت و نه وه د و پينج هه زار كه سيان، يان ۷۰% له سه دى دانىشتوانى ئوستانه كه كوردن. واتا كوردان گه وره ترين پينكه اته ي نه ته وه يى ئوستانه كه ن. نوزبك و كازاك ۱۵۲۰۰۰ هه زار كه سن. واتا ۱۸% ي دانىشتوان. فارسه كان ۶۰۰۰۰ هه زار كه سن. واتا ۷% دانىشتوان. ههروهك توركماني سوننه مه زه بيش ۴۵۰۰۰ هه زار و ۵% ي دانىشتوانى ئوستانه كه ن. له ئوستانى خوراسانى ره زه ويشدا ۶۰۰۰۰۰، شه ش سه ت هه زار كورد ده ژين. نه وان هى دى، له شاره گه وره كاني دى ناوچه كه، وهك مه شه د نيسته جي ن.

جگه له قوچان و شيروانه، نهوان چەندان شارى دى تاييهت به كوردانيان ههيه. دهكرت به زمانى ژماره بليين كه له خوراسان، ۱۱ شارو ۱۹۰۰ گوندى كوردنشين هەن. ناوى هەندىك له شارەكانيان بریتين له: نەسفەرايین. چناران. بوجنورت. باجگيران. ناشخانی. دەرەكەز. قەلات. لاین. مانه و سيميلقان. راز. رادكان. فاروج.

كوردخانه

كوردانى نهو دهقەرە، له ۲۲ هۆزى گهوره و، ۱۲۲ بنه مائهى بچوكتر پيکهاتوون، كه ناوى ۱۱۲ يان لای من پاريزراون. نهوان به خاک و ولاتى خويان دهليين (كوردخانه). روبروى گشتى خاکی كوردان، يان كوردخانه، بریتيه له ۶۴. ۱۴۴، شەست و چوار هەزار و سەتو چل و چوار كیلۆمەترى چوارگۆشه. بو نهوهى له گه وریه یی و پان و پۆرى نهو خاكه بگهين، دهمهويت له گه ل روبروى چەند ولاتىكى ناسراوى دنيا، بهراوردى بکه م. روبروى قەتەر ۱۱ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه يه. روبروى تهيمورى رۆژه لات ۱۴ هەزار و ۶۰۰ كیلۆمەترى چوارگۆشه يه. ههروهك سلوقينيا ۲۰ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. ئيسرائيل ۲۱ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. ئهلبانيا ۲۹ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. ئهرمەنستان ۲۹ هەزارو ۸۰۰ كیلۆمەترى چوارگۆشه. بهنجيك ۳۱ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. مۆلداڤيا ۳۴ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. تايوان ۳۶ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. سويسرا ۴۱ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. هۆله ندا ۴۲ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. دانمارك ۴۳ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. كرواتيا ۵۷ هەزار كیلۆمەترى چوارگۆشه. وهك دەرەكەويت، هه موو نهو دهولته ناسراوانه ی سەر هوه، ههروهك زۆرى ديش، به روبروى له كوردخانه بچوكترن.

جگه له كوردخانه، ژماره يه كى زۆر كوردى ناوچه كه، بو نيش و كار، يان هۆكارى دى، له دەر هوى كوردخانه و، له شاره گه و ره كانى خوراسان ده ژين. وهك مه شه هه د، نيشاپور و سه بزه وار. هه ندىك سه رچاوه، ته نيا ژماره ی كوردانى دانىشتوى (مه شه هه د)، به ۴۰۰ هەزار كه س ده خه مليين. دياره زۆرى ديش، به هۆى خويندن و كار هوه، په ريه وى شاره كانى دى ئيران، وهكو تاران بوون.

نه گه ر پينا سه ی تۆپوگرافياى كوردخانه بگهين، نهوا ده ليين ناوچه يه كى شاخاوى به پي ته. دوو روبروى تيدا يه. ئاست و پرت ه ی باران بارين، له ناوچه كه به رزه. كشتوكال به پرت ه يه كى به رز ده كريت. له هه ردوو ناوچه كانى قوچان و راز، نهوت و گاز به برى كى كه م دۆزراونه ته وه.

كوردانى خوراسان، ههروهك كوردانى ناو كوردستان، خاوهنى سامانىكى گه و ره دهولته مهندى فۆلكلورين. نهوان دابونه ريت و

فۆنکلۆری خۆیان، به شیوهی جۆراوجۆر و، نهوه دواى نهوه، تا نهمرۆ پاراستوووه. تا سه رهتای سه دهی بیسته میش، کوردانی ناوچه که، به گشتی خه ریکی کشتوکاڵ کردن و ناژه لدارى، (شوانکاره یی) بوون. ئیستا له ویش، وهک هه ر شوینیکی دی، کارو پیسه ی جۆراوجۆر سه ریان هه لداوه. له شاره کانیسیاندا، به تایبهت قوچان و شیروانه، ههروه ها بوجنورت، نه سفه رایین و تا راده یهک شاره کانی دیش، کارو پیسه ی باوی شاری و، کارو کارمه ندی له ده زگا کانی ده وهت، شان به شانی دوکانداری و بازرگانی، باوه. به گویره ی هه ندیک سه رچاوه ۶۰% له سه دی کوردانی نه وئ، هیشتا لادی نشین و، کاری ناژه لدارى و جوتیاری ده کهن. ۳۵% له سه دی دانیش توانیش، له شاره کان نیشته جین. ههروهک ۵% یان، هیشتا به ژبانی کۆچه ری، یان په وه ندی ده ژین و کوستان و گه رمیان ده کهن. نه م شیوه ژبانه سه ره تایبه ی کوردان، له لادی و ناژه لدارى، یان په وه ندی و کوستان و گه رمیان کردن، هۆکاری سه ره کی پاراستنی زمان و داب و نه ریتی دی وهک جلو به رگ و خواردن و ناواز و گۆرانی و داستان و لاوکه کانیان بووه.

کوردانی باکوری خوراسان، به تیکرایى موسوئمانى شیعه ی دوازه ئیمامین، واتا سه ر به (مه زه به ی ده وهت) ن. نه وان تا نه م سالانه ی دوایش، کۆمه لگایه کی دابراو و داخراو و بیناگا، له پووداو و کاریگه ره که کانی کوردستانیان پیکدینا. له و سی سانه ی دواى دا، نه و بارو دۆخه به شینه یی، به ره و گۆران چوووه. نه وان یه که مچار له ریگای تارانى پایته خته وه، توانیان په یوه ندی به کوردانی کوردستانه وه بکه ن. واتا له ری دیتنی نه و کوردانه ی که بو خویندن، یاخود کارو گه شت، له تاران ده مانه وه. له دواى نا شبه تالی شوپشه که ی مه لا مسته فا و، ناواره بوونی ژماره یه کی زۆری کورد له ئیران، به شیکى نه و کوردانه له شیروانه نیشته جی کران. نه وان تازه ترین کوردی ده ره وه ی ناوچه که بوون، که که وتنه به ر چاوی خه لکی کوردخانه. من هه ندیک له و کوردانه م بینى، که دواتر گه رابوونه وه. له م سالانه ی دواى، نه و په یوه ندیانه له گه ل هاو زمانانى دی کورد، هیدی هیدی نا ئوگۆری فه ره نگى و موسیقاو شیوازی دیشی وه رگرت. ئیستا ما لپه ره کانی ئینته رنیت و که نا له ناسمانیه کان، هۆکاریکی تازه ی دی هه نه وشانه وه ی نه و دابرا نه دوورو درپژه ی نه وانن. سود وه رگرتن و به کاره ی نانی چالاکانه، له ئینته رنیت و که نا له ناسمانیه کان، به داخه وه به شیوه یه کی زۆر به رته سک سو دی لپه ره ده گی ریت. نه مه ش له به ر دواکه وتوبی کۆمه لگای کوردی له لایه ک و، فه ده عه ی زۆر له سه ر نه و دوو نامیره له لایه ن ده وه ته تیشه وه یه. نه و سه ره داوه په یوه ندیه که مانه ی، که نه وان بو کوردستانی گه وه رایه ئیان کردوو، به نه ندازه ی پیویست نین. هیشتا هه ره شه ی توانه وه و له ناوچوون و نه مانیان، له رووی زمان و فه ره نگه وه، به توندی له نارادایه. نه گه ر بارو دۆخی رۆشنییری و، ناستی په یوه ندیه کانی نه و چه ند ملیۆن کورده ی خوراسان، هه ر به و شیوه یه ی ئیستای بمیئته وه، نه وا زۆر ناخیه نیت، که نه وان نامین و، ته نیا میژویه کی نا ئوزو دوورو درپژ، له دواى خۆیاندا، بو ئیمه به جیدین.

مه به ستی ئیمه له م وتاره دا، ناساندنی کوردانی خوراسان به خوینه ری کورد نیه. تا راده یه ک سه رچاوه ی باش و به لگه نامه ی

زۆر له مبارهيه، لهم سالانهى دواييدا كهوتوونهته بهردهست. كارهكانى كلیم الله توحى، لهو بواردا جىگای سوپاس و بايهخن. مهبهستى سهرهكى من لهم وتاردا، نهويه كه نابج ئيمه چىدى بيدهنگ بين و، نهوان لهو دابراويهدا بيئينهوه. كوردستانى خوراسان، يان كوردستانى بچوك، يان كوردخانه، مهئبهنديكى گهويه بهو ليكولينهوى زمانهوانى، فولكلور و دابونهريت. نهوان بههوى چهند سهديهك دووركهوتنهوه و دابرايان له كوردانى كوردستان، بهشيك له دياردهكانى زمان و دابونهريتى نهو كاتانهيان بهو ئيمه پاراستوه، كه له زمان و زارواهكانى مهدا نهماون. ههروهك ئاست و ئاراستهى گهشهكردن و كارىگهريهكان، نوسهر زمان، لهوى زۆر جىاوازترن، به بهراورد لهگهه كوردستانى گهوره. پاراستن و كوكردهوه و ليكولينهوه، له ژيان و دابونهريت و زمانيان، دهركايهكى گهورهى تويزينهوهمان بهو دهكاتهوه.

له كهيهوه كوردان له خوراسان؟

بوونى نهو ژماره زۆرهى كورد له خوراسان، ماويهكى زۆره سهرنجى ميژوونوسان و گهريده و سهرلهشكرو جيهانگهپان و، تهناهت هاوولاتيئانى ئاساييشى بهو خوى رايكيشاوه. بوونى نهو ژماره زۆرهى كوردان، كه له روويهى خاكىكى بهسهرهكهوهيى، له سهدان گوندى، چهندان شارو شاروچكهدا بلاووونهتهوه، كوئهئيك پرسيارمان روويهروو دهكاتهوه: گههه دهبي نهوانه ههر خهئكى نهوى بن و، نهو ناوچهيه ولات و نيشتمانى ههميشهيه نهوان بووى؟ ياخود به دواى نهوهرو بژئوى، رۆژگارنىك ولاتى خوئيان بهجيهيشتبى و، روويان له رۆژههلات كرديت؟ تا قوناغ به قوناغ و درهنگتر، له خوراسان گيرسانهوه؟ يان شهرو ههراى ناوخويى، ناو تيرهو هۆزهكانى كوردستان، واى له ههنديكيان كرديت، تا سهرى خوئيان ههئبگرن و، لهو شوينه دوور و دهست پينهگهيووه بگيرسيئنهوه؟ ياخود راگوئيزراوى دهستى سوپا داگيركهركانى كوردستان؟ يان كريرگرتو جيرهخۆرى يهكى له ئيمپراتوريهته گهورهكانى ناوچه بوون و، فهزمانيان پيئدراوه، تا لهو ناوچه سنوريه گرنگه نيشتهجى بن، به نيازى پاسهوانى ئى كردنى؟ نهى بهو بير لهوه نهكهينهوه كه لهوانهيه چهند هۆيهك، لهو هۆيانهى سهروهه، له چهند سهردهمىكى ليكجيا، كوردى له چهند لايهكى كوردستانهوه، ناچارى راگواستن و رهو كردن بهرهو خوراسان كرديت! با دوور نهروين، شتى لهم جوړه ههر له سهرهتاي سهدهى بيستهميش له كوردان قهوماوه. له گهرمهى شهري جيهانى يهكهمد، به ههزاران كوردى ئيزدى، كهوتنه ئهرمهستان وگورجستان. كوردانى ئهرمهستان، تا ئيستاش دان به كوردبوونيان نهندراوه، بهئكو كاربهدهستانى ئهرمهنى، نهوان به (نهتهوهى) ئيزدى ناو دهبن. من خوم لهسهر پاسپورتى نهو كوردانه بينيومه، كه نوسراوه نهتهوهيان ئيزديه. ههروهك دواى برانهوهى جهنگ و، دواى گوشارى زۆرى سوپاى نهتاتورك، به ههزاران كوردى دى باكورى كوردستان، روويان له شام و لوبنان كرد و، لهوى گيرسانهوه. نهوان تا ئيستاش وهكو كهمايهتى كورد، لهو ولاتانه چاويان ئيدهكرت.

بۇ لىكۆلئىنەھى هەندى ئەو پىرسانى سەرھە، دەلئىن مېژو و جوگرافىيە مېژويى، فېرى كرديون كە ئە هېچ سەردە مېكدا، خەنگى كوردستان و مېژوپۆتاميا، بە دواى ئەوهر و بژيوى و ژيانى باشتر، روويان ئە رۆژھەلات، يان باشور و رۆژئاوا نەكردوو. چونكە ولاتەكە، هەميشە باران و ئەوهرگاي، بەشى پېويستى خەنگى خوى هەبوو، بۆيە ئەو هۆكارە ئە لىكدا نەھەكانماندا دەرەھەھاوئىژين، ياخود پېچەوانەى دەكەينەھە. كوردستان بەتايبەت و مېژوپۆتاميا بە گشتى، دەكەونە نيوان دوو بيبانى گەورە و قاتوقر. يەكئىيان بيبانى نيوہ دورگەى عارەبىيە ئە باشور، كە تا دەشتى شام ئە رۆژئاوا هەلدەكشى. دووہم بيبانى گەورەى ئاسياى ناوہراست (قەرەقوم)ە. هەر ئەگەل داھاتنى نوسين و دەستپيكردى مېژووہ، دەرکەوتووہ كە مېژوپۆتاميا و كوردستان، هەميشە كەوتونەتە بەر شالاوى كۆچى ھۆز و تيرەى ئەو دوو بيبانە گەورەيە. هەردوو بيبانەكە، نەياتتوانيوہ بژيوى بۇ خەنگەكەيان داين بکەن، بۆيە ناو بە ناو، خەنگى هەردوو بيبانەكە، سەرى خۆيان هەنگرتووہ و، روويان ئە نزيكتەرين ناوچەى بە ئەوہرگا كردووہ، كە مېژوپۆتاميا و ناوچە دەشتاييەكانى پال زنجيرە شاخەكانى كوردستان و ئاسياى بچوكن. ئەو كۆچكەرانە، جارى وا بووہ، بە پەلامار و شەر و داگيركارى و ويرانكارى ھاتوون و، خۆيان داسەپاندووہ. هەندى جاريش، بە ھىمنى و ناشتيانە، پيدزەيان بۇ ناوچەكە كردووہ و، خزمەتى جورا و جوران پيشكەشى دانىشتوانە بنەرەتى و بومبەكە كردووہ، تا توانيويانە جيگاي خۆيان بکەنەھە. ئەو ھۆز و شەپۆئە كۆچانەى، كە ئە نيوہ دورگەوہ ھاتوون، دەتوانين ناوى ئەمانە بەرين: ناموربەكان، كلدان و ئەكەديەكان، ناشوربەكان، عيبيربەكان، نارامبەكان، عارەبەكان.

ئەوانەى ئە بيبانى ناوہراستى ئاسياى ھاتوونەتە ولاتى ئيمە، دەشى ناوى ئەمانە بەرين: سەلجوقى، غەز و توركمان، ئەتابەگ، مەغول(ئىلخانيان و جەلايەريان)، تەتەر و توركان. بېگومانين كە ئەو جوئە سروشتيە، ئە پيش مېژوشەوہ هەر هەبووہ، بەلام ئەبەر ئەبونى نوسين، ناو و سەردەھەكانيان تا ئىستا بۇ ئيمە روون نەبۆتەھە. دەكرى هەر بۇ نمونە ناوى تيرەو ھۆزە ھىندووروييەكان بەرين، كە ئە شونىيىكى باكورى رۆژئاواى ئاسيا، يان باشورى رۆژھەلاتى ئەووروپاوە، بە چەند شەپۆئىك روويان ئە ھەمان ناوچە كردووہ.

زۆرىك ئە مېژوونوسانى ھاوچەرەخ، ھىما بۇ ئەوہ دەكەن كە كوردانى ئەمپۆى خوراسان، ئە سەردەمى شا عەباسى سەفەوى (۱۵۸۷ - ۱۶۲۸زىنى)يەوہ، بە بريارىكى شا، بە مەبەستى پاراستنى سنورەكانى باكورى خوراسان، ئە پەلامارو پيدزەكردى ھۆزە توركمانە سوننەكانى باكور، بۇ ئەو شوننە نيردراون. بېگومان ئەوانەى بوونى كوردان بۇ راگواستنەكانى سەردەمى شا عەباسى سەفەوى دەگيرنەھە، هەندى بەنگەنامەى مېژويى و، هەندى نوسراوى مېژوونوسانى ھاوچەرەخى شا عەباسيان ئە بەر دەستە، كە پشتيان پېنەستوون. مە نامەوى راگواستن، يان ناردنى كوردان بۇ خوراسان، ئە لايەن شا عەباسى سەفەويەوہ بخەمە ژير پرسيارەوہ، بە پېچەوانەوہ دواتر ھەولدەدەم پاشخانى ئەو رووداوانەش تاووتوئى بکەم، بۇ ئەوہى

بزانيين كه ناخۆ ئه و كوردانه كى بوون، تا ئه وهنده جيباوهرى شا عهباس بن و، ئه و ئهركه گه وريان پى بسپيڊرڊيتا. يان با بزانيين ئه و كارهى، ته نيا دوور خستنه وه و راگواستنيكى ئاسايى بوو، له دژى ئه و هوزانه ي كورد، كه دژايه تى دهسته لاتی سه فه ويانيان ده كرد؟

ئوه وى جارى بهر له و باسه، من به دوايدا وئسم، ئه وه يه كه، ناخۆ هه موو ئه و مليونان كورده ي خوراسان، نه وه ي راگويژراوه كاني سه رده مى شاعه باسن؟ من به دنيايييه وه ده ئيم نا. وهك دواتر به هينانه وه ي به لگه ي جوړاو جوړ ده يسه لمييم، كه بوونى كوردان له خوراسان، زور له و رووداوه ي ده دريته پال شاعه باس كوئتره. ته نانه ت به لگه له بهر ده ستن، كه ئه وان زور پيش دروستبوونى ده وئته تى سه فه ويش له سالى ۱۵۰۲ز، به شاره كاني قوچان و شيروانه يان گوتووه (ولاته كه مان).

شه پوله كوچه كاني نيوه دوورگه ي عاره ب له خوارو، ئه وان ه ي ديش له ناوه راستى ئاسيا، هه ميشه مه ترسى گه وره بوون، بو سه ر ده وئته ت و فه رماندارى و دامه زراوه كاني ميژوپوتاميا. خودى شا عه باس و تيره كه ي، (مه به ستم تورك زمانه كاني عه جمه)، به رى يه كى له و شه پولانه بوون و بوونه دهسته لاتدارى ناوچه كه. ميژونوسان باس ده كهن كه چون پاشاكاني ساساني، له زنجيره چيى قه ققاس و خوراسان، پايگاي قايى سه ربازيان دامه زران دووه. له ته نگه به رو ده روازه كاني هاتوچوشدا، له زنجيره چيى قه ققاس، چه ندان تيره و هوزيان، كردوته پاسه وانى سنور، يان (مه رسه وان). ساسانيه كان به و ده روازه يان ده گوت (ده ربه ند)، كه دواى هاتنى عاريان، ئه وان ناوه كه يان بو (بابولنه بواب) وه رگيڤرا. من به دوورى نازانم، هه ر له سه رده مى ساسانيدا، ده سته سه ربازي كورد، يان هوزو تيره ي شه ركه رو جه نگاوه رى كورد، كارى پاسه وانى و مه رسه وانيان، له سه ر سنوره كاني خوراسان كردييت و، له ويش گيرسايه وه. جارى ئه م گريمانه يه ته نيا پشتى به يه ك بوچوون به ستووه، ئه ويش بوونى كه وناراي كوردانه له خوراسان. جگه له و بنه مايه، به داخه وه به لگه يه كى دى ميژويى، جارى له بهر ده ستدا نيه.

به گوڤره ي ئه و زانياريه په رتوبلاوانه ي، كه ميژونوسانى به رايى ئيسلام، تو ماريان كردوون، شه پولى گه وره يه ك له دواى يه كى كوردان بو خوراسان، له دواى نه ماني ده سته لاتی خانه داني ساسانى و، له ده سته لاتی ده سته لاتی و سه روه رى كوردانه وه، ده ستي پيكر دووه.

هه ر به گوڤره ي ئه و سه رچاوانه، كوچى كوردان بو خوراسان، له باكوره وه نه بووه، به لكو له ناوچه ي پان و پوړو به رفراوانى (پارس) مه بووه. ناوچه ي پارس، كه تا راده يه كى زور هه مان (ئوستانى فارس) ي ئه مرؤى ئيرانه، هه روه كو

چەندان ميژونوسى سەردەم و سەدە جيا جياكان باسيان ليۆهكردوو، يهكيك بووه له ناوچه هەرە گەورە و گرنگەكانى كوردنشين، له سەرويه ندى زان بوونى له شكرى عارەب و، بلاو بوونەوهى ئىسلامدا. ئەو كاتە هيشتا زمانى هاوچەرخى فارسى دروست نەببوو (زمانى فارسى هاوچەرخ، زادەى سەدەى هەشتەمى زاینیه). دياره كوردانى پارس، به شيوازىكى ناوچەيى خويان، (پارسى) دەدان، هەروەكو چۆن ناوچەكانى ديش، شيوهزارى خويان هەيه، (گۆرانى، هەورامى، موكرىانى، بادىنانى ،..هتد). به بۆچوونى من، ميلهتتى فارس، دواى دەرکهوتنى زمانى فارسى و، به گرتنەخۆى ئەو زمانە، بەره بەره هاتۆتە كاپهوه و دروست بووه. واتا زمانى فارسى، يەك دوو سەدە له نەتەوهى فارس كۆنتره. (بۆ زانیارى پتر دەرپارهى ئەم بابەتە، سەيرى شاسوار هەرشەمى، هەندىك زانیارى گشتى له بارهى زمانهوه، كوردۆلۆژى. سلیمانى ۲۰۰۹ لا پەرە ۶۸ بکە). بەر له وهى باسى هۆكارهكانى كۆچى كوردانى پارس بۆ خوراسان بکەين و، ئەو سەرچاوانەش دەستنيشان بکەين، كه نامازەيان بۆ ئەمە كردوو، هەروەها نامازەش بۆ ئەو سەرچاوانە بکەين، كه بونى كۆنى كوردان له خوراسان دەسەلمەين، به باشى دەزانم بۆ سەلماندى بوونى چرو پرو هەميشەيى كوردان له پارس، پەنا بۆ قسەى چەند ميژونوسىكى ناسراوى سەردەمه جۆراو جۆرهكان بەرم.

ميژونوسان، بنهچەى ئەردەشيري ساسانى، دامەزرىنەرى خانەدانى دەستەلاتدارى ساسانيان، بۆ ناوچەى پارس و، له وئيش بۆ شارى (ئەستەخر) دەگيرنەوه. له سەر كورد بوون و به كورد ناسرانى ئەو بنه مائەيه، به دەيان به لگە نامەى ميژويى هەن. ئيمه به پيويستى نازانين ليرەدا دوپاتيان بکەينهوه. دەكریت ئەم بوارهدا، سەيرى ئەم سەرچاوهى خوارهوه بکەيتا: (شاسوار .خ. هەرشەمى: کارنامەى ئەردەشيري بابەكان، دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم، سلیمانى، ۲۰۰۰). چ پيش ساسانيان و، چ له سەردەمى ساسانيشدا، ناوچەى پارس، ناوچەيهكى ستراطيژى ناسراو و جييايهخ بووه. كه چى خەلكهكى هەرگيز وهكو نەتەوه يان گەلتيكى سەربهخۆ ناو نەبردراون. زۆر جار پارس، به هەموو جوگرافياى ناوچهكه گوتراوه. له دواى پەلامارى عارەبان و سەقامگيربوونى ئىسلام به چەند سەدهيهكيش، سەرچاوه ئىسلاميهكان باسى نەتەوهى فارس ناکەن، به ئكو باسى كوردانى پارس يان فارس دەكەن، كه بوونيان ديارو گەورە و كاريگەر و بەرچاو بووه. با به چاوخشانديكى خيرا بينين جوگرافيزان و ميژونوسانى بەرايى ئىسلام، چيان له سەر (فارس) نوسيوه: (استخرى) جوگرافيزانى ناسراو و گەورە، له سالى (۳۴۰)ى كۆچى نوسيوهتتى (بنه مائەى كورد له پارس ئەوهنده زۆرن كه له ژماردن نايەن). (ابن حوقل) له سالى (۳۶۷)ى كۆچى نوسيوهتتى، (كوردانى پارس، له سەر زهوى پارس. پتر له سەت تيرەن، من سى و هەندىكەم ناو بردون.. خەسرەوى، شاكانى، ستامهيري، نازەركانى، بەندادميهرى، رامانى، ميهركى، شاهويى... تا دوايى.

نەختيک درهنگتر، (مقديسى) له سالى (۳۷۵)ى كۆچيدا، له كتيبه ناسراوهكى (أحسن التقاسم فى معرفه الأقاليم)دا نوسيوهتتى، (سى و سى خيلى كورد له پارسن، كه پينجسەت بنه مائەن). من گومان دەكەم مقديسى، مەبەستى تەنيا ئەو

سی و سی خیلێن، که چهند سائیک پیش نهو، (ابن حوقل) له ناو پتر له سهت خیلێ کورد له پارس، ناوی ههر سی و سیی توّمار کردوون. (ابن بلخی) له کتیبی ناسراوی (فارسانمه) دا، دیریکێ گرنگی له سهر کوردانی پارس نوسیوه: (شان و شهوکه تی له شکری فارس که ههیه، له کوردانهوهیه). نوسهری ناسراو (یاقتوی همهوی)، له سهدهی شهشه می کۆچیدا، ناوی شارۆچکه یه کی له کتیبه که ییدا به (کورد) توّمار کردووه، که که وتبووه ناوچهی ((به یزای فارس)). قسهی نهو نوسه ر و میژوونسانه، له سهرده می جیا جیادا، هه می نهو ده رده خه ن که بوونی کوردان له پارس، هه روا راگوزاری و کاتی نه بووه، به لکو به لگه کان وای ده رده خه ن که پارس. پیش په لاماری عاره به کان، شان به شانی ماد، یه کیک بووه له ناوه نده گه وره و گرنگه کانی کوردنشین.

(شوانکاره) کان، خیلکی ناسراوی دی کوردن. (ئیبین به لخی) له سهدهی شهشه می کۆچیدا، به دیریکێ باسی نهو خیلێ کردووه، له گه ل شوینی نیشته جیبوونیان، له ناوچه ی پارس. (ئیبین به لخی) شوانکاره کان به کورد ناو ده بات، هه روه ک که تا نه مروشی له گه ل دابیت، هۆزی ناسراوی شوانکاره، خۆیان به کورد و، نه وهی نه رده شیرێ بابه کانی، دامه زینه ری ده سه تله تی ساسانی ده زانن. (موحه مه د شوانکاره یی) له نامیلکه که ییدا (مجمع الانساب)، که له سالی ۷۳۳ی کۆچیدا نوسیویه تی، ده نوسی: (په چه لکی پاشاکانی شوانکاره، لای نزیکه ی ته وای میژوونسان و زانیانی په چه له ک روون و دیاره، که نه وان له نه وهی نه رده شیرێ بابه کی ساسانین و، له زور کتیبیشدا ئاماژه بو نه مه کراوه...).

نه م نمونه ی سه ره وه، مشتیکن له خه روا ریک هیما و ئاماژه، بو هه بوونی به ربلای کوردان له پارس. وه ک نوسینه کان ده ریده خه ن که کورد له پارس بیگانه نه بوون، به لکو به چری تیبدا دانیشتون. جگه له نیشته جیبوون، کوردان له وی، له هه موو بواره کانی ژیانیشدا پۆیان هه بووه. ناوچه که له رووی جوگرافیشه وه، دیریک بووه وه یه کی ئاسایی و سروشتی کوردستان بوو. لی ره دا نه م پرسیاره لای خۆینه ر قوت ده بیته وه و، داوای وه لامان ئیده کات: گه لو نه گه ر ناوچه ی پارس کوردنشین بووی، هه روه ک نهو هه موو نوسه ره ناسراوانه ی سه ره وه، باسی زۆری ژماره ی کوردان ده کن له وی، نه ی نه وانه چیان لی هات؟ بوچی ون بوون و نه مان! له که یه وه ناوچه که له کورد چۆل بووه؟ بو وه لامی نه م پرسیارانه، ده بی نه و گۆرانکارینه بکوئینه وه که له دوا ی نه مانی ده سه تله تی ساسانین و، سه قامگیربوونی ده سه تله تی عاره بان، هاتنه پیش. کوردانی دانیشتی پارس، هه روه ک کوردانی په هله وی = په هلی = په یلی = یان فه یلی، که دانیشتوانی شاری ته یسه فونی پایته ختی ساسانین و ده وره به ری بوون، خۆیان به به شیک له ده سه تله تی ساسانی داناوه. بو نا؟ نه ی بنه ماله ی ساسانیش له پارسه وه نه هاتوون! هه ر بویه شه نه وان، له ناوچوون و نه مانی ده سه تله تی خۆماتیان، زور به گران له سه ر هات و، نه یانتوانی وا به ئاسانی باوه ر به واقعی ته تازه بکه ن و، مل بو نه و باره تازه یه شو ر بکه ن. خه لکی پارس و ته یسه فون. له هه موو شوینیک پتر به رگریان له ده سه تله تی ساسانین کردو، دواتریش له هه موو نه و پا په رینه انه به شدار ده بوون، که

له ناوچه کهدا، له دژی دهسته لاتی هه لپروکتینه ری عاره بان، به ریاده کران. زۆر هۆکاری دیش هه بوون، که نه وانی له سه ر خه بات سورتر و شیلگی رانه تر ده کرد، له وانه: جیاوژی ئاین و زمان و دابونه ریت. سه پاندنی ئاینی تازه به سه ریاندا و، له مه ش گرانتتر، له دوا ی شه ر، که کوشتار و ویرانی و به کۆیله کردنی ژن و کچان و تالانی زۆری به دواوه بوو، ناچاریش کران تا باج و سه رانه (جزیه) یه کی یه کجار زۆریش، به دهسته لاتدارانی تازه بدن. میژوونوسان ئاماره یان بو ئه مه کردوو، که دهسته لاتدارانی تازه ی عاره بی موسوئمان، سیسته میکی به رنامه بو داریژراویان پیاده کردوو، بو نیشه جی کردنی عاره بان له خاکی ساسانی. نیشه جی کردنی نه و بیگانانه ش، به پارو پول نه رک و ماندو بوونی خه لکه که شی جیه جی کراوه. دهسته لاتدارانی تازه ی عاره ب، هه ر زوو دوو شاربان بو نیشه جی کردنی عاره به کان دروستکرد، به ناوه کانی کوفه و به سرا، بو نه وه ی خه لکه ره و هندو بیابان نشینه کان رایینن به ژسانی شاری و نیشه جی بوون. دهسته لاتداران، خه لکی شاری (دینه وه) یان ناچار کرد، تا به پارو پولی خویان، عاره بی کوفه بژینن. له و کاته شه وه به دینه وه ریان گوت (ماه کوفه)، یان (مادی کوفه ییان). به هه مان شیوه ش (نه ها وه ند) یه کان یان ناچار کرد، تا عاره به تازه ها تووه کانی به سرا بژینن و، ناوی نه ها وه ندیش بو (ماه به سرا) گۆردرا.

نه و دوو نمونه یه دریده خه ن که تالان و ره تاندنی خه لکه که، هیج سنوریکی نه بووه. کاتیک که هه جاجی کوری یوسف، ده بیته به والی کوفه و، دهسته لاتی به سه ر خوزستان و پارسیش راده گات، نه و له هیج کاریکی درندانه و نامرؤفانه نا په نگیته وه. میژوونوسان، به دریزی باسی کاره درنده بییه کانی هه جاجیان تو مار کردوو، به لام که میان هه ختیان کردوته سه ر نه وه ی که نه و بو رووتاندنه وه ی خه لکه، په رهنسییه کانی نیسلام و به ئینه چه وه ره کانی به هه شتیش ده خاته ژیر پییه وه. هه جاج به رووتاندنه وه ی جوتیاران به ناوی (جزیه)، یان سه ر کرینه وه ی نه و ناموسوئمانانه ی، که له ژیر دهسته لاتی نیسلام ده ژین، سالانه پارویه کی مفتی ده ست ده که وت و، خه زینه ی ده و ته تی نه مه وی پی ده و ته مه ند کردبوو. کاتی که جوتیاران ده یان بینی کاریه ده ستانی هه جاج، چون به ناوی (جزیه) وه، به ره مه کانیان له ژیر ده ست درده هیئن و، ژن و منداله کانیان به برسیتی ده میننه وه. نه وان بو رزگار بوون له جزیه، ناچار بوون تا به لیشاو بینه موسلمان، به و هیوایه ی وه کو موسوئمانانی دی، هه ر (خه راج) و (زه کات) به (به یتوئمال) بدن و، (جزیه) دانیان له کۆل بیته وه، که بریکی زۆری داها تیان بوو. هه جاج نه یتوانی به ژیریته که خه زینه که ی وه ک جاران پرنا بیته وه، بویه که وته هه ره شه و ریگرتن له موسوئمان بوونیان.

دهسته لاتدارانی به رای نیسلام، جیاوژییه کی ناشکرایان له نیوان موسوئمانی عاره ب و گه لانی دی موسوئمان ده کرد. عومه ری کوری خه تاب، پارهی ده ست به سه ر داگیراو و کۆکراوه ی ولاتانی ساسانی و شام و میسری، به خۆرای به سه ر هه موو تاکیکی عاره بی مه دینه دابه ش ده کرد. هه ر له مندانی تازه بوو، تا به سالد اچوان، شتیکیان له و پارو کۆکراوه یه ده سته که وت. له

كاتيكداء، موسوئمانانى ئه و شوئنانه، بو پيداكردى پاروه ناينك بو مندائه كانيان، رهنجيان دهكيشا. ئه گهر موسوئمانينكى نا عارب، له بهرامبهر ئه و نادادپهروهريانه يان بيدهنگ و ملكهچ و گوپرايه ل با، ئه و ناويان ليدهنا (موالى). خو ئه گهر دهنگيشى هه ئبريبا و، بيگوتبا كه موسوئمانان هه موويان دهبيت مافيان وهكو يهك بيت و، نابيت جياوازيان پى بكرىت، ئه و ئه و موسوئمانه زوره و، زور بلئيه، ناوى ليدهندرا (شعوبى). چندان بنه مائه و خيلى نه و موسوئمانى عارب، هاتنه دهشتى به پيزى خوزستان و پارس و تييدا نيشتته جى بوون. ئه وان دهستيان به سهر زهويوزارى خه ئكيدا گرت. دياره ئه و كارو رهقتارانه، به رهنگارى و نارهازى ليدهكه ويته وه. ميژونوسان باسى سهركونكردى چندان راپه رينيان بو مان تو مار كردووه. به سهركونكردى راپه رينه كان، گوشاريش له سهر خه ئكى ناوچه كه پترو پتر ده بوو. ئه م ديئانه ي سهره وه، وه سفىكى گشتى ئه و بارو دوخ و، ئه و زمينه يه بوون كه كوردانى پارس تىي كه وتبوون. به شىكى زوريان، يان راونران و له زيئدو بوومى خو يان وه درنران، يا خود ناچار كراون، تا سهرى خو يان هه لگرن و كوچ بكهن. پيشهنگى ئه و كوچانه، تا ئيستاش له ناو شارى چهند مليونى مومباي (بومباي جازان) ده بيندرين، كه برىتين له و زرده شتتيا نه ي، له و كاته وه ولا تيان به جي هيشت و، تا هيندستان سهرى خو يان هه لگرتو وه.

كوچ بو خوراسان

خوراسان ناوچه يهكى دووره دست بوو. خه ليفه ي ئه مهيان، كه له شام و شارى ديمه شق فه رمانه و ايه تى ده كرد، وا به ئاسانى زانيارى له سهر ئه و ناوچه دووره دهسته وه رنه ده گرت. ئه گهر زانيارىشى له سهر چالاكى نارازيان هه با، ئه و پيئانه ده گه يى، تا به ئاسانى و بى گيروگرت، كوئترولى ده قهره كه بكات. زنجيره چياكانى كوردستان و بيابانى وشكى لوت له ناوه راستى ئيران، كه يشتن به خوراسانى هه نده ي دى زحمه ت كردبوو. ئه و تاييه تمه نديه ي خوراسان، هه ريمه كه ي كردبووه مه كو ي كو بونه وه ي نارازيانى ده سته لاتی ئه مهيوى. جيگاي سهرنجه، كه ژماره يهكى به رچاو له عاربه ي نارازى ده سته لاتی ئه مهيوى، به تاييه ت لايه نگرانى عه لى و عه باس (ئاموزا و مامى پيغه مبه ر)، خوراسان يان كردبووه په ناگه ي خو يان و، له ويوه خه ريكي خو سازدان و خو ري كخته وه بوون، تا بو ئه و روزه ئاماده بن كه چاوه رويان ده كرد. ژماره ي كوردان له خوراسان، هه ر ئه و سهرده مه زووه، ئه مهنده زورو به رچاو بووه، كه سهرنجى نارازيانى لايه نگرى عه لى و عه باسى بو خوى راکيشاوه. من گومانم بو ئه وه ده چيئت، كه كاتى كوردانى پارس هه لاتوون و رويان له خوراسان كردووه، (دواتر به به لگه وه باسى ده كه ين)، هو زو تيره ي دى كورد له وي هه بوون، جا چ ئه وان هه بن كه راسته وخو داى گيرانى ته يسه فون و شكانى ساسان يان رويان له وي كردووه، يان وه كو هو زى جه نگاوه ر، له سهرده مى ساسان ياندا بو پاراستنى مه رزو بوومى ناوچه كه، له وي گيرسا ونه ته وه. ده كريت بوونى كوردان هيشتا كوئتر و سروشتى بووييت، به لام سه لماندى ئه م، پيويستى به ليكوئينه وه ي زمانه وانى و مه يدانى ورد هه يه. ميژونوسى ناسراوى هه وليئرى، (ئيبن خه ليكان، ابن

خلکان) له کتیبه به ناویانگه کهیدا (وفیات الاعیان)، سهرنجی ئیمه بۆ بوونی ژماره یه کی زۆری خیل و تیره و هۆزی کورد، له خوراسان راده کیشی، له سه دهی دووه می کۆچیدا. نه و به زمانیکی روون ده نوسی (نه بو موسیمی خوراسانی، له و ده ستانه بوو، و له ناو کوردان سه ری هه ئدا و راپه ری...).

نه بو موسیلم، ریبه ری سه ره کی راپه رینه کان بوو له دژی نه مه ویان. نه و به له شکریکه وه بۆ شه ری نه مه ویان داکشاو، له جیاتی نه وهی روویکاته کوفه ی مۆنگه ی لایه نگرانی عه لی و عه باس، یه کسه ر رووی له کوردستان کرد. نه و له سالی ۷۵۰ زاینی، له سه ر زینی بادینان، که به زینی گه وره ش ناسراوه، رووبه رووی له شکره ی نه مه ویان ده بیته وه و تیکیان ده شکینی. دوا ی نه و شکانه، نه مه وه یه کان ده سه لاتیان داده ته پیته. نه بو موسیلم، دوا ی سه رکه وتنی، هه ئسا (نه بولعه باسی سه فاحی ۷۵۰ - ۷۵۴ زاینی) له سه ر ته ختی ده سه لاتی دانا، به مه ش زنجیره ی خه لافه تی عه باسیان ده ستی پیکرد، که تا سالی ۱۲۵۸ زاینی خایاند. نه و سه رده مه، ره گه زو ره چه له ک، بایه خ یه کجار زۆری هه بوو، له ده سه لاتی گرتنه ده ست. ته نانه ت زۆر دوا ی نه و سه رده مه ش و، له سه ره تاکانی سه ده ی بیسته م، زۆر له رو شنبیرانی نوڤخوازی نیسلام، لایان وابوو که خه لیفه ی موسولمانان، ده بیته که سیک بیته، له نه وه کانی پیغه مبه ره وه هات بیته. نه و کاره ی نه بو موسیلم، ده بی نه و چوارچیوه ی بیرکردنه وه یه دا لیکندریته وه. نه بو جه عفه ر مه نسوری برای سه فاح (۷۵۴ - ۷۷۵ زاینی)، له توانا و ده سه لاتی نه بو موسیلمی کوردی خوراسان تۆقی بوو، بۆیه له هه لیک ده گه را تا کۆتایی پیبه ئینی. نه وه بوو به پیی نه خشه یه ک پاسه وانه کانی وی، له ناو دیوه خانی کۆشکی خه لیفه و، به به رچاوی نه بو جه عفه ر خۆی، نه بو موسیلمیان گرت و کوشت. هه ره مه مان روژی ش، به شم شیر که وتنه ناو خزم و که س و کارو هاوکارانی و، هه موویان قه ر کردن. (أبو دلامه ی شایه ری خه لیفه، له خۆشی کوزرانی نه بو موسیلم، پارچه شیعریکی هۆنیوه ته وه که سه ره تاکه ی ناوایه:

أیسا مجرم ما غیر الله نعمه علی عبده حتی یغیرها العبد
أقی دوله المنصور حاولت غدره ألا أن أهل الغدر أبانک الکرد

واتا: نه ی تاوانبار، خودا له به نده ی خۆی ناگۆریت، تا به نده خۆی، له خۆی نه گۆریت. تۆ له ناو ده وتی مه نسوردا ویستت سته می لی بکه یته، چونکه باوکه کورده کانیشت هه ر سته مکار بوون.

نه بو موسیلم، هه ر له بنه رته دا ده سه لاته تخواز نه بووه، گه ر نا به ئسانی ده ی توانی بیته به پاشایه کی به توانا. نه و به دوا ی دادپه ره ری و یه کسانیدا ویل ببوو. نه و زۆری دی دوا ی ویش، بوونه قۆچی قوربانی نه و بیروکه یه. ده سه لاته دارانی عاره بی عه باسیش، زۆر به توندی هه وتیاندا، هه ر به شیوه ی نه مه ویان، خۆیان به سه ر گه لانیدا بسه پیئن، به لام

نه یانتوانی ره پوره وهی میژو بگێرنه وه دواوه. نهو نامانجهی که نه بو موسلیم خوینی بو رشت، درهنگتر به دیهات. دهو له تهی عه باسی، رهنگی نه ته وهی لی پهری و، له بهری دا که ندرا. خه لیفه، له زوربهی سه ردهم و کاته کاند، ته نیا وه کو سیمبولیکی ناینی چاوی لیده کراو، دهسته لاتی له دهست نه ما بوو. له گوشه و که ناری ولاتی پانو به رینی خه لیفه دا، دهیان میرنشین و دهو له تهی جوړاو جوړی سه ر به تیره و هوزو نه ته وه کانی دی، له ناویاندا کوردیش، سه ریان هه لدا و قوت بوونه وه و، رۆلی میژویی خویان گێرا، به لام تا نه و رۆژگارو سه رده مه هات، زۆرانی دیش، توشی دره دو مهینه تهی بوون. له ناویاندا کوردانی پارس بوون. مه به سه مان کوچی کوردان بوو، که له پارسه وه ره ویان له خوراسان ده کرد، تا له دهست جهوری خه لیفه و دهستو پیوه نه ده کانی ده رباز ببن. با بزاین دانهری کتیبی میژوی سیستان، که له سالی ۱۰۳۰ زاینی نوسراوه، له مباره یه وه چی نوسیوه: { به هوی زوربوونی کوردان له سیستان، (یعقوب لیث صفاری)، هه لسا میریکی پاسپارد به ناوی عبدالرحمن خارجی، بو ریکخستنی کاروباری کورده کان. نه وانه کوردانی پارس بوون، که یارمه تهی یه عقوبیان دا بوو له دژی ده سترژی به کانی خه لیفه ی عه باسی}. ده بی مه به سه ته له خه لیفه ی پازده می عه باسیان (المعتمد ۸۷۰ - ۸۹۲ ز) بیته، که شه ری له گه ل یه عقوبی سه فاری کرد. سه فاریه کان، له نیوان سالانی (۸۶۸-۹۰۸ ز)، له سیستان حکومه تیکی سه ربه خویان دامه زانده بوو. نه و کاته عه باسیه کان توشی گه رقی دی هات بوون. واتا نه مه له کاتی شو رشی کو یلاندا بووه، له خاکی سوادی عیراق. له نیوان سالانی (۸۶۸ - ۸۸۳ زاینی). به هه زاران زنجی کو یله، شان به شانی موالیه کان، یان خه لکی ناعاره بی نه و موسو لمان بووی دانیشتی ناوچه که، له دژی خاوه نه کانیان راپه رین و ده ستیا به سه ر ناوچه که یاندا گرت. کوردانی پارس، که له وانه یه هه مان نه وانه بن که به موالی ناویان هاتووه، دوا ی شکانی راپه رینه کان، له و و له سیستان په نا درابوون. نه وان له و حکومه ته دا به زمانی نه مپو، وه زاره تیکیان هه بووه، بو ریکخستنی کاروبارو ژبان و گزه رانیان. وه ک ده زاین سیستان ده که ویتته به شی خواری خوراسانه وه. ده بی نین میژونوسی به توانای سه ده ی ده یه می زاینی، نه له سه سو دیش، له میانه ی نا ماژه کردنی به و ناوچه کانی که کوردی لی داده نیشن، نا ماژه به خوراسان ده کات. نه و ده نوسی که: هوزو تیره ی دی کوردیش هه ن له ناوچه کانی: پارس، کرمان، سه جستان، خوراسان، نه سه به هان، کو یستان (ناوی هه ری می ساردو شا خاوی کوردستان بووه و، له سه ره تای ده سه لاتی عاره بان پییگوتراوه قهستان، دواتر شیوه عاره بیه که ی "الجبیل، نه لجبیل" به کار بردراوه). هه ره که ده نوسی له ماهه کانی شدا (مه به سه ته ناوچه کانی میدیا یه)، ماهی کوفه (مه به سه ته شاری دینه وه ر و ده ور به ری ته ی)، ماهی به سرا (مه به سه ته شاری نه ها وه ند و ده ور به ری ته ی)، ماهی هه به دان، نیگارین، که رج، بورج، نه بی ده له ف، هه مه دان، شاه زور، دارا باد، ناران، به یله کان، بابو له بو اب (مه به سه ته له ده ری به ندی گوزه رگای کینوی که فه کاسه)، کورد هه ن. نه و سه رچاوه زۆرو په رتو بلا وانه ی نا ماژه مان بو کردن، له گه ل نه و نه مانه ی هیما مان بو کردوون، بوو نیکی گه ره و په رت و بلاوی کوردانمان بو ده سه له مین، له ناوچه کانی سیستان و خوراسان. نه م بوونه، لانی که م هه ر له سه ده ی شه شه می زاینیه وه، تا سه ده کانی درهنگتریش دیاره. واتا به لگی بوونی کوردان له خوراسان، هه شه ته سال پتریش، پیش په ییدا بوون و هاتنه سه رکاری پاشایانی سه فه وی (۱۰۵۲ - ۱۷۳۶ ز) له بهر ده ستدا یه.

قوچان و شیروانه

نهمرۆ ههردوو شارهکانی قوچان و شیروانه، به لادیکانی دهوروبه ریشیا نهوه، گه ورهترین و ناسراوترین ناوهندی کوردین، له باکوری خوراسان. زۆر جار ان که باسی راگواستنی کوردان بو خوراسان دهکریت، له لایه ن شاعه باسی سهفه ویهوه، نهوا په نچه بو دانیشتوانه کورده که ی نهو دوو شاره راده کیشریت، وهکو نهوهکانی پاشماوه ی نهو راگوێزانه میژویه. ئیمه راستی و دروستی نهو بابه ته ش ده خهینه ژیر پرسیاره وه، چونکه به لگه ی میژوی پیویست له بهرده ستان، که زۆر به ناسانی دهیسه لمینن، قوچان و دهوبه ری، زۆر پیش شاعه باس و، ته نانه ت پیش په یدا بوونی دهسته لاتداریتی سهفه ویانیش، شارو ناوچه یه کی ته نیا کوردنشین بووه.

لامان وایه باشتترین و زیندوترین به لگه نامه ی میژوی لهو باره دا، نهو تیبینیانه ن که تهیموری لهنگ، له دوو گه شتی دا به ناو قوچان، له سه ر شاره که نویونی. جاری یه که م، له به هاری سالی ۷۷۹ ی کۆچی بوو، کاتی که تهیموری لهنگ، به نیازی په لامار بردنه سه ر شاری شیعه نشینی (سه بزه وار)، به قوچاندا تیپه ری. تهیمور له یاده وه ره کانیدا له سه ر قوچان نویویه تی: (من کاتیک که گه یشته قوچان، پیوانی نهویم دیت. نهوان بالا به رزو په یکه ر توندو تۆل بوون. نهوان هیشتا لبادیان (۴) له به ردا بوو، چونکه هه وای به هاران له قوچان سارده. هه ر یه کی که له وان داریکی له ده ست بوو، که هه ندیک جاریش داره که (گۆپاله که) یان له سه ر شانیا ن داده نا. نهوان به وه نه ده چوو که نیازی په لامار بردنه سه ر له شگری میان هه بیته، به لام له تیروانیاندا، بو مان روون بوو که نیشمان ناترسن. هه ندی له وان چاوانی شین و موی زه ردیا ن هه بوو. به زمانیک دهوان، که نه فارسی بوو، نه عه ره بی و، ده رکه وت که نهوانه کوردن و له کوردستان کۆچیا ن کردوو و له (قوچان) نیشته جی بوون). "چونکه پیوانی کورد به هیزو به توانا بوون، من هه ندیکیانم بانگ کرد و به هاوکاری دیماج قسه م له گه ل کردن" و پرسیم که نه گه ر پییان خۆش بیته، بیته ناو له شگری من؟ نهوانیش لییان پرسیم که من کیه ؟ پییانم گوت من تهیمورم، سوئتانی (ما وه رانولنه هر) م و به مزوانه ش ده بمه سوئتانی خوراسان. کورده کان گوتیا ن ئیمه نامانه وی له ژن و مندا ل و ولاتی خۆمان دوور بکه وینه وه "و پیویستیمان به سه ربازی نیه. ئیمه مه ردارین و له ریگای مه رداریه وه ژیا نی خۆمان دا بین ده که یین. سه ره رای نه وه ش که کوردانی قوچان" پیوانی به توانا و به هیزن، به لام بیوه ی دههاته به رچاوان. دوا ی نهوه ی من له وان دنیا بووم، به ره و توس به ری که وتم (۵).

تهیموری لهنگ، جاریکی دیش، له به هاری سالی ۷۸۸ ی کۆچیدا، کاتیک که له داگیرکردنی شاری (هه رات) ده گه رایه وه، به قوچاندا تیپه ری. نهو خۆی لهو باره یه وه دیسان نویویه تی: (من جاریکی دیش ژنان و پیوانی قوچانیم دیت، که

هه موویان موزهد و چاوشین بوون. دیسان پیشنیازم پیکردن تا بیینه ناو له شکرى من، به لام پیشنیازه که میان په سهند نه کرد (٦).

له و چهند دیره که مه، به لام زۆر گرنگ و پر له زانیاریه ی تهیموری له نگدا، هه ندی راستی سه رنجراکیش دهرده که ون. له پیش هه مووانه وه دهرکه وتنی بوونی کۆن و له میژینه ی کوردانه له قوچان. تهیمور دهنوسیت که نه وان کوردن و له کوردستان کۆچیان کردووه و، له قوچان نیشته جی بوون، به لام نه و باسی هۆ، یان هۆیه کانی، نه و کۆچه ی نه وانى بو نه وى نه کردووه. ههروهک دوور و نزیک، باسی میژوی کۆچکردنیشیانی نه کردووه. دیاره نه مه کاری نه ویش نه بووه. به لام سه ره پای نه وهش، نه و زۆر راستی بو دهرخستوین. کاتییک که تهیمور له گه لیان دهنویت و داویان لی دهکات تا بیینه ناو له شکره که ی، نه وان ناماده نابن به گه ل تهیمور بکه ون و، له ولاتی خویان دوور بکه ونه وه. که واته کورده کانی باکوری خوراسان، شاری قوچانیان به ولات و نیشتمان ناو بردووه. گه لۆ ده بیته چهند پشت به سه ر مانه وه یاندا له خوراسان تیپه ریبیت، تا نه وى به نیشتمان و ولاتی خویان ناو به بن؟ بیگومان نه وان به که می، چهند سه د سالییک زووتر به به رده وامی و بی پسانه وه له ویدا ژیاون. له وهش سه یرتر، له ناو نه و چهند دیره که مه ی تهیموردا راستییه کی دی گرنگ خوی دهرده خات. به لای که م کوردانی شاری قوچان، له وى که مایه تیه کی ئایینی یان نه ته وه یی نه بوون. وهک دهرده که ویت تهیمور که سیکی له وان دستنه که وتووه که فارسی، عاره بی یان تورکی بزانی، که تهیمور له هه رسى زمان شاره زا بوو، بۆیه له ریگای دیلماج، یان به زمانی نه مرۆ وه رگیر، قسه ی له گه ل کردوون. نه مهش نه وه دهرده خات که له قوچاندا کوردان نه که مایه تی و نه زۆرایه تی بوون، به لکو هه موو دانیشتوانی شاره که پاک له پاک کورد بوون و، هه ر به کوردیش ده وان. هه ر له نیوان دیره کانی تهیموردا، ده توانین له باری ئایینی و مه زه به بی نه و کوردانه بگه ین که نه و سه رده م، وتا له کۆتاییه کانی سه ده ی چوارده ی زاینی، له وى پیروه یان له کام مه زه به یان ئاین کردووه. تهیموری له نگ له سه رجه م کار و کرده وه و چالاکییه سه ربازیه کانی و، ته نانه ت له یاده وه ره که نشیدا، وه کو سه رکرده یه کی ته نگه تیه و بیرته سکی سوننه خوی دهنوین، که به ناشکرا شیعه کان به لادهر و بیباوه ر ده زانیت. نه و که جاری یه که م له قوچان لاده دات، بو په لامار بردنه سه ر شاری شیعه نشینی (سه بزه وار) به ریگاوه بوو. نه و شاره ی له گه ل خاک یه کسان کردو، خه لکه که یشی کوش و بر کرد. که واته ژیرانه نییه گه ر وا تیبه گه ین که نه و له قوچان، داوا ی له و کوردانه کردیته بینه ناو له شکره که ی و، کورده کانی شیعه مه زه به بوون، وهک که نه مرۆ وان! که واته ده کریت بگه ینه نه و باوه ره، که کوردانی قوچان، تا کۆتایی سه ده ی سیزده می زاینیش، سوننه مه زه به بوون. ده بی نه وان دره نگتر مه زه به بیان گۆریبیت. به دووریشی نازانم، داوا ی سه قامگیربوونی سه فه ویان و سه پاندنی شیعه گه ری به سه ر خه لکی هه ر شوینییک که داگیریان ده کرد، نه وانیش مه زه به بیان گۆریوه. ههروهک دواتر و له سه ر ده ستی سه فه ویان، ژماره یه کی زۆر کوردی چه مه شکه زه کی کۆنه عه لپه رست و تازه شیعه، ناردرانه نه وى. دیاره تیکه لا بوونیان، هۆکاریک بووه بو مه زه به گۆرینیان، ته نانه ت گۆرانی زاراوه ی ناخواتنیشیان.

په یوهندی تورکه سهفه و یه کان. به کوردانی خوراسانه وه

وهکو سهرچاوهکان روونیان کردۆته وه، شیخ صفی الدینی باپی ره گه وری سهفه و یه کان، شیخیکی ناسراوی سوننه ی شاری ئه رده ویل بووه، بهر له هاتنی تورکان بو ئازهر بیجان. ته نانهت نوسه ری ناسراوی ئازهری ئیران (ئه همه دی کیسه روی)، له لیکنۆئینه وهکانی خۆیدا له و باره یه وه، به وهش گه یشتوو که بنه ماله که، به بنه چه کوردی ده قهری شنگان. نه وهکانی شیخ سه فی، روو له ئه نادۆل ده کهن و، قزلباشه عه لی په رسته کانی له وی له خۆیان کۆده که نه وه. ئه و کاته شیعه گه ری له ئیران به په رتوبلاوی، له هه ندیک شوین هه بوون. مسته و فی قه زوینی، وه زیری دوا پاشای مه غۆل (ئه بو سه عید خان ۱۳۱۶ - ۱۳۳۵ زاینی)، له کتیه ناسراوه که یدا (نزهه القلوب) نوسیویه تی، که شاره گه و ره کانی وه ک ته وریز، ئه رده ویل، شیراز و ئه سفه هان، هه موویان سوننه ی شافیعی بوون. دوا ی ئه وه و له کۆتایی سه ده ی چواره، ته یموری له نگ قسه کانی قه زوینی پشتراست ده کاته وه و له و باره یه وه دنوسییت (بی بوئه نابییت گه ر بلییم، ناوه نده کانی شیعه بریتین له خوراسان و ره ی و که ناره کانی ده ریای ئابسکون (واتا خه زه ر، مازنده ران یان قه زوین: شاسوار)، له شوینی دی شیعه نین، مه گه ر به په رتوبلاوی (۷). باوکی شا ئیسماعیل له شه ری شیروانه ده کوژری و ئیسماعیلی میردمنداڵ، بو شاری گیلانی که ناری ده ریای ئابسکون (خه زه ر) ده بردییت. ئه و له وی و، هه ره له و شاره شیعه نشینه دا په روهرده ده کریت. شا عیسماعیل، که نه یاره کانی له سه ر ریگای خۆی رامالی و، بووه تاکه فه رمانداری گه وری ناوچه که، له سالی ۱۵۰۲ زاینی، ریبازی شیعه ی دوازه ئیمامی، کرده تاکه ئاینی ده سته لات و ده وئه ته که ی. شا ئیسماعیل و شا سه فه و یه کانی دی، به هه موو شیوه یه ک که و تنه بلاوکرده وه و داسه پاندنی شیعه گه ری، له هه ر شوینییک که که وشه نیان پیی ده گه یشت. ئه و سه رده مه هیشتا زوو بوو، بو سه ره له ئدانی بیری نه ته وه یی لای گه لانی ناوچه که. نه ته وه گه ری (له خۆی) دا هه بوو، به لام (بو خۆی) نه بوو. گه لان، یان راسته ر بلیین، تیره و هۆزه کان، به گویره ی بیری ئاینی، یان به رژه وهندی هۆزه کانیان، لایه نگیریان له م و له و ده کرد. عه لیپه رستانی کورد و تورک، له ده وری سه فه و یه کان کۆبوونه وه و، که و تنه خزمه تکردنی ئه و ده سته لاته تازه یه. چه مشکه زه ک، به گویره ی شه ره فنامه، یه کیک بوون له ناودارترین و به شوهره تترین خانه دانه کانی کوردستان.

چه مشکه زه که کان عه لی په رست بوون، بویه له شه ره کانی شا ئیسماعیل دا، بو سه پاندنی شیعه گه ری له کوردستان، چوونه پالی سه فه و یه کان. ئاغای چه مشکه زه ک، حاجی رۆسته م به گ، له شه ری چالیدی راندا، ئه ندامی ئه نجومه نی قوماندانی له شکری قزلباشانی شا ئیسماعیل بوو. له شه ری چالیدی ران حاجی رۆسته م و ژماره یه ک له ئاغاو کوینه ی دی کوردی عه لی په رست، به ده ستی سولتان سه لیمی یاوز (۱۵۱۲ = ۱۵۲۰ ز) کوژران. هۆزه که شی بوونه دوو به ش. به شیک ی بو ناوچه کانی خۆیان له دیرسیم گه رانه وه و، به شه که ی دیشی، که به گویره ی شه ره فنامه، هه زار خیزانی قزلباشی چه مشکه زه ک بوون،

دايانه پال سەفەويان و، چونه نازەربيجان. دياره جگه له و ههزار مائه كورده، به دهيان تيره و هۆزى بچوكترو، بنه مائه و خيژانى ديش، كه له بهرى قزلباشاندا بوون، ههر ئه و كارهيان كردوو و زيڊو بومي خويان به جيھيشتوو.

سەد سائيك له دواى شەرى چالديران، شا عەباسى گەورە (۱۵۸۷ - ۱۶۲۸ ز) شاى توركە سەفەويه كانى ئيران، ديتە سەر دەسلات. شا عەباسيش له كوردستان گەليک شەرو تەراتين دەكات. ئه و دەتوانيت هەنديک له خان و ميرە كورده كانيش، له سۆماو برادۆست و موکريان دەستەمۆ بکات. چەمشکەزەک و كورده كانى ديش، وەك قەرەچۆرلو، جەلالى، زەغەرانیلو، شادلو و هيدي، كه ئه و کاته هەمويان وازيان له ئايىنى عەلى پەرستى هينا بوو و ببوونه شيعه، هەر له ناوچەکانى نازەربيجان مابوون. يەكێک له و کارانهى كه شا عەباس کردى، ئه وە بوو كه ئه و كورده شيعانهى ناردە خوراسان، بۆ هەمان ناوچەى قوچان و شيروانه. وەك دەزانين شويى مانه وهى بنەرەتى چەمشکەزەکەکان و هەنديک له هۆزەکانى دى ناوھاتوو، بریتی بوو له ناوچەکانى دەرسيم، نەرزنجان، مەلاتيه، نەلازيگ و ئاديبه مان. له ناو خەلکى ئه و ناوانه باوه، كه ئه وان له خوراسانه وه هاتوونه ته ئه و ناوه. دياره ئەمە راست نيه، بەلام هەر وای بى هيچ سۆنگه و هۆش ناگوتريت. ئه وان دەزانن بەشى زۆرى هۆزو خزمەکانيان كه وتوونه ته خوراسان. هەر وەك به دووريشى نازانم، هەنديکیان درەنگتر پیندزەيان کردییت و، ديسان له وێوه گەرابنوه ناوچەکانى پيشويان. تا ئیستا بەنگەى روون و ديار لەسەر ئەمە لەبەر دەستدا نيه. ئه وهى هەيه تەنيا نامازە بۆ يەك هۆ کراوه، ئه ویش گوايه شا عەباس ئه و كوردانهى به لایهنگرو دئسۆزو هاو مەزەهەبى سەفەويان داناوه و، ئەركى پاراستنى سنورى خوراسانى پى سپاردوون، له دەست تورکمانه سوننه كانى ئه و ناوه. من دئم به وه ئا و ناخواته وه، تا وا به ئاسانى ئەمە پەسەند بکەم، كه شا عەباس ئەوانى بۆ پاراستنى سنورى خوراسان ناردۆته ئه وى، چونكه سنوره كانى خوراسان، زۆر نارامتر بوون، به بەراورد لەگەڵ سنورى نازەربيجان، لەگەڵ تورکانى سوننهى عوسمانى، (دوژمنى هەميشه يى تورکانى شيعه ي سەفەوى) و، كورديش، كه به بەربلأوى له و سنورانه دەژيان. كورده شيعه كان، ئاشنايه تى باشيان به سنوره كانى نازەربيجان و كوردستان و ئەنادۆل هەبووه. ئه وان ژماره يه كى زۆر خزم و ناسياو و دۆستيان، هيشتا له بەرى تورکانى عوسمانى دەژيان. به هەمان زمانى باوى كوردى ناوچەكە دەدان. كهواته مانه وه يان له وى كاريگەرى زۆر پتر بوو، بۆ پاراستنى دەستەلاتى سەفەويان، تا ناردنيان بۆ خوراسان. دەكرا كه سانى دى بۆ خوراسان بنيردرين. لەبەر ئه و هۆيه، دەبى بير له هۆكارى دى بکەينه وه، كه بۆته هۆى دوورخستنه وهى كوردان له نازەربيجان. جارى تا بەنگه نامه ي ميژويى پترمان دەست دەکەويتا، دەكرى بير له و هۆکارانه ي خواره وه بکەينه وه، كه به بيرى مندا دین:

يه كەم: هيژو تواناي سەفەويان، له و هۆزو تيره تورکە شيعانه وه دههات، كه له دواى پەلامارى مەغۆلانه وه، كه وتبونه دەست بە سەرداگرتنى زهوى كوردان و نيشته جى بوون تيبدا، له نازەربيجان. هەر هۆزىگى شەركەرى تورک، (تيولى) ناوچە يەك يان پترى هەبوو. شا سەفەويه كان، دەبا دەستيان بۆ ئه و هۆزانه ئاوه له بيتا، بەلام له كيسه ي خويان نا، بۆيه

دوور نیه یه کی لهو هۆزه تورکانه، داوای خاکی چه مشکهزهک و زافرانلو وهۆزه هاوپهیمانه کانی دی سه فهویانیان کردبی و، شاش نهیتوانیوه بلّ نا. بۆ چاره سهری نه مهش، کورده کانی راگواستوه.

دووهم: گومانیکی دی بۆ دوورخستنه وهیان، نه گهری ئاینی یه. له وانه یه کورده کانی نازهری بیجان، تا نه وکاتهش ههر عه لپیه رست یان قزلباش بووبن. نه وان هۆزو تیره و خزم کهس و کاری زۆری دی عه لپیه رستیان له ناو خاکی عوسمانیدا مابوووه. ئیستاش کوردیکی زۆری ناوچه ی دیرسیم عه لپیه رست یان عه له وین. له وانه یه په یوهندی و هاموشوی نه وان له گه لّ خزمه کانیان، وایکردبیّت، که کاریگهری عه لپیه رستی لایان به هیزیّت، له کاتیکدا سه فهویکان شیعه ی دوازه ئیمامی بوون. بۆیه دوورخستنه وهیان، له وانه یه به مه بهستی دوورخستنه وه له کاریگهری و ژینگه ی خزمه عه له ویه کانیان بیّت، بۆ چه سپاندنی مه زه بهی شیعه گهری له ناویاندا.

سییه م: گومانی نه وهش هه یه که کورده کانی خوراسان، ههر وهکو سه رده می ته یموری له نگ، ههر سه ر به مه زه بهی سونه بووبن. ناردنی کوردانی چه مشکهزهک و کوردانی دیش، له لایهن سه فهویانه وه بۆ لایان، رهنگه وهکو هه ولّیک، بیّت بۆ به شیعه کردنی هه موو کوردانی خوراسان، ههروهک ئیستا ده یبینین.

چواره م: سزادانی به کۆمه لّ، له لایهن دهسته لاتدارانی رۆژه لاته وه، به دیرژیایی میژو، کاریکی باو و چاوه روانکراو بووه. سه فهویه کان له سزادانی به کۆمه ئی کوردان، هه موو یاساو ریسایه کیان به زانده بوو. دوور نیه نه و کوردانه، یان فه رمانداره کانیان، له جیبه جیکردنی فه رمانیکی شا عه باسدا خویان گنخاندبیّت، یاخود به دئی نه و جیبه جییان نه کردبیّت و، له سه ر نه مه به کۆمه لّ سزادراپن و، بۆ خوراسان دوورخرابنه وه.

ههر کامه له و هۆکارانه بوویّت، هیج له و راستیه ناگۆرپیّت که شا عه باسی سه فهوی، به ناگا یان بیئاگایانه، بناغه ی کۆمه لگای کوردی له خوراسان دانه ناوه، وهک له زوربه ی سه رچاوه کاندانوسراوه. چونکه وهک ده رمانخست، به نگه و نوسراوی پیویست له به رده ستدان، که ده یسه له مینن، بوونی کۆمه لگای کوردی له خوراسان، ره گیکی زۆر کۆنتری هه یه. بیگومان شا عه باس، به ناردنی ژماره یه کی دی کوردان له کوردستانه وه بۆ خوراسان، کۆمه لّیک گۆرانکاری بنه رته تی به سه ر کۆمه لگای کوردی، له وی دا هیناوه. نه وهی که لای من زۆر جیی سه رنجه، بریتیه له زالبوون و بالادهستی زا راوهی باکور (کرمانجی)، له ناو کورده کانی قوچان و شیروانه، که به گویره ی به نگه کان، کوردانی پیش نه و دوا شه پۆلی کۆچه، نابج له باکوری کوردستانه وه هاتبن، به لگو کوردی باشور به گشتی و، پارس به تایبه تی بوون. نه مه گومانی نه وه مان لا دروست ده کات که کوردانی کۆن، له ماوهی دوو سه ت سا لدا، (له ته یموری له نگه وه تا شا عه باس)، زمانی کوردیان له بیرچوو بیته وه و

توابنهوه. وهک دهزانی تهیموری لهنگ له دهووبهاری سالی ۱۳۸۱ زاینی، بینویهتی که کوردانی قوچان، جگه له کوردی چ زمانیکی دیان نهزانیوه، کهچی له سهردهمی شاهه باسدا (۱۵۸۷ - ۱۶۲۸ زاینی)، واتا دواي دوو سهت ساڻ، ههر زاراوهی باکور (کرمانجی) لهوئ دهمیئت. ئهرکی زمانهوانانی کورده که له نزیکهوه کاری مهیدانی لهسه زمانی ئه و ملیۆنان کوردهی خوراسان بکهن و، شوینهواری زاراوه کۆنهکان و، ئه و تیکهه ئکیشهی دواتر بدۆزنهوه و ئی بکۆنهوه. بیگومان بههوی دابراي کوردانی ئه وئ، زمانهکهیان زۆر دیاردهی زمانهوانی کۆن و، وشهگه لی تایبهتی سهردهمه کۆنهکانیشیان پاراستوه و، دهکریت سودی زۆریان لی وهربگیریت.

جگه له کاریگهری زمان، دهکریت بلاوبونهوه و چه سپانی شیعه گهریش، لای کوردانی خوراسان، بو دواي راگواستنهکانی شاهه باس بگیرینهوه. هاتنی کوردانی تازه بهگشتی، دهبی وهکو خوین تیزانهوهیهکی تازه له دهماي کوردانی دووره ولاتی ئه وئ له بهر چاو بگرین. به جۆریک که چه رخی چه پگهردی رۆژگار، له و ۵۰۰ ساله دا، ئه گهرچی شوینهواری قوئی خوی بهسه را به جیهیشتوون، به لام نهیتوانیوه بیانتوییتهوه و، له ناویان بهریت.

سه رهنجامی بابه ته که

بوونی کورد له خوراسان، رهگی زۆر له سهدهکانی ناوهراست کۆنتره. راگواستنی کورد له سهردهمی سهفهویاندا، ته نیا مه ئویهک بووه و، خراوته سه رهگیشه سه رهکیه که وه. هه ئه و دابوونی کوردان، زۆر پیش راگواستنی سه فیهویان دهستی پیکردوه. به ئه گه کان وای دهرده خه ن که شه پۆلی کوچی به کۆمه ئی کوردان، چ بو خوراسان بوویت، یان شوینی دی، تا هیندستانیش (وهک پاشماوهی زهرده شتیهکانی شاری بۆمبای)، بو دواي نه مان و له ناوچوونی دهسته لاتی ئیمپراتۆریه تی ساسانی ده گهریته وه. ئه و کاتانه چه وسانه وه و زۆرداری دهسته لاتدارانی تازهی عاره بی موسوئمان، له سه ره خه ئگی هه ندی ناوچهی باشوری کوردستان، له راده به دهر زۆر بووه و، به شیکی ئه و خه ئکانه ی که به رگه یان نه گرتووه، سه ری خویان هه لگرتووه. گومانی ئه وهش هه یه که زووتر و له سهردهمی ساسانیاندا، کوردان ناشنایه تیان له گه ل خوراسان هه بوویت و، وهکو مه ره سووان و پاسه وان، له وئ کاریان پیسپیردراوه و ماونه ته وهش.

زانیا ریمان له سه ره سه ره تاکانی بوونی کوردان، ئه مه نده که مه که پتر ده چینه بواری ئه گهر و گریمان هوه. دیاره له ملالو له ولا، ها کته و زانیاری نوسراویش هه ن، که که میک رۆشنا ییمان پی ده دات. وهک له هه ندیک نوسراوی کۆندا دهرکه وتووه، کوردانی خوراسان، له سالانی به رایی سو رگومیاندا، به وه ده ناسرینه وه که هه می شه گورج و گۆل و چالاک بوون. ئه وان له بواری سیاسی و سه ربازیدا، رۆئی به رچاویان له به ره نگر بوونه وهی سیاسه تی خین له کی و پان عاره بی ستانه ی کاربه ده ستانی

ئیسلام هه بوو.

رۆڤه ی کوردی خوراسانی وهکو (ئهبو موسلیم) یان تیدا هه لکه وت، که به رهنجامی کاره جهنگی و سه ربازیه کانی نهو له کوردستان، کۆتایی به دهسته لاتی تهنگه تیله ی عه رهبی هینا و، دهسته لاتیکی (نیونه ته وهیی ئیسلامی)، یان خه لافه تی عه باسی، جیگای گرته وه. به هۆی هه وۆ و کۆششی نهو و، کوردانی خوراسان بوو، گهلانی ناعه رب، دیسان رۆلی ناسایی خۆیان وه رگرته وه. به دهیان میرنشینی کوردی دامه زران و، سه ره نجام زمانی کوردیش بوژایه وه. کوردانی خوراسان له رپوی رۆشنییریشه وه، رۆلی گه وره و به رچاویان بینیه وه. رۆشنییرانی هه رسن دهسته و نه ته وه ی نارازی، که له خوراسان یه کیان گرتبووه وه، واتا کوردانی پارس و سامانیه (دهری) زمانه کان و عاره به کانی (توس) و خوراسان، که لایه نگرانی عه لی و عه باس بوون، به یه که وه (زمانی هاوچه رخی) فارسیان به گه رخت. نهو زمانه ی، هه ر له دروستکردنیه وه، به تیکه ه لکیش کردنی زاراوه ی کوردی پارس و زمانی دهری و زمانی عاره بی، له سه ده ی هه شتی زاینی، بوو به زمانی نیو نه ته وه یی، هه موو نه ته وه نا عاره به کانی رۆژه لات (۸).

ئه مرۆش، بایه خی کوردانی خوراسان، بو ئیمه ی کوردستانی، له دوینیان که متر نیه. یه کیگ لهو بایه خه زۆرانه ی که هه یانه، له بواری زمانه وانیه. ده کریت له رپوی زمانه وه، کاریکی زۆرو زه وه ندی مه یدانیان له ناودا بکریت. واتا شه ره زایانی زمان، به هاوکاری رۆشنییرانی زمانانی کوردی خوراسان، ده توانن کاریکی زۆر له سه ر زمانی خه لکی بکه ن. به راوردی دیاره زمانه وانیه ئیکچوووه کان و ئیکجیاوازه کان بکه ن. هه ره وک نهو دیاره زمانه وانیه ی که له زاراوه کوردیه کاندا نه ماون و، تا سه ر زمانی کۆنینه ی په هله وی ده چنه وه. له مانه ش گرنگتر، کۆکردنه وه ی فه ره هنگی وشه ی هه موو هۆزو تیره کوردیه کانی نه، له چوارچیوه ی دوو به رگی کتیییکدا. زمانی کوردی نهو، سه دان سا له به جیا له کاریگه ریه کانی گه شه ی زمانی کوردی له کوردستان و، به ئاراسته یه کی جیاواز و سه ربه خوو، به که ره سه ته ی تایبه ت به خۆی، ده چیته پیش. ده کریت کاری توئینه وه و لیکۆئینه وه و به راوردکاری فراوانی له سه ر بکریت. به دووری نازانم زۆر لایه نی ریزمانی، له ئیمه شاره وه ی زمانی کوردی، له وی بدۆزینه وه.

کورده کانی خوراسانی، وهکو هه موو هه ریمه کانی کوردستان، خاوه نی سامانیکی گه وره ی فلکلۆری و گه لیرین، که بو ئیمه بایه خی تایبه تیان هه یه. داستانه کانیان، لاوک و ئاوازو چیرۆک و به سه ره هاتی رۆژگار، هه ره وک زۆر لایه نی شاره وه ی میژوی نه وانیش له وی، یان له نیشتمانی زووتریان ده رده خات. نه م ده فه فۆلکلۆریانه ی نه وی، که پشتاو پشت پارێزراون، له زۆر بواری به راوردکاریشدا، سو دیان ئیوه رده گیری ت. بو نمونه نهو توخمانه ی له گێرانه وه کانی ئیمه دا هه ن و لای نه وان نین، نهوا هه ندیکیان هیمان بو توخمی تازه هاتوو بو ناو فلکلۆرمان. هه ره وک بوونی توخمی ناوازه و نه بیستراویش، له

فۆنکلۆری ئهوی، هه مان واتای تازهیی و وهرگیان له دهرو دراوس، یاخۆ داهینان دهگهیه نیت.

ئهگهر سه رنجیکی خیرا له دابونه ریتیان بدهین، شه قلی ژبانی ره وهندی و مهرداری، زۆر به زهقی، به هه ئسوکه وت و جلوه رگ و پیکهاتهی ناو مایانه وه دیاره. بیگومانم به لیکۆئینه وهی مهیدانی تیرو ته سه ل و گشتگیر، هیشتا زۆر لایه نی شاره وی دی ئه و (کوردستانه) دووره مان بۆ روون ده بیته وه.

کوردانی خوراسان، چ له رووی ژماره و، چ له رووی رووبه رو پانتایی ئه و خاکه ی که له سه ریدا نیشته جین، ولاتیکی تایبه ت به هه موو مه رجه پیوستیه کان، بۆ خویان پیکدیئن. به داخه وه ده ئیم تا ئیستا ئه و بایه خه ی (هه ر بۆ نمونه) به و چه ند هه زار کورده دراوه، که له دوا ی تیکشکانه کانی شه ری یه که می جیهانیه وه، له باکوری کوردستانه وه روویان له ئوبان کردوه، به چاره کی ئه وه ش بایه خ به و کوردستانه، تا راده یه ک گه و ره و پر له دانیشتوانه نه دراوه. ده کری و زۆریش پیوسته، به هه ول و تیکۆشان و به شدار ی دامو ده زگا و ریکخراوه سیاسی، رۆشنیبری جه ماوه ریه کان، هه نگاوی گه و ره بهاویژریت، بۆ دروستکردنی پردیکی په یوهندی هه میشه یی، له گه ل ئه و کوردانه ی ئه وی. رایه ئی پته و له نیوان داموده زگا و ریکخراوه هاو پیه یه کانی هه ردوولا به ستریت، تا بواری ئالوگۆر و پیکه وه کارکردن بیته گۆرئ. کوردستانی خوراسان، به هوی سیاسه تی ده ولت و ده سه لاتی ناوه ندی، له دان نه نان، یاخود پشتگۆی خسته ی بوونی گه لانی نا فارس و، بایه خ نه دان به باری رۆشنیبری و زمانی ئه وان له لایه که وه، هه روه ها به هوی پاشکه وتنی باری سیاسی و رۆشنیبری کورده کانی ئه وی خۆشیان، شان به شانی هۆکاری ئایینی، که ئه وان به هوی ئه وه ی له گه ل زۆرینه ی فارس زمانه کان هاو مه زه بن، به ئاسانی (جیاوازیه کانی) دی خویان له بیر ده کن و، خیراتر له گه ل ژینگه ی ده وریه ریان رادین، هه موو ئه و هویانه به یه که وه، هه ره شه یه کی گه و ره و مه رگباریان له سه ر ئه و گه له پیکه یناوه. زمان و فه ره نگ و دابونه ریتیان، وا له ئاستانه ی نه مان و له ناوچوون دایه.

ئه رکی به په له ی رۆشنیبران و دامو ده زگا و دامه زراوه فیرمی و رۆشنیبرییه کان ئه وه یه که له هه موو بواره جوړاو جوړه کاندایه بکه ونه جوئه. ده بی به په له، په یوهندی چه ند سه ره و فراوان، له گه ل کۆمه لانی خه لکی (کوردخانه، کوردستانی خوراسان) دروست بکه ن. تپیه وه رزشه کانیان، نوسه ران، گۆرانییژان و تپیه مۆسیقیه کانیان، په یوهندیان پیوه بکریت. بۆ ده روه و ناو ره وهندی کوردی ده ره وه ی کوردستان، هه روه ک بۆ باشوری کوردستان، بانگیش بکرین. چاک وایه له که نا ئه ئاسمانیه کوردیه کاندایه، به رنامه ی تایبه تیان، له سه ر و بۆ، ته رخان بکریت. رۆئه کانی خویان بانگه یشت بکه ن، تا سه رپه رشتی ئه و جوړه به رنامه نه بکه ن. بۆرسی تایبه تی خویندن و راهینانیان، له زانکۆکاندا بۆ دیاری بکریت، تا بتوانن له کاتی گه رانه وه یاندا، باشتر خه ریکی گه شه پیدانی باری رۆشنیبری گه له که یان بن. پیوسته سو دی زۆر له ما ئه په ره کانی ئینترنیت

وهر بگيريت، كه ئاسانتيرين و هه زانترين هوكارى (تا رادهيهك) ريڭا پيڤدراوه له ئيران، بو پهبوه ندى گرتن. به رههه م و بابته كانيان لهو ماڤه پانه دا بلاو بگيرته وه. هه وائل و رووداوه سياسى، كوڤه لايه تى، وه رزشى و روشنيبريه كانيان، بايه خى گونجاويان پيڤدريت. شه پوئي راديويى ناراسته كراو، به زمان و زاراوهى خويان دابندريت، تا ناگايان بو سه ره وه تر ببردريت. له مانهش هه موى گرتگر، ده بيت ريڭخراوه كانيان، له رووى داراييه وه پشتگيرى بگرتن. داخوازي و پيويستيه كانيان جيبه جى بگرتن، تا بتوانن له سه ر پيى خويان راوهستن و، له كار كردن په كيان نه كه وييت. ده بي هان بديتن تا حيزب و ريڭخراوى سياسى تاييه ت به خويان پيگيڤتن، بو دهسته به ركردنى مافه مروقايه تى و روشنيبريه كانيان. نه گه ر بتوانن خويان ريڭبخهن، نهوا ده توانن وشيارانه هه تسو كهوت له گه ل داخوازي و مافه روشنيبريه كانيان بگهن و، شيڭگيرترين له به ده ست خستتيان. پهبوه ندى هه راو و هه مه لايه نهى نهوان، له گه ل باشورى كوردستان و ناوه نده روشنيبريه كانى روژه لاتى كوردستان، هه رو هه له گه ل ره وه ندى كوردى له ده ره وهى كوردستان، به تاييه ت پايته ختى ئيران، تاران، له به ر نزىكى و ئاسانى پهبوه ندى به كوردانى هه موو ناچه جياوازه كان. نه مانه هه مووى، ره نكه بتوانريت نهوان له نه مان و توانه وه ده رباز بكات و، ته نانه ت بگه ونه وه سه ر پيى خويان، تا نهو روژه دييت به مافه رهواكانى خويان شاد ده بن. نه گه ر بتوانين، به هه وئ و كوئشى هه موو لايهك، كوردستانى خوراسان، لهو چاره نوسه خراپه ي كه تى كه وتوون، ده ريڤنين و، بوونى كوردان له وئ (لانى كه م جارئ له روى زمان و روشنيبريه وه)، له نه مان پياريزين، نهوا نه وئ، له دوا روژى پر له جه نجال و ناديارى كوردستاندا، پشت و په نا و قولاييه كى ستراتيژى نيڤه ده بيت. نه گه ر توانيشمان له سه ر پيى خومان راوه ستين و سه ربه خو بين، ديسان كوردستانى خوراسان، ده بي به پردى پهبوه ندى نيڤه، له گه ل ولاتانى ناوه راستى ئاسيا. كوردانى خوراسان، نهو گه نجه شه راره وه ين، كه دوزينه وه و پاراستنى، نه ركى هه موومانه و هه مووشمان به بوونى سوڤمه ند ده بين.

له م دواييانده دا و له ريڭاى هه نديك هه وائى ماڤه ره كان و كوردانى روژه لاته وه، بوڤم ئاشكرا بوو كه حكومه تى ئيران، ترسيكى زورى له چالاكى روشنيبرى كوردانى خوراسان لينيشتووه. چهنه گوڤارو بلاو كراوه يه كى كوردى، كه له وئ به تواناى كه مى روشنيبران بلاو ده كرانه وه، هه موويان داخراون. روشنيبران خراونه ته زيندانه وه. هه موو جوړه چالاكيه كى روشنيبريان لى قه دهغه كراوه. دياره نه مه نهو پيشيڤينه مه ترسيڤاره بوو، كه نيڤه چاوه ريڤمان ده كرد. نيڤستا دره نكه و، ده بي روشنيبرانى كوردى خوراسان، له باشورى ولات و هه نده ران، كوڤگيرته وه و هه موو توانايه كيان بخريته به رده ست، تا له ريڭاى ميڤيا كوڤه لايه تيه كان، توڤه كانى نيڤته ريڤت و، كه نائه ئاسمانيه كان، هه رو هه راديويى ناراسته كراودا، پردى پهبوه ندى له گه ل خه لكى خويان دامه زريننه وه.

له هه نديك له شه ركه انى كوردخانه، ريڭا به بلاو كردنه وهى په خشى راديويى به كوردى دراوه، به لام ديار نيڤه كه بو ماوه يه كى كاتيه، يان به شيكه له دهسته به ركردنى داخوازيه كيان. ناوه ندى چاندو فه ره نكى كوردى له شارى قوچان، ره نكه گه و ره ترين ناوه ندى روشنيبرى كورانى خوراسان بيت. هه رو هك ناوه ندى په خشى كوردى راديو و ته له فزيوئى ده وئته به

کوردی، له شاری بوجنورت داندراوه. به گوێره ی ئه و زانیاریانه ی که له بهر دهستان، سالانه له نیوان ۸ تا ۱۰ کتیبی کوردی، له شاره کوردیهکانی کوردخانه چاپ دهکریئن.

بهراویزهکان:

- ۱- کتیبی نایابی (حرکت تاریخی کرد به خراسان)، له نویسی کلیم الله توحدی، که سی بهرگه و پریهتی له به لگه نامه ی به سود، له و سهرچاوه باشانه یه که باسی راگواستی کوردان له سهرده می شا عباس دهکات، به داخوه نیستا کتیبه کهم لا نهماوه و نه متوانی سودی لیوه ر بگرم. ئه م نوسهره به ریژه چه ندان کتیبی دی به سودی بلاوکردونه ته وه و من نه مبینیون.
- ۲- شاسوار.خ. هه رشه می، کارنامه ی ئه رده شییری بابه کان، ده زگای چاپ و په خشی سهرده م، ۲۰۰۰ سلیمانی، ل ۲۴.
- ۳- هه مان سهرچاوه. ل ۲۹.
- ۴- به گومانی زۆر، مه بهستی ته یموری له نگ له لباد، که په نهک بووه، که ره وه ندو مه ردارانی کورد، تا نیستاش، بو خۆپاراستن له باران و به فرو ساردی، له بهری ده کهن.
- ۵- مارسل بریون، منم تیمور جهانگشا، سرگذشت تیمور لنگ، بقلم خود او، اقتباس ذبیح الله منصور، تهران ص ۶۳ - ۶۴.
- ۶- هه مان سهرچاوه ی پیشو، ل ۲۴۶.
- ۷- هه مان سهرچاوه ی پیشو، ل ۶۲.
- ۸- شاسواره رشه می، هه ندیک زانیاریه کی گشتی له بهاری زمانه وه. کوردۆلۆژی. سلیمانی. ۲۰۰۹.
- ۹- ابن خلکان. وفیات الأعیان و أنباء أبناء الزمان. تحقیق احسان عباس. دار صادر. بیروت. ۱۹۹۴. جزء ۷.

سهرچاوه: مانیپه ری میژووی کورد - ریکه وتی: ۲۰ ی ئه پریلی ۲۰۱۶

كوردانى خوراسان، پاريزه رانى زمان و كولتور

شريف فلاج

له ٢٢ هۆزى گه و ره ١٢٢ بنه مانهى بچووكتر پيگهاتوون و نه وان به خاك و ولاتى خويان ده ئين (كوردخانه)

له سه ره تاي سه دهى شانزيمه زاييني ئيمپراتورى شيعه مه زه بهى سه فه ويان، وهك ركا به ريكا له به ران به ر ئيمپراتورى سوننه مه زه بهى عوسمانيدا خوى ده رخست و به مه به ستى سه پاندىن و هه ژمونيى نايدو لوژيا و مه زه بهى شيعه و چه ند هۆيه كى ديكه، له گه ئى كه وته مملانييه وه.

زندى و نيشتمانى كورد له م گيروكيشه يه دا كه وته به ر په لامار و ئيديعاى هه ردوو ئيمپراتوره كه وه. له سالى ١٥١٤ى زاييني، له ناوچهى "چالديران" كه ئيسته ناحيه يه كى سه ر به پاريزگاي ورميه له روزه لاتى كوردستان تيهه ئچوونيكى توند و خويناوى له نيوان نه و دوو ئيمپراتوييه دا رووى دا كه به "شه رى چالديران" ناسراوه، له و شه ره دا ئيمپراتورى عوسمانى به سه ر ئيراندا سه ركه وت. له نه جامدا نه ته وه و نيشتمانى كورد له لايه ن نه و زه هيزه ي ناوچه وه ليك ترازا و دابه ش كرا و به شيكى كه وته به ر ئيمپراتورى عوسمانى و نه و به شه كه ي ديكه شى به ئيمپراتورى سه فه وى برا.

ئیل و عهشیره و هۆزه کوردهکان له سهردهمی دهسهلاتی شاعهباسی سهفهوی سالی ۱۵۹۸ی زایینی، یان به پیتی سهرچاوهکانی دیکه ۱۶۰۲ی زایینی (له ناوچهکانی نیوان رۆژئاوای گۆلی ورمی و دهووبهری گۆلی وان و باشووری رووباری ئهرس بۆ ناوچهی خوراسان له باکووری رۆژهلاتی ئیران دوور خراوه و کۆچنران).

دکتۆر کهمینولا تهوهودی که به باوکی میژووی کوردهکانی خوراسان ناسراوه، له کتیبه به نرخه کهی "حه ره که تی میژووی کورد بۆ خوراسان" دا ده نووسی: "ئهو په نجا هه زار مالباته کورد له ئیلی گه وهری

۱- زه عهفه رانلوو

۲- شادلوو

۳- قه راچورلوو و به شیکیشیان له هۆزی جه لالی و عهشیره ی گه وهری شکاک بوون که به رای ئهو میژوونوسه هۆکاری ئهو هه ئکه ندن و کۆچاندنهش به ته واوه تی سیاسی بوو. هۆز و عهشیره کوردهکان نێردرانه خوراسان هه تا له لایه ک له به رانه بهر هیرشه به رده وام و یه ک له دوای یه که کانی "نۆزه ک" هکاندا به رگری له پارێزگی خوراسان بکه ن و له لایه کی دیکه شه وه جیا کردنه وه ی و ئیکتر ازانی کوردهکان له یه کتر ده بووه هۆی لاوازی هیزیان له کوردهستان که ئه وکات ویست و داخوازییه کان جیگه ی ره زامه ندی و به ویستی شاعه باس نه بووه.

کورده دوور خراوه کان بۆ خوراسان به هۆی نازییه تی و به هیزی و شاره زایی له شه ردا، توانیان هیرشه به ره نۆزه که کان له ناوچه کانی خوراسان دوور بخه نه وه و ئهو ناوچه نهش که داگیر کرابوون، کۆنترۆل بکه نه وه. کورده دوور خراوه کان بۆ خوراسان پاش ئهو ده سه که وتانه له وێ وه ک سامان و نیشتمانی هه قیقی و مافی سه ره کیی خویان و به ره زامه ندی و هاندانی شاعه باسی سه فه وی نیشته جی بوون و له به رانه بهر پاراستنی ئهو ناوچه سنوور بیانه دا له دانی باج و سه رانه به ری کران.

ناوچه یه کیان هاوشیوه ی خۆبه یه به ری پتکه وه نا.

له راستیدا کورده دوور خراوه کان له ژێر ناوی پارێزه ری شه ره ف و که رامه تی سنووره کانی ئیران بۆ هه میشه له خوراسان نیشته جی بوون و له زید و وار و کلتووری هه زار سا له ی خویان دا بران و ئهو شوینه ی که کوردی خوراسانی لێ ده ژین له هه ندی سه رچاوه دا به کوردخانه ناسراوه.

کورده خانه ده که ویته کوئی خوراسانه وه؟

خوراسان ناوچه یه کی گه وره و پانه به رینه. نزیکه ی هه موو سنوری رۆژه لاتی ئیران ده گریته وه، واته له لای رۆژه لات، له

سنوورى توركمەنستان لە باكورهوه، بە دريژايى سنوورى ئەفغانستان دادەكشيت، تا بۆ سنوورى پاكستان دريژ دەبيتهوه. لە رۆژئاواش، بىبابانى گهوره و قاتوقرى (نووت)، لە هەريمهكانى ديكەى ناوهراستى ئيرانى دادەبريت. هەريمهكه كراوته سى ئوستان: باكورى خوراسان، خوراسانى رەزهوى و خوراسانى باشوور.

كوردەكان بە زۆرى لهوپهري باكوور، لە پاريزگايى باكوورى خوراسان، لە چەند شار و شارۆچكه يەك و ديهاى تاييەت بەخويان دەژين. كوردەكان بۆخويان ژمارەى خويان بە پتر لە ۲ ميليۆن كەس دەخەملينن.

كوردخانه

كوردانى ئەو دەفهره، لە ۲۲ هۆزى گهوره و ۱۲۲ بنەماله ي بچووكتەر پينكهاتوون و ئەوان بە خاك و ولاى خويان دەئين (كوردخانه). رويبهري گشتيى خاكى كوردان، يان كوردخانه، بريتيه لە ۶۴،۱۴۴، شەست و چوار هەزار و سەت و چل و چوار كيلۆمەترى چوارگۆشه. بۆ ئەوهى لە گهورهى و پان و پۆرى ئەو خاكە بگهين با لەگەڵ رويبهري چەند ولايتىكى ناسراوى دنيا، بەراوردى بكهين. رويبهري قەتەر ۱۱ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشهيه. رويبهري تەيموورى رۆژههلات ۱۴ هەزار و ۶۰۰ كيلۆمەترى چوارگۆشهيه. هەر وهك سلۆڤينييا ۲۰ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه.

ئيسرائيل ۲۱ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. ئەلبانيا ۲۹ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. ئەرمەنستان ۲۹ هەزار و ۸۰۰ كيلۆمەترى چوارگۆشه. بەلجىكا ۳۱ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. مۆلداڤيا ۳۴ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. تايوان ۳۶ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. سويسرا ۴۱ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. هۆلەندا ۴۲ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. دانيمارك ۴۳ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. كورواتيا ۵۷ هەزار كيلۆمەترى چوارگۆشه. وهك دەرەكهويىت، هەموو ئەو دەولهتە ناسراوانه سەر وهه، هەر وهك زۆرى ديكەش، بە رويبهري لە كوردخانه بچووكتەرن.

جگه لە كوردخانه، ژمارهيهكى زۆر كوردى ناوچهكه، بۆ ئيش و كار، يان هۆكارى ديكە لە دەر وهوى كوردخانه و لە شارە گهورهكانى خوراسان دەژين. وهك مەشهههه، نيشابوور و سەبزهوار. هەندىك سەرچاوه تەنيا ژمارەى كوردانى دانىشتووى (مەشهههه)، بە ۴۰۰ هەزار كەس دەخەملينن. دياره زۆرى ديش، بەهوى خونندن و كار وهه پەريوهى شارەكانى ديكە ئيران، وهكوو تاران بوون.

ئەگەر پيناسه ي تۆپوگرافياى كوردخانه بكهين، ئەوا دەئين ناوچهيهكى شاخاويى بە پيته. دوو رويبارى تيدايه. ئاست و

پێژهی باران بارین، له ناوچه که بهرزه. کشتوکال به پێژیه کی بهرز دهکریت. له ههردوو ناوچه کانی قووچان و راز، نهوت و گاز به بریکی کهم دۆزراونه تهوه.

کوردانی خوراسان، ههروهک کوردانی ناو کوردستان، خاوهنی سامانیکی گهوره و دهوله مهندی فۆلکلۆرین. نهوان دابونه ریت و فۆلکلۆری خۆیان، به شیوهی جۆراوجۆر و، نهوه دواي نهوه، تا نه مړۆ پاراستوووه. تا سه رهتای سه دهی بیسته میش، کوردانی ناوچه که به گشتی خه ریکی کشتوکال و ناژه ئداری، (شوانکارهی) بوون. ئیسته له ویش وهک هه ر شۆینیکی دیکه کار و پیشه ی جۆراوجۆر سه ریانه ئداوه. له شاره کانیاندا به تایبهت قووچان و شیروانه، ههروه ها بجنورد، نه سفه رایین و تا پاده یه ک شاره کانی دیکش، کار و پیشه ی باوی شاری و فه رمانه ری له ده زگا کانی ده وئته، شانه شانی دووکانداری و بازرگانی، باوه. گه وهرترین شاره کانی ناوچه کوردنشینه کانی خوراسان بریتین له: قووچان، بجنوورد، نه سفه رایین، چناران، فارووج، باجگیران، ده ره گه ز، که لات، لایین، مانه و سملقان، راز و رادکان، که زۆرینه یان نزیک به زۆرینه ی گوند و لادییه کانی سه ره به و شاران ه ش هاوولاتیایی کوردن که زۆر به یان سه رقانی ناژه ئداری و کشتوکال.

به گویره ی هه ندی ک سه رچاوه 60% له سه دی کوردانی نه وئ، هیشتا لادی نشین و، کاری ناژه ئداری و جوتیاری ده که ن. 35% له سه دی دانیشتوانیش، له شاره کان نیسته جین. ههروه ک 5% یان، هیشتا به ژیا نی کۆچه ری، یان په وهندی ده ژین و کوستان و گه رمیان ده که ن. نه م شیوه ژیا نه سه ره تاییه ی کوردان، له لادی و ناژه ئداری، یان په وهندی و کوستان و گه رمین کردن، هۆکاری سه ره کیی پاراستنی زمان و دابونه ریتی دیکه وهک جلو به رگ و خواردن و ناواز و گۆرانی و داستان و لاوکه کانیان بووه.

گرنگترین رووبار لهو ناوچه یه، رووباری "ئه تره ک" که له کوستانه کانی "هه زار مه سجد" وه سه رچاوه ده گرن و ده پێژته زه ریای خه زه ره وه. گه وره و به رزترین کیو و شاخه کانی ناوچه کوردنشینه کانی خوراسان بریتین له: هه زار مه سجد له رۆژه لات، بینا لوود له باشووری رۆژه لات، شاجیهان له باشوور، ئالاداغ له رۆژاوا و کیوی گویل له باکوور که هاوسنووری ولاتی تورکه مهنستانه.

هه موویان به شیوه زاری کورمانجی سه روو ده ئاخمین و به و پییه ی که ماوه ی زیاتر له 400 سا له نه نیشتمان، زمان و کولتووری دایکیی خۆیان دوور خراونه ته وه، ههروه ها چه ند هۆیه کی دیکه ی وهک هه لاوردنی زمانی، فه ره ته نگی ئابووری به ته واوه تی له لایه ن ده سه لات ه یه ک له دوا ی یه که کانه وه په راویز خراون.

وهگه ر نه خستنی دهسمایه ی حکوومه تی له و ناوچانه ی که کوردی تیندا دهژی، پشتگۆی خستنی بهرپرسیانی حکوومه تی بوونه ته هۆی نهوه ی که گه شه و بووژانه وه ی نه و ناوچانه بگاته که مترین ئاستی خۆی، له بهرانبه ردا دیه وه زمه ی هه ژاری، تووشبوون به ماده هۆشبه رهکان و بیکاری و خه سار و دیاره کۆمه لایه تیه کان بال به سه ر نه و ناوچانه دا بکیشی. هه رچه ند نه و گرفت و دیارانه له ناوچه کانی دیکه ی ئیرانی ش به دی ده کرین، به لام سیاسه تی دوزمنکارانه له هه ندی ناوچه به نه نقه ست ره چاو ده کریت.

ماوه ی نزیک به دوو ده یه یه کوردانی خوراسان له ژیر کاریه گه ری و هیژمۆنی گوتاری نه ته وه یی و بووژانه وه ی فره ههنگی نه ته وه ی کورد به گه شتی و به تاییه تی گه شه و بووژانه وه ی کولتووری له رۆژه لاتی کوردستان ده ستیان داوه ته بزوت و راساینک و له سه ر بنه ما و ریشه ی نه ده بیات و زمان و کولتووری دیرینی نه ته وه یی به دوا ی ناسنامه ی خۆیا نه وه ن. نه م جوولانه وه فره ههنگیه له ئاستی میدیا کوردیه کاندا به زهقی ده بنیتری، بۆیه که وتوونه ته ژیر چاودیری و کۆنترۆلی توندی داموده زگا نه منی و سه ربازییه کانی حکومه ت و چالاکانی فره ههنگی، مه ده نی و سیاسی و هونه ری کوردی خوراسان ده گهرین و له ژیر زهخت و گوشار دان و ههتا ئیسته ده یان چالاکانی فره ههنگی، مه ده نی، نووسه ر، شاعیر، هونه ره مند و خۆیندکاری کوردی خوراسان ده سته سه ر و رایچی زیندان و ناوه نده نه منیه کان کراون.

ناوه نده کانی فیکراری زمانی کوردی، ریکخراو و دامه زراوه ی سیاسی و مه ده نیی کورد و ته نانه ت غه یره کوردیش له و ناوچانه به ته واوه تی قه ده غه ن و له گه ل نه و که سانه ی هه ونی ریکخستنی فره ههنگی و کۆمه لایه تی و سیاسی بدن، به توندی هه نسوکه وت ده کریت.

گرته به ری نه م سیاسه تانه له راستای ئاسمیلاسیۆنی کولتووری و زمانیدا ده کرین ههتا زیاتر له رهگ و ریشه و ناسنامه ی خۆیان دوور که ونه وه و له ناو کولتوور و زمانی بالاده ستدا بتوینه وه.

نه وه ی گرنگه و ده بی جه ختی له سه ر بکریته وه، سه ره رای نه و زهخت و گوشارانه ی به درێژیی ۴۰۰ سال له لایه ن حکوومه ته جوړاوجۆره کانه وه له باری کولتووری و سیاسیه وه له سه ربان بووه، به لام پینداگرییان له سه ر پاراستنی زمان و نه ده ب و کولتووری خۆمائی و ره سه نی خۆیان کردووه.

فۆلکلۆر و زمان و نه ده بی زا ره کی، پاراستنی دابونه ریت و کولتووره ره سه ن و دیرینه کان یهک له و بوارانیه به نه یینی و شاراوه یی کاریان له سه ر کردووه و به گیان و دل پاراستوویانه.

له ماوهى دوو دهيهى رابردوودا شان به شانى رهوت و جمشتى روشنبيرى و بووژانه وهى فرههنگى و زمانى له شارهكانى روژه لاتی كوردستان، له ویش جموچوڤ و بووژانه وهى فرههنگى له ئاستىكى به ریندا دهستى پیکرد.

به چوونى ریزه ی زوری خویندكارانى كوردی نهو ناوچانه بو زانكوكانى مه شهههه و تاران و ئاشنابوونيان له گهڤ خویندكارانى ديكه كورد و دامه زرانى په یوه ندى له نيوان نووسهه، روشنبير و نوخبه كاندا ئیتر گوتارى نه ته وهی و دوزینه وهى ناسنامه له لایان بووه ته بابه تى سه ره كى و نه م پرسه له ناو زۆربه ی تویره كانى كوردانى خوراساندا رووى له گه شه كردن كرد.

نه گه رچى كورده كانى خوراسان به سنوور و جوغرافیا له چه قى پرسه كانى كوردستان دوورن، به لام زهخت و گوشار و دوورى نه يتوانیوه ناسنامه ی كوردایه تيبیان لى زهوت بكات و هه رده م بیه و خه یائیان له لای زید و نیشتمانى دایكى خویان كوردستان.

ناكرى باسى ميژوو، زمان و نه دهه ب و فرههنگى كوردانى خوراسان بكه ین و باسى روڤ و كارى گه رى روشنبير و نووسه رانى دلسوز و خوئه ويستى كوردی نهو ناوچه یه نه كه ین. يهك لهو نووسهه و ميژوونوسه پشوو دریزانه "كه ليمولا ته وه خودی" يه كه له بووژانه وهى زمان و نه دهه ب و پيگه ياندى لاوان و خویندكاران و هاندانى چالاكانى فرههنگى و به گشتى زیندوو كوردنى ناسنامه ی نه ته وهی كوردانى خوراساندا روڤى كارا و پيشهنگى گيراوه.

له بارى مؤسیقا ره سه نه وه كورده كانى خوراسان خاوهنى پاشخانىكى ده لئه مه ندى و له م باره وه چه ندىن گورانیبيژ و ژه نیارى میلیى و نوچه زيبان هه یه و ئیسته چه ندى گرووپىك لهو ناوچه یه سه رقائى كارن كه گرووپى "كوات" ناسراوترینیا نه.

لیره دا نامازه به ناوى هه ندى له نوستووره كانى بواری شیعر، ميژوو، نه دهه ب و هونه رى كورده كانى خوراسان ده كه ین.

له سه رده مى نه فشاریه و زه ندى به كان: كه سىكى وهك میزا هه بیبوئلا مسته و فى شاعیرى حیماسی ناسروى كورده و دیوانى "مه محمود نامه" به ره مى نه وه. له دهورى قاجاریه كان كه سىكى وهك "جه عفه ر قولى زهنگلى" شاعیر و هونه ره ندى میلی بواری مه قام و ئوستووریه ی كورده كانى خوراسان سه ره له دهه ات كه به هونراوه و میلی، حیماسى و ئوستووریه یه كانى به زاراوه ی كورمانجی سه روو ميژووى رووداو و كاره ساته كانى ناوچه كه و ئیرای توهار كردوو. له دهوره ی دووه مى قاجاریه كاندا ده توانین نامازه به "مه لا ئیسماعیل بوغانلوو" و مه لا "هه لى رازى" ناسراو به (بیچاره) و "حاج محمه د بوغانلوو" بكه ین. له ده ره ی سییه مى قاجاریه كاندا كه سىكى وهك "سه ردار عیوه ز خان" سه ره له دهه ات كه سه روكى ئیلی

جهلالی بووه و کهسیکی شۆرشیگیر و قارهمان بووه و له بواری نهدهب و شیعریشدا دهستی بالای هه بووه. ههروهها "ناههنگ چه جو خان"، "ناههنگ خوداوهردی سهردار".

له سهردهمی پالوهیدا کهسانیکی وهکا: "چهیدهر رشوانلوو، ههیبهتوئلا ناتقی، عهلی میهرهه پهییدا بوون کهل بواری نهدهب و شعر و زمانی کوردیدا چالاک بوون.

سهردهمی کۆماری ئیسلامی: که ئیموئلا تهوه خودی (کانیمال) نووسهر، میژوونوس که به خوئی و مائبات و که سوکاریهوه هه موو ژبیانیان له پیناو بووژانهوهی فه رههنگ و میژوو و هونهری کوردانی خوراساندا ته رخان کردووه و له م بارهوه جیا له کتیبی ۶ بهرگیی "چه ره که ته میژوویی کورد بو خوراسان" چه ندین په رتووی دیکه ی له بواری جیا جیادا چاپ و بلاو کردووه ته وه. له ناو نهوهی ئیستاشدا ده توانین ئامازه به ناوی نه م که سانه بکهین: "سمایل حوسینپور، چه سه ن ره وشه ن، عه لی چه لایر، چه واد ره زایی، چه مید حوسین عه لی پور، مه حموود فه رخونده، عه لی ره چه ته تی، چه مید نه چه فزاده، ئیبراهیم شم شیریان، کیان ده بان، غولام ره زه محمه دی، حوسین قیاسی ئابادی، که ریم نه که به رزاده، فه رامه رز رۆسته می، به رات سه عاده تزاده، ره زه موسه لره زایی، محمه د به راتیان، غولام حوسین عه با سزاده، و خاتوون قه یتا قی، سه عاده تزاده، قادی فه رخونده... هتد.

سهرچاوه: مائپه ری ریکه خراوی کوردانی خوراسان - ریکه وتی: ۱۳ ئه پریلی ۲۰۲۲

کورتە باسیک له سه ر کوردانی خوراسان

خالید هه رکی

کورد له دیرزه مانه وه به چه ندین نه گهر له رووی خاک و هاوولاتی بوونه وه ژێرده ست و پارچه پارچه بووه ، بهم هۆیه وه په راگه نده ی دهووبه رو هه ندیکجاریش وه کو دورخستنه وه بۆ دووره ولات دورخراونه ته وه، به شیک یا ژماره یه ک له و کوردانه ی بهر نه م پیلانه گلاوانه ی دوژمنی داگیرکه ر که وتون کوردانی خوراسانن، لیره وه له وێ ده بیستین که هاو خوینه کانه مان له خوراسان به دابراوی و دوور له خاک و هاو زمانه کانیان ده ژین، بۆیه من ده مه وێ لیره کورته باسیک له سه ر میژووی کۆچکردنیان بخه مه روو.

خوراسان که وتوته کوئی ئیران؟ خوراسان هه ریمیکی پان و به رینه له رۆژه لاتی ئیران نیوه ی سنوره کانی رۆژه لاتی ئیران ده گریته وه، له رۆژه لات و باکوریه وه تورکه نه ستانه، به درێژیی سنوری نه فغانستان داده کشیته خواره وه، تا ده گاته سنوره کانی پاکستان. له رۆژئاواش، بیابانی (لوت) دیت، هه ریمه که کراوته سی پاریژگا (ئوستان): باکوری خوراسان، خوراسانی ره زه وی، خوراسانی گوستان.

له وه هه ریمه ی دوور له کوردستان ژماره یه کی زۆر له هاوولاتیانی کورد ده ژین که وێرای دوری و دابرا و فشاری رژیته یه ک له

دوا يه كه كانى ئيران توانيويانه دريژه به مانه وهى خوڤان بدن و هه نديك له كه لتور و دابونه ريتى كوردانهى كوڤمه لايه تى و هونه رى خوڤان بپاريزن و شانازى به كورد بوونيانه وه بگهن، ويڤاى سه رهه ئدان و هه ئگيرساندنى شوڤش دژى سته م و زوردارى، ئى مخابن به هوى درنده يى داگيركه ران و هيزى زه به لايه انه وه توانيويانه ئه م كوردانه بيدهنگ كه ن و بو مه رامه گلاوه كانيان به كار بينن، به و هو به وه نه يان تويوه نازادانه بژين و زمانى دايك به پاراوى بپاريزن يا پيى بدوين.

كوردانى خوراسان كه به ناوچه كهى خوڤان ده ئين كوردخانه خوڤان به خاوه نى خاك و هه ريمه كه ده زانن چونكه نه وان مملانى و به رگري زوريان نه سه ر نه و ناوچانه كردوو مو نه ده ست داگيركه رانى ئوزبه ك و توركه مان و نازه ريان پاراستوه.

كوردانى خوراسان كه به ناوچه كهى خوڤان ده ئين كوردخانه خوڤان به خاوه نى خاك و هه ريمه كه ده زانن چونكه نه وان مملانى و به رگري زوريان نه سه ر نه و ناوچانه كردوو مو نه ده ست داگيركه رانى ئوزبه ك و توركه مان و نازه ريان پاراستوه.

كوچى نه و كوردانه

له سه رده مى ئيمپراتوريه تى سه فه وى و عوسمانى خاكى كوردان بوته مه يدانى مملانيكانى مه زه بى و نه ته نى و فراوانخوازى نه و دوو ئيمپراتوريه ته چه ندين شه ر و جه نگ رووى داوه، دوايينيان شه رى چانديرانى سالى ۱۵۱۴ بوو كه خاكى كوردستان بو يه كجاره كى له نيوان خوڤاندا دابه شى ده كه ن و دواتريش داگيركه رانى ديكه باشت ر ده يچه سپينن و وردتريشى ده كه ن.

دواى ته واو بوونى شه رى چانديران له سه رده مى سه فه ويه كان حوكمرانى شا عه باسى يه كه مى سه فه وى بوو كه ماوهى حوكمرانى له (۱۵۸۸ - ۱۶۲۹) ده بى، ژماره ي زياتر له سه د هزار كورد له ناوچه كانى روژه لاتي كوردستان به تايبه تى له هه ريمى باخته رانى نزيك به ده رياچه ي ورمى-وه بو ئه م ناوچه ي خوراسانه به زوره مى ده گوزرينه وه، ئه م گواستنه وه به پاساوى پاراستنى سنوره كانى باكورى روژه لاتي ئيران بووه له هيرشه كانى ئوزبه ك و نازهر و توركه مانه كان تا سنوره كانيان بو بپايزن، نه وان هه ش كه به ر نه و راگواستنه وه ده كه ون له چه ندين خيلى كوردى پيكدين له نمونه ي (قه ره چولو، زه عفه رانلو، شادلو).

له سه ر ژيان و گوزه ران و هوكارى گواستنه ويان بو خوراسان چه ندين نووسه ر له نمونه ي (ئه فراسياپ شيكوفته ، كه ريمونلا توحودى و سالح مه لا عومه ر) باس و ليكوتينه وه يان هه يه .

له وان ه ئيسماعيل حوسيني بامه ندزو له دانيشگايه كى ئه مريكى ئه م كوردانه به ناوى هيلى به رگريكار له ئيمپراتوريه تى سه فه

و کاری نازده لاداری ده بن. شیوه زاره کیی هه مووشیان شیوه زاره کیی کرمانجیی ژوور-یه و شیعه مه زهه بن، به لام نه م شیعه مه زهه بیه ده بیته جیی پرسیار چونکه نه و ناوچه ی نه و کوردانه یان لی راگواستۆته وه هه موویان سوننه مه زهه بن، ده کری دوا ی راگواستنه وه یان به ژور مه زهه بی شیعه یان به سه ردا سه پاندیی.

شارو دیهاته کانیان، شاروچکه و دیهاته کانیان له و سی شۆینه ن: باکوری خوراسان و رهزه ویی خوراسان و گوستان. نه مانیش بریتین له؛ (قوچان، شیروان، وه سفهران، چناران، ناخانی، ده رگه ز، لاین، جوید، مان، سمنه غان، بجلور، فارهش، که لات، لایت، بوژنورد، قوچان، نیسه رایین، مانه، سملقان، فارووج، ناخانه، شوقان، چناران، ده رگه ز).

کورده کان له به رانه به نه و چه وساندنه وه یی له سه ریان بووه ده سه وه ستان نه وه ستاون هه میسه ناوه ناوه به رووی زۆم و سته می ده سه لاتی سه فه ویه کاندایا په پیرون و شۆرشیان به رپا کردوو، به لام هه مووی به هو ی نابه رانه بهری هیزه کانیان شۆر شه کانیان تیکده شکیین.

له سالی ۱۸۸۱ به یی په یماننامه ی ناخال که شاری فیروزه شاریکی کوردیه به سوقیه تی ده فرۆشن، له دژی نه و بریاره سه ردار نه یوازخان له سالی ۱۸۹۰ ده ست به شه ری پارتیزانی ده کات.

له سالی ۱۹۰۵ دوا ی فرۆشتنی ۳۰۰ کچی کورد به تورکمانه کان له به رانه به باج لیوه رگرتن به هو یه وه شه پۆلی ناره زایی سه ره له ده دا، فه رمانده ی کورده کان (جه جۆخان) شۆرش به رپا ده کاو شاره کانی شیروان و به شیک له قوچان کۆنترۆل ده کات.

له سالانی ۱۹۱۷، خدۆ و سه ردار دژی سته م و زۆمی ده سه لاتی راده په رن، هه روه ها له ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۷ شۆرشیی فه ره جۆلاخان سه ره له ده دا به لام هه موو نه و شۆرشانه به هو ی نه بوونی یه کیری و یه کگرتوویی له یو خویاندا دوژمن ده توانی به سه ریاندا زالبی و له ناویان به ری.

هه رچه نده له سه رده می ره زاشای له ناوچوو فشارو چه وساندنه وه کان سوکتر نه بوونه له سه ر کوردانی خوراسان، هه میسه له و ناوچه یه که ناکوکی له نیوان کورد و هه ر نه ته وه یه کی تر رووی بدابایه به تاییه ت نازه رو تورکمان و نۆزه ک بی سی و دوو ریژی ره زاشا پشتگیری له نه ته وه کانی ناکورد ده کردو کوردیان سه رکوت ده کرد، به و هو یه وه خه لکانیکی زۆر که له وانه ده رفه تیان بۆ ره خسابی و چاویان کراوه بووی روویان له ده ره وه ی ولات کردوو بوونه ته کۆجبه ر له ولاتیان روژناوا و نه مریکا، له وانه ژماره یه کی زۆر له خانه واده ی شادلو که ده گه ریته وه سه ر فه رمانده ی عیلی شادلو (حه یده ر یولیخانی شادلو) که یه

کێک بووه له که سایه تی و سه روک و رابه رانی نه و خینله راگوێزراوه ئاواره ی ولاتی نه مریکا بوونه.

له سالانی سه ده ی چه قده هه م کوردانی خوراسان له شه ره کانی نیوان فارس و تورک خۆیان بیلایه ن ده که ن دیاره نه وان له رابردوو له قوربانیدان پشکی شیریان بهر خستوو، هه ستیان به و سته م و زوئمه کردوو که هه میشه به کارهیندراون و بوونه ته قوچی قوربانیی مملانیکیانی له بننه هاتوی فارس و تورک، که هه ردووکیان کوردیان به جه سته یه کی نه خوازای نامۆ بینیوه، بۆیه هه میشه یا کاریان بۆ له ناو بردنیان کردوو یا به کاریان هینان و کردوو یانه به قه ئغانی شه رو مملانیکیان، له کاردانه وه ی نه وه ی که به شدار ی له شه ره کانیاندا ناکه ن و نابنه ته ره فگیری فارسه کان له وکات (سه ده ی چه قده هه م) نزیکه ی په نجا هه زار که سیکیان به خانه واده وه دووباره له زیدی خۆیان رایانده گوازنه وه بۆ روژه لاتی خوراسان به م شیوه دووباره په رته وازه تریان ده که ن.

سه رچاوه: مانیپه ری ریکه خراوی کوردانی خوراسان – ریکه وتی: ۱۳ ی نه پریلی ۲۰۲۲

ناریز نهندهریاری: کوردانی خوراسان به شیکن له کوردهکانی رۆژه لاتی کوردستان

فهره نسا

کوردهکان له ئیران (رۆژه لاتی کوردستان) نزیکه ی ۱۲ میلیۆن دهبن و له ناوچه ی باکووری رۆژئاوای ئەم ه و له چوار پاریزگای کرمانشاه و ئیلام و سنه و ورمێ ژبان به سههر دهبن، که چی ته نیا یه ک پاریزگا به ناوهندی سنه ناوی کوردستانی له سه ره، به لām له گه نه وه شدا به شیکه دیکه له کوردهکان له ئیران له باکووری خوراسان ژبان دهکهن که که متر باسیان لیه کراوه و ناوریان لیدراوه ته وه و هیچ کاتیک حکومه تی ئیران وه ک نه ته وه ی کورد باسی لیه نه کردوون له و ناوچه یه و به رده وام که و توونه ته په راویز و زۆمی زۆریان لیکراوه.

سه بارت به ژبان و بارودۆخی تایبه تی کوردهکان له خوراسان "گۆفاری" به باشی زانی دیمانه یه کی تایبه تی له گه ل نووسهر و لیکۆلهر "ناریز نهندهریاری" نه نجام بدات و هه ئسه نگاندنیک بۆ رهوشی کوردهکانی خوراسان بکات.

نووسهر و لیکۆلهر "ناریز نهندهریاری" پیتی وایه کوردهکانی خوراسان که حه شیمه تیان نزیکه ی دوو ملیون و پینج سه د هه زار که س ده بیت، له ترسی سه ره ئدان و شۆرش به زۆره ملی راگۆیزی نه وه هه ریمانه کران؛ ئیستاکه له رووی حقوقیه وه مافی دامه زاندنی ده و له تیکه سه ره به خۆیان هه یه و به (کوردانی دووره و خراو) ناویان ده بات و پیتی وایه کوردهکانی خوراسان تا ئیستا گرنگیان پینه دراوه و پینویسته که له هه موو روویه که وه کاری بۆ بکری و میدیای کوردی به که متر خه م ده زانیته له

هه مبهه كوردهكان ناوچهى خوراسان.

ئاريز نه نده ريارى ئيستاكه سه رقائى ليكۆلينه وه يهكى سياسى و جوغرافى و ميژوويه له سه ر ژيانى كوردهكانى خوراسان.

سازدانى، جه مال نه چارى

ولآت: وهك نووسهه ر و ليكۆله ريك رهوشى كوردهكانى خوراسان چوڤن هه لده سه نكيني؟ له رووى سياسى و كوڤمه لايه تى و ژماره يانه وه؟

ئاريز نه نده ريارى: نه بوونى يه كپريزى سياسى و ريكخستننىكى به هيزو، نه بوونى پارت و پيكهاته سياسيه ريكخراوه يه كان، هوكاريك بووه بو نه وهى حه شيمه تى گه وهى كوردهكانى خوراسان، وهك خه لكانىكى بي په ناو پشتيوان بيمينه وه و نه توانن خواسته كوڤمه لايه تى، كولتورى و سياسيه كانيان ده سه تبه ر بكه ن. لي سه ردا پيويسته ئاماژه به و راستيه بكه م تا كاتي ك كه لي موئلا ته وه حوڤى كتى بي "رهوى ميژوويه كورد بو خوراسان" ي بلاو نه كرده وه به شيويه يهكى گشتگير و هه مه لايه نه بايه خ و گرنگى به كوردهكانى خوراسان نه دراوه، هه رچيه كيش هه بووه، بابه تى زاره كى و گي پرانده وه بووه، نه وه هه نگاوهى ته وه حوڤى بووه بنه مايه ك بو نه وهى كوچي پي كرن، ژيان، كولتور و كوڤمه لگه ي كوردان له خوراسان له لايه ن روشنييران و دئسو زانى نه ته وهى كورده به شيويه يهكى زانستى و هه مه لايه نه بخري ته به ر باس و ليكۆلينه وه.

كوردهكانى خوراسان وهك كوردهكانى تر، هه ر له سه ره تاي كوچي پي كرن داي ن بو خوراسان، نه گه رچى كه موو كوڤري شى تي دا بووه، ناره زايه تى خو يان له به ران به ر سيسته مى ده سه لاتدارى ناوه ندى ده رپر يوه و داكو يان له سه ر مافه كانيان كرده وه، هه ر بو يه لي سه ردا پيويسته ئاماژه يه ك بكه يه ن به سه ره لدان و ملامانيه كانى كوردان له وه هه ري مه. كوردهكانى خوراسان له سه ده ي ۱۹۱۹ له هه ري مي قوچان له دژى فه ته عه لى شاي قاجار ده ستيان دايه شوڤش. دوواتر خه دوو سه ردار يه كه مين هه نگاوى بو پيكه ينانى حكوومه تى كى كو مو نى ستى بو سه ربه خو يى كوردهكانى خوراسان له سه ره تاي سه ده ي بي سه تهمدا هه ئه ي ناوه. له سائى ۱۹۴۸ فه ره جوئلا خانى بيچر انلوو خانى عه شيره تى "بيچر انلوو" به راگه ياندى خودموختارى له هه ري مي سه رجه دى شيروان، هه ولي دا بو نه وهى كوردهكانى خوراسان خودموختار بن. به لام به هو ي يارمه تى نه دانى هاوپه يمانانى، له داگير كرنى شارى مه شه د و ناوه ندى خوراسان، فه ره جوئلا خان پاشه كشي ي كرد و دووايى له لايه ن سيسته مى ده سه لآتى ناوه ندى، نه م سه ركر ده كورده ده رمان داو كراو و شوڤشه كه ي هه ره سى هينا.

له بهرده وامى خه باتى چه كدارانهى كورده كانى خوراسان له سالى ۱۹۷۹دا، چريكه كانى ريخراوى "ئه سپ تازان" به سه رو كايه تى نه سروتلا به هادورانى، پاسگاي نامانلوويان له شارى شيروان داگير كرد به لام ديسانه وه ميژوو دووباره بووه وه و سه رو كى نه و جوولانه وه يه درمانداو كراو ژيانى له ده ستدا.

سه ره راي نه وه ي له ماوه ي سه ده ي رابردوودا ژيانى نه ته وه كانى رۆژه لاتي ناوه روه راست پيشكه وتنيكى هه مه لايه نه ي به خووه بينيوه به لام له و ماوه يه دا، ده لاتي ناوه ندى به په يره و كردنى سياسته تى "ده وتت - نه ته وه" كارپگه ريه كى نه رينى كردو ته سه ر كورده كانى خوراسان. هه رچه نده له سالى ۱۹۵۹ راديو كوردى له مه شه ه دامه زرا، به لام ده توانين راشكاوانه بيلين كه ته نيا كردنه وه ي راديو يه ك بهس نه بوو بو نه وه ي خواسته كۆمه لايه تى، كوتورى و سياسيه كان به راود بكات، به لكوو كردنه وه ي نه و راديوه به جوړيك بو پيش خستنى سياسته كانى ده سه لاتي ناوه ندى بوو.

له سه ره ده ي ده سه لاتدارى كۆمارى ئيسلامى ئيراندا، كار به ده ستانى رژيم له هه رچه شنه په يو ه نديه كى كورده كانى خوراسان له گه ل كورده كانى رۆژه لاتي كوردستان و پارچه كانيترى كوردستان ترسيان هه بووه و نه وه يان به مه ترسيه كى گه وه بينيوه كه هه ستى نه ته وه يى له و ناوچانه بورووژيندرت و كۆمه لگه يه كى چهند ميليونى وه خه بهر بينه وه و داواكاريه مرويه كانيان بينه زمان، هه ر بويه هه موو په يو ه نديه كانى كورده كانى خوراسان له لايه ن ده زگاكانى هه والگري رژيمه وه كۆنترۆل ده كريت و سزاي گران ده سه بيندرت به سه ر نه و كه سانه ي سه رپيچى له سياسته كانى كۆمارى ئيسلامى بكه ن.

له خورسان قسه كردن به زمانى دايقى ببوو جى شه رمه زارى و دوواكه وتوويى، دامه زراندى ناوه ندى كوردى له و هه ريمانه قه ده غه بووه، له ماوه ي زياتر له ۳۰ سال ده سه لاتي كۆمارى ئيسلامى ئيران، ناوه نده فيركارپيه كانى كوردى و دامه زراوه سياسى و مه ده نى كورد له ناوچه كه دا به ته واوى قه ده غه بووه و حكومه تى ناوه ندى به توندى له دژى هه رچه شنه جوولانه وه يه كى به و رنه گه وه ستاوه ته وه. خه لكى هه ريمه كه بو پۆسته ده وتله تيبه كان ده ستنيشان ناكرين وهه نديك له سه رچاوه باوه ر پيكراوه كان نامازه به وه ده كه ن كه ده فته رى سه رو ك كۆمارى و وه زاره تى ناوخوى ئيران، له كورده كانى خوراسان وه ك هاوپه يمانى كوردستان و هو كاريكى په نگرارى به هيز بو هه ره شه له سه ر ناسايشى نه ته وه يى نيزامى كۆمارى ئيسلامى ناوده به ن.

سه ره راي نه م گوشاران ه ي ده سه لاتي ناوه ندى كورده كانى خوراسان ده ستبه ردارى شوناس، كوتور و زمانى خويمان نه بوون، له ده يه ي ۹۰ى زاينندا به ملاوه به هوى پيشكه وتنه كان له بوارى راگه ياندا كورده كانى خوراسان سه ره راي هه موو قه ده غه كارپه كان و ناسته نكيه كانى رژيم ده ستيان دا يه خه باتيكي به رفراوانى مه ده نى و له وچووارچيوه يه دا چهندين ناوه ندى،

ماڤهپر، ريكخراوى كۆمهلايه تى و مهدهنى دامه زران كه كارى گهريه كى فراوانى هه بوو له بهرانبهر ئه و رهوتى پاك تاو كرده نى دهيان سال بوو له لايهن دهسه لاتی ناوه نديه وه له دژى ئه وان په يره و ده كرا.

سه باره ت به حه شيمه ت و نامارى كورده كان له خوراسان، ههروهك به شه كانيترى ئيران باهه تيكه كه ناتواندريت به ته واوه ي نامارىكى راستى بو ده ستيشان بكه يت، چۆن له لايهن دهسه لاتی ناوه نديه به رده وام پيش له بلاو بوونه وه ي ناماره كان له وه ره يمانه ده گيردريت و ئه و يه كه وهك مه ترسيهك بۆسه ر ئاسايشى نه ته وه يى ئيران ره چاو ده كريت، سه ره راي ئه مه كار به ده ستانى حكومه تى جار ناچار ده بن كه نامارىك له گۆر سياسه ته كانى خويان بلاو و بكه نه وه، به پيى هه نديك له و نامارانه، كورده كانى خوراسانى باكوور له ئيستادا زياتر له ۲ ميليۆن كه س ده بن. جگه له وه نزيكه ي ۴۰۰ هه زار كورد له مه شه هه دژين. گرینگترين شاره كانى ناوچه كورده نشينه كان له خوراساندا بریتين له، قووچان، شيروان، بجنوورد، ئه سفه رايين، چناران، فاروج، باجگيران، ناشخانه، ده ره گه ز، كه لات، لايين، جه وين، مانه و سملقان، رازو پاده كان.

ولایت: چاره نووسی ئه م كوردانه له گۆرانكارى به كانى داها تووى ئيران چۆن ده بينى؟

ناريز نه نده ريارى: چاره نووسى هه ر نه ته وه و گه ليك گریدراوى هيز و ريكخسته بوونيانه، كورده كانى خوراسان له بهر ئه وه ي حه شيمه تيان زياتر له دوو مليون و نيوه، كۆمه لگه يه كى گه وrehن، راسته ئاستى خو ريكخستن و گه شه پيدانى ئابورى، سياسى، كۆمه لايه تى، و كونتورى له وه هه ريمانه به راده يهك نه بوو بو ئه وه ي ئه وان له تيكوشانى دژ به حكومه تى ناوه ندى، جيگايه كى ديارى كراويان هه بيت. به لام هه ر ئه م گه شه نه سه ندانه خوى له خويدا هوكارىكن بو ئه وه ي كه ئه وان زياتر بق ئه ستوور بن و پيداگرى بكه ن له داخوازيه مروى و كۆمه لايه تيه كانيان؛ به كورتى له بهر ئه وه ي راده ي زوئم و زوريه كان له بهرانبهر ئه وان زور بووه، ريژه ي خواست بو گوران و باشتى بوونى رهوشى ژيان لای ئه وان له سه ره وه يه.

فاكته ريكيتىر ئه وه يه ئه وان به شيكن له نه ته وه ي كورد، ئيستا كوردان له پارچه كانيتىر و به گشتى له ئاستى جيهان خاوه ن پينگه يه كى تايبه ت به خويان و زوريك له قوناخه كانى خه بات بو ژيانىكى به رانبه و بى هه لاواردنيان تپه ر كرده وه، واته هيزى كورد له هه موو روويه كه وه ده بيته خه زينه و پشتيوان بو كورده كانى خوراسان.

به سه رنجدان به و خالانه و ئه وه ي كه ئاستى ريكخستنى ئوپزيسيۆنه كانى ترى ئيران لاوازه، مروفا ده توانيت دلخوش بيت كه كورده كانى خوراسان له گورانكارى به گشتيه كانى ناو ئيراندا ده توانن رۆيكي گرنغيان هه بيت و هه نديك له هاوسه نگيه كان له بهر ژه وه ندى نه ته وه ي كورد بشكىننه وه.

بۆ مسوهگهر کردنی پینگه ی کوردانی خوراسان له داهاتووی ئیراندا، پینویسته ئهوان رینگخته، مهدهنی، سیاسی، کولتوریه کانیان به هیتر بکهن به یارمهتی کوردهکان له بهشهکانیتری کوردستان به تایبهتی رۆژهلاتی کوردستان.

به بۆچوونی من ئیردا پینویسته له ریزهی سهرحهم دهسکهوتهکانی کورد پشکیک بۆ ئهوان دهست نیشان بکریت تا بتوانیتر ئهوه مهوایه ی له نیوان ئهوان و کوردی کوردستاندا هاتووته ئاراهه، کهمتر بکریته و سنوورهکان چیتر کاریگهریان له سه ر رۆحی نهتهوهیی نه منیت.

من پیم باشه ئهوان خۆیان ههول بدهن له کۆنفرانسی نهتهوهیی که برپاره له باشووری کوردستان به رینه بچیت به شداری بکهن، ههروهها به رینه بهرانی ئهوه کۆنفرانسهش پینویسته که کوردهکانی خوراسان وهک به شیک له نهتهوهی کورد ولاته هیشته بکهن. لهوه کۆنفرانسهدا به شیک زۆر له کهموکۆریهکان چاره سه ر ده کرین و مهوای نیوان کوردهکانی خوراسان و کوردستان کهمتر ده بیته وه.

ولته: تۆ پیت وایه ئهوه به شه له کوردانی خوراسان به شیکن له کوردانی رۆژهلاتی کوردستان یان وهک هه ریمیکی سه ربه خۆی کوردی لهوه ناوچه یه سه یری ده که ی؟

ناریز نه نه ده ر یاری: بیگومان کوردانی خوراسان به شیکن له کوردهکانی رۆژهلاتی کوردستان و سه رحهم کوردهکان له جیه دانداندا، ئهوه کوردانه،

خاونه نی میژو، زاراهه ی کوردی تایبهت ، موسیقی و کولتوریک یه که جار دهو ته مهندن و خۆشیان له زۆر کورد، به کوردتر ده زانن.

هه رچه نه ده ده ستپیک ی سه ده ی ۱۶ ی زایینی له کاتی ده سه لاتداری دهو ته تی شیعه مه زه به ی "سه فه ویه کان" به زۆره ملی له ژیر ناوی پاراستنی سنوورهکانی ئیران راگۆیزی ئهوه هه ریمانه کران، له راستیدا ئهوه کاره کرده وه یه کی سیاسی بوو له ترسی سه ره له دانی کوردان و به مه به ستی دابه شه کردنی کوردان و لاواز کردنیان بووه له کوردستان، چونکو داخواریهکانی ئهوان مایه ی په سه ندی شاه و حکومه تی سه فه وی نه بووه. خالیکیتر ترسی حکومه تی سه فه وه ی، یه که گرتنی کوردان له گه ل ئیمپراتوری عوسمانی بووه که هه ردوو لایهن سوننی مه زه به ب بوون. نه گه ر نه له ژیر ده سه لاتی سه فه ویه کانداندا خه لکانیتر هه بوون که بۆ پاراستنی سنوورهکانی سه فه وی له به رانه بهر هیرشی ئۆزبه که کان جیگیر بکرین. به لام شا عه باس بهو

کردهویه تئوانی یه کپارچه یی خاکی سه فهویه کان بپاریزت و بنه ماکانی ده سه لاتی خۆی به هیتر بکات.

گومان له یهک بوونی کوردهکان له خوراسان و کوردستان نییه به لام رهنگه نه و پرسه بیته ئاراوه، کوردهکانی خوراسان نیستاکه له ههریمیک دهژین که زیاتر له ۱۰۰۰ کیلومه تر له کوردستان دووره و به چ شیواژیک نه وان له داهاتوودا بخرینه سه کوردستان؟ یان نهوهی وهک ههریمی سه ربه خۆ یان خودموختار ناوچهکانیان به رپوه بهن؟.

تازه گیراندنهوهی میژو، یان سه رله نۆی کۆچیکردنی کورد له خوراسان شتیگ نییه رپی تیپچیت و سه بارهت بهوهی که جوغرافیای خوراسان به شیک نییه له خاکی کوردستان، ناماژه بهوه دهکهم که، به پیی پیوانه حقوقیهکان نه و کوردانه خاوهن نه و جوغرافیایه و هیچ هیژیک ناتوانیت پیچه وانیه نه مه سه لمینیت چونکو نه وان زنده تر له ۴ سه دهیه به زوره لم کۆچیان پیکراوه و وهک هیژیکی داگیرکه ره له وه ههریمه جیگیر نه بوون، ههر بویه نهوه مافی خۆیا نه نه وه ههریمه به موکی خۆیان بزائن. (تورکه داگیرکه رهکان که متر له ۱۰ سه دهیه هاتوونه ته ههریمهکانی رۆژه لاتی ناوه راست، به لام نه مپو خاوهن دهو له ت و خاکی خۆیا نن).

چاره سه ری نه و کیشه یه رهنگه هینده دژوار نه بیته، نییه نه گهر چاو له جوغرافیای ی نازه ریا بجان بکه ین ده بین که نه وانیش دوو بهش له نه ته وه که یان دا براوه و له کۆماری خودموختاری "نه خجه وان" و پاریزگای خودموختار و ناوچه ی کویستانی "قه ره باغ" ژیان به سه ر ده بن.

ههروه ها ی فه له ستین که نه مسال داخوازی به دهو له ت بوونی راده ستی ریکخراوی نه ته وه یه کگرتووه کان کردووه. له دوو ههریمی جوغرافی جیاواز پیک دیت، که پیک هاتووه له که رتی غه ززه و که رتی رۆژ ناوا.

بو دامه زرانندی دهو له تیکی نوێ گرنگترین پارامیترهکان نه وه یه که له کۆنوانسیونی "مونه ویدنو" دا (۱۹۳۳) باسی لیکراوه که بریتین له چووار فاکته ری سه رهکی، سه رزه مینیکی دیاری کراو، حه شیمه تیکی هه میشه یی له جوغرافیایه ک، حاکمیته تی راستی و تئوانای به رقه رار کردنی په یوه ندی له گه ل دهو له ته کانیتر. نه مپوکه ش زور یان که م نه م چووار فاکته ره پیوانه ی هه لسه نگاندنه بو انیتر، نه گهر دهو له تیکی نوێ داخوازی نه ندامیه تی له کۆمه لگه ی نیوده له تی بکات وهک دهو له تیکی سه ربه خۆ. به م پییه نه گهر کوردهکان له خوراسان و کوردستان له هه موو رپویه که وه خۆیا نن به ریکستن بکه ن له رپوی حقوقیه وه ده تئوان که لک له کۆنوانسیونه نیوده وه ته تیه کان وه ریکرن.

خانیکیتر نه مه یه، رپوبه ری خاک و ناوچه کوردیه کان له خوراساندا نزیک به (۶۴، ۱۴۴) کیلومیتری چوار گۆشه یه. واته

كوردانى خوراسان ميژويه كى كۆن و گەنجينه يەكى لە بىركراو

بووبه رىكى جوغرافياييه كه له بووبه رى ۱۱۰ دهولت و هه رىمى سه ربه خو له جيهاندا زورت ره.

(كراواسى، ۵۳۸،۵۶ ، ئيسلواكى، ۰۳۳،۴۹، ئيسلوتوى، ۲۲۸،۴۵، دانمارك، ۰۹۴،۴۳، هوللند، ۵۲۸،۴۱، سويس، ۲۲۷،۴۱، به نژىك ۵۲۸،۳۰، نهرمه نىستان ۸۰۰،۲۹، ئيسرائيل ۰۷۲،۲۰، قه ته ر، ۱۱، ۴۹۳، لوبنان، ۱۰، ۴۰۰ و فه له ستين ۶.۰۲۰ كىلومه ترى چوارگوشه).

له كوتاييدا نه توانم بليم به سه رنجدان به هه شه شانده وهى انىك وهك يه كيه تى سوقييه، يوگوسلاوى و سودان له ماوهى ۳ دهيهى رابردوودا كه له سه ر بنه ماي (دهولت - نه ته وه) پىكه اتبوون، دوور نيهه كه كوردانى خوراسانىش له داهاتوودا بتوانن وهك هه رىمىكى سه ربه خو، فیدرال، سه ربه كوردستان، يان هه ر شىوازىكىتر به پىيى تواناييه كانيان برىار له سه ر چاره نووسى خويان بدن. بىگومان نه وهش گرىدراوى هيز و رىكخستن بوونى نه و كومه نگه يه و نه ركى كوردانه به هه موو شىوازه كانى نابوورى، سياسى، و ديپلوماتى يارمه تى كورده كانى خوراسان بدن بو ژيانىكى سه رده ميانه كه تيدا سه رجه م مافه كانى كولتورى، سياسى، كومه لايه تى، نابوورى و... پارىزراو بيت.

سه رچاوه: مائپه رى رىكخراوى كوردانى خوراسان - رىكه وتى: ۱۳ى نه پريلى ۲۰۲۲

كورده كانى خوراسان

كوردانى خوراسان له ليكۆئينه وه يهكى مهيدانى نه كادىمى دا

وه رگيرانى له نينگليزييه وه: محهمهد حه مه سالح توفيق

نهم ليكۆئينه وه يه له لايهن عه باس عه لى ماديح له زانكۆى يه ريشانى حكومى (نهرمينيا) نه نجام دراوه

كورت ته يه ك

بابه ته كه رووما ئكردنىكى ديموگرافىيه له باره ي كورده كانى خوراسانى گه وروه به و سى ئوستانه جياوازى حانى حازر كه و توننه ته ناو سيسته مى به ريوه بردنى هه ريم و ناوچه كانى ئيرانه وه. به شيوه يهكى سه رهكى باسه كه پشت به كه ره سته مهيدانىيه كان ده به ستيت و نووسه ر زوربه ي ئه و ناوچه كوردىانه ي له سه ر زهوى ده سنیشان كردووه، ههروه ها ره چاوى ئه و

بوون و تهنا ته بۆ هه ندیکیشیان هه ر له یه کهم نه وه یان وه چه ی راگواستنیانه وه. به هه رحا ل نه م دیارده یه هیچی نه گه ل ناکریت له ئاست سیاسه تی مه به ست و ئاما جداردا. ده سه لاتدارانی نه مرۆی ئیران به گشتی پائیشتی نه فه ره هه نگ و کولتوور و زمانه لۆکا ئییه کان ده کهن و ژماره یه که له رۆژنامه و گو قاری کوردی له مرۆدا له خوراسان بلا وده بینه وه. راستییه که ی ئیتنیکی له خوراساندا زیاتر ژینگه یه کی کۆمه لایه تی گوندنشینی هه یه و نه م خه سه له ته بووه به مۆرکی ژماره یه کی. ههروه ها خا ئیکی تر هه یه که ده بی ره چاو بکریت که وا زۆرینه ی ره های گونده ده ستیشانکرا وه کان به ته واوی کوردن هه چه نده له گه ئیشیاندا دانیشتوانی تیکه ل هه ن (که وا گرووی فارسی و تورکی زمانن) به لام دانیشتوانه کورده که هیشتا هه ر ریژه یان زا له. ته نا ته کۆمه له گوندیکی تیکه له ی کورد و بلووچیش له ناوچه که دا هه ن.

گه و ره ترین به شی کورده کانی خوراسان جیگیرن یان خانووشین هه چه نده هه ندی گروو پیشیان به دوای له وه پر خۆری وه رزییه وه ن. ته واوی کورده کانی خوراسان شیعه مه زه بن و به گشتی ۶۹۶ گوند له خوراسانی بزورگدا تۆمار کراون که یان به ته واوی کوردن یان ریژه ی کورد تییا ندا زۆرینه یه. به پیی که موکو رتی زانیاری سه ر ژمییری گرووپه نه تنیکیه کان له ئیراندا ژماره ی به ریجی کورده کان به ته واوی په ی پینا بریت به لام خه م ل و مه زه نده ی ده ورو به ری یه که ملیۆن کورد ده کریت له خوراساندا.

دهرکه و تن و پهیدا بوونی کورد له خوراساندا

سه ره تای سه ده ی شانزه یه م سه رده میکی یه کلا که ره وه بوو له میژووی نه و کورده نده که له و کاته دا دانیشتووی باکووری رۆژئاوای ئیران و ناوچه نزیکه کانی باکووری میژو پۆتامیا بوون. ناکوکی و به ره ورووی یه کتر بوونه وه ی سه فه وی و عوسمانی و به تاییه تی له دوای شه ری چا ئدی رانی سا ئی ۱۵۱۴ دا بایه خی توخمی کورد زمانی ده رخست وه ک فاکته ریکی سه ربازی گرنگ له ناوچه که دا. قو ناخی دوای نه وه له سیاسه ته ناو خۆبیه کانی هه ردوک ئیمپراتۆری ئیمپراتۆری عوسمانی و ئیرانی

سهفه ویدا مهیلیکی ناشکرای پیوه دیاره سهبارت به کارهینانی ئەم فاکتەرە وهک توخمیکی پاراستنی ئاسایش.

عوسمانییەکان به گورجوگۆلی کهوتنه نیشته جی کردنی کوردهکان له ناوچهکانی رۆژهلاتی ئەرمینیای رۆژئاوا (ئەوهی که پیندهوتریت رۆژهلاتی ئەنه دۆل)، پاش ئەوهی ئەرمه نه نیشته جی رهسه نه کانیان رادهگواست و پرۆسهی به کوردستان کردنی ناوچه که ئامانجی دروستکردنی سهنگەر و قایمکاریی له پشته وه بوو دژ به سهفه و بییهکان. سهبارت به ئیرانییه کانی، لای خۆیان وه دهستیان کرد به راگواستن و کۆچی کردنی کوردهکانی هه مان ناوچهکانی بندهستی خۆیان به رهو ئاراسته یه کی پیچه وانه بۆ خوراسان، که به شیوه یه کی سه ره تایی به ئامانجی په رت و بلاوه پیکردنی چری دانیش توانه کورده که بوو له ناوچه سنوورییه کانی له گه ل عوسمانیییه کاند و له هه مان کاتیشدا دروستکردنی هیلیکی به رگری بوو به درپژایی سنووره کانی باکووری رۆژهلاتی ولاته که دژ به ریره وه نه گۆره که نی خیله کۆچه رییه ئۆزه ک و تورکمانه کان.

چاندنی رهگه زی کورد له خاکی رهسه نی ئەرمینیدا له کۆتاییدا کیشایه وه بۆ قکردن و له ناویردنی دانیش توانی ئەرمه نی ناوچه که له سه ره تایی سه دهی بیسته مدا و به دوا ی ئەوه شدا پینکی نانی ناوچه یه کی چری دانیش توانی کورد له رۆژهلاتی تورکیای ئەمه رۆدا، که به هه ندیک هه ل و مه رج به «کوردستانی تورکیا» ده ناسریت. *

به هه رحا ل راگواستنی کوردهکان له لایه ن ئیرانه وه هه یج لیکه وته یه کی جی پۆله تیکی نه بوو. له راستیدا ئەو کوردهانی له خوراسان نیشته جی کران رۆلیکی به رچاویان بینی له به رگری کردن له سنووره کانی باکووری رۆژهلاتی ئیران، هه رچه نده فره جاریش له حکومه تی ناوه ندیی یاخی ده بوون (بۆ نمونه یاخیبوونی کوردهکانی قووجان دژ به فه تح عه لی شای قاجار سا لی ۱۸۳۹، که له لایه ن عه باس میرزای میری جینشینه وه سه رکوت کرا) (۱).

پرۆسه ی کۆچ کردن بۆ خوراسان، که له لایه ن شا ئیسماعیله وه دهستی پیکرد و له ده ورانی شا ته هماسیدا به رده وام بوو، له ده ورانی شا عه باسدا بوو به کاریکی سیستما تیک، که له ماوه ی سالانی ۱۵۹۸ تا ۱۶۰۱ چل و پینج هه زار خیزانی کوردی ناچاری راگواستن کرد بۆ خوراسان که به زۆری لهو ناوچه نه بوون که ده که وته ئەرمینیای رۆژئاوای میژوویی و باشووری قه وقازه وه. راستیی که ی شا عه باس پینج ده قه ری به درپژایی سنوور ته رخا ن کرد بۆ ئەوه ی له ژیر رکیزی کورده کاندای بن، له ئەسته راباده وه بۆ چناران و سیان له وانه، که بوجنورد و قووجان و ده ره گه ز، له سه ده ی نۆزده دا هیشتا هه ر مابوون. خاوه نه کانی قووجان، که له نیو ئەو سێ مکه دا به هیژترینیان بوو، هه روه ها خاوه ن مکه کانی بوجنوردیش نازناوی ئیلخانییان درابوو یه. له رووی جوگرافییه وه هه ندی له خیله کورده کانی زه عفه رانلوو له قووجان نیشته جی بوون و شادلوو له بوجنورد و که یشانلوو له رادکان و عه مارلوو له نه یشابوو نیشته جی بوون (۲).

ههروهها چه ندين كۆچ و راگويژانى كوردەكان له نيوهى يهكهمى سهدهى ههژدهدا بهرپوهچوو، له سهردهمى فهرمانهروايى نادر شادا، كه تهنها كوردى ناوچهكانى ئيرانى راگواست له نهرده لانهوه بو خوراسان و ههروهها له وانهش كه تازه له خوراسان گيرسابوونهوه ناردنى بو گهيلان به مهبهستى دروستكردنى قهلا و قايمكارى لهرووى رووسهكاندا.

تهواوى كوردەكانى خوراسان كرمانجن و دهچنهوه سهر نهو خيالانهى كاتى خوى له ژيرركيفى توركدان ژيان و دهچنهوه سهر كومه له كوردەكانى باكوور، كه زۆرينهى رههايان حالى حازر له توركيادا نيشتهجين ههنديكيشيان له سوريا و عيراقدا. له خوراسان به كوردەكان دهوترينت كرمانج و به ههمان دياليكتى كوردەكانى توركيادا دهناخشن. به وردبوونهوه له فهرهنگى نهم دياليكته دهردهكهويت كه نهوانهى پيى دهناخشن رۆژگارپك به دياريكراوى دهراوسىي نهرمه نهكان بوون و تهنا نهت بوونى توخمىكى ئيتنيكى نهرمهنى لاي بهشيكى بهرفراوانى كوردەكانى خوراسان ناتوانرينت به تهواوهتى وهدرنرينت. من له كاره مهيدانييهكه مدا و له كاتى دهستنيشان كردنى گوندهكانى ناوچهى چناراندا، بو نمونه، ريم له خه لكانيك كهوت باسيان لهوه دهكرد كهوا به بنهچه نهرمه نن و بگره نهگهر تويزاننى دهرهوى زمانى كوردەكانى خوراسان لابهديت ژمارهيكى گرنگى وشه و دهربرينى زمانى نهرمهنى دهردهكهون چهشنى خاچ، چورتان (واته پهنيرى وشككراوه)، كوتان (واته گاسن يان جوونكردن)، پهنجار يان پينجار (ناويكى باوى گزويگى خواردنه)، مانديك (جوړيكه له رووهكى كيوى كه بو خواردن دهشيت)، كهل / رهندو (داسيك كه مشتوو يان كلكيكى دارينى دريژى پيوهبيت).. تاد(٣). پييدهچيت له سيستهمى دهنگ دهربرينى (فونولوژى) زمانى كرمانجى خوراسانيدا ناسهواييكى زمانى نهرمه نيشى تيدا ببينرينت. نه لبهته گهلى پيت و دهربرينى كه له دياليكتى كوردى خاكى ميژوويى نهرمينيادا بهكارهاتوووه نيستا روون و ناشكرا له دياليكتى كرمانجى خوراسانيدا دهردهكهون(٤). وردهكارپيهكى تر له خهسلهتى نهنتوگرافيدا دهردهكهويت و پاش دروينهى دهغل و دان و كوتان و شه ن كردنى تهواو دهبيت بهشيك له كومه لانى كوردى خوراسانى جيژى دانه ويلاهى له كا و كوتهل پاككراويان به وينهى خاچ شهقل دهكهن و نهمهش دهگهرپتهوه بو ريزگرتن له نهرپتيكى كۆن بى نهوهى مانا راستهقينهكهى باس بكهن.

نه لبهته هيج دوودنى و گومانىكى تيدا نيه كهوا كوردەكانى خوراسان له ناوچه كوردنشينهكانى توركيادا هاوچهرخهوه كوچيان كردوووه و به حوكمى ناوى ههنديك له خيلاهكان نهگهر ههيه له دهقهرهكانى باشوورى قهوقازوهه هاتببتن (كه نهرپو نهرمينيا و نازهربايجانن). له توركياش پيندهچيت لهو ناوچانهوه بوويت كه ههوزى گولى وان و بهدليس و مووش و بو سهروهه تا دياربهكرى گرتببتهوه. بهههرحال داب و نهرپتى زارهكى كوردەكانى خوراسان و له ههمان كاتيشدا ههموو نهو كهسانهى لهم بارهوه نووسيويانه ناوچهكانى راگواستنى كوردەكانى خوراسان به چهمشكهزهك دادنهين بهو پييهى ناوچهى نيشتهجى كؤنفيدراسيونىكى خيلاهكيه بهههمان ناو. بهلام له راستيدا نهو كؤنفيدراسيونه ههر بوونى نهبووه و تهنها ناويكى نهرپتى و هاكهزايى بووه كه له لايهن شا عهباسهوه دراوه بهو خيلاه كوردانهى سهر به ئيران بوون و دواتر

لە خۆراسان نىشتە جى كراون. شەرەفخانى بەدلىسى بە وردى باس لە ملكى چەمشكەزەك دەكات(۵). ئىرە يەك لەو چوار ناوچە يە بوو كە قەزاي چارسنجاقيان پىكهيپناوۋە لە سنوورى ويلايەتى خەرىپوتدا (كە بە ئەرمانى خەربەردى پىدەوتريت)، كە دەكەوتتە ھەرىمى باشوورى دەرسىمەوۋە. بە پىي بۆچوونى ھەندى نووسەر قەرەچۆر ھاوناوى چارسنجاق بوو(۶). ئەمرو چەمشكەزەك بە شىكە لە ويلايەتى تونجەلى (دەرسىم). ھەرچۇنىك بيت تاقە ناوى خىلەكى لە ناو سەدان ناوى خىلە كوردەكانى خۇراساندا رەنگە ھەر قەرەچۆرلوو بيت كە ھاوشىوۋەيەكى لە گەل شويى چەمشكەزەكدا ھەبيت كە ناوى قەرەچۆرى دەچىتەوۋە سەر. راستىيەكەى ھىچ ناوىكى تر لە خىلە كوردەكانى خۇراسان ئىدىيەى گەرانەوۋە سەر خاكى بنەرەتى ناكات ئىرە تەنھا ئەو خىلە شىعەيە نەبيت بە ناوى قەرەچۆرلى گوايە لە ويلايەتى ئىرىقانى ئىمپراتورىيەتى رووسىيەى جارائەوۋە ھاتوون(۷). زياد لەوۋەش و سەرەراى ئەو راستىيەى كە دانىشتوانى چەمشكەزەك توخمىكى بەرچاوى سەر بە ئىرانى لىبوو، لە ناوئىشاندا قزلباشە شىعەكان(۸)، بەلام گەورەترىن بەشى دانىشتوانى دەقەرەكە لە رەگەزى كورد نەبوون بەلكو دىمىللى (زازا) بوون*.* بەم رەنگە چەمشكەزەك بەتەواوى كاندىدىكى نەگونجاوۋە بۆ گرىمانەى شويى راگواستن يان كۆچكردى كوردەكانى خۇراسان. لە نىو ھەموو ئەگەرەكاندا، ناوى چەمشكەزەك، ھەك مارتىن قان بروونەسن بۆيدەچىت (۹)، لە واقىعدا ھى گرووپىكى كۆچبەرن كە بۆ مەبەستىكى تايبەت ھاوپەيمايىيەكى خىلەكيبان پىكهيپناوۋە و رەنگە بەھوى ئەوۋە بوويت كە چەمشكەزەك شويى بەيەكگەيشتى جوگرافىي ھەموو ئىتتىكى كورد بوويت لەو كاتەدا. بۆ نمونە، شەرەفخان دەنووسىت «كاتى ھەر كوردىك ناوى ويلايەتى كوردستان دىنيت ئەوۋە مەبەستى چەمشكەزەك»(۱۰). ھەرچۇنىك بيت، خاكى راستەقىنەى راگواستى كوردەكان ئەو شويئانەن كە پىشتىر باسيان لىوۋە كرا لە توركىيەى ئەمرو و باشوورى قەوقازن بەلام بە رەھايى چەمشكەزەك نىە.

بەگشتى لەو ناوۋە زۆر و زەبەندانەى خىلە كوردەكانى خۇراسان كە بە عادتە بە پاشكۆى «لوو» ي توركى كۆتايى دىت تەنھا كەمىكيان ھاوشىوۋەى ناوى عەشیرەتە كرمانجەكانى مىسۆپۆتاميا و باشوورى قەوقازن ھەك سفكانلوو كە ھاوشىوۋەيە لەگەل سىكى يان سىكانلوو، پازوكى، بىرىقانىلوو لە بەرانبەر بىرىفى (يان بىرفكى) لە نىوان مووسل و ماردىندا، مىلان (مىلانلوو)، زىلان (زىلانلوو)، شادلوو لە بەرانبەر شادمانلوودا، كە خىللىكى كوردى شىعەيە لە ناوچەى ئىرىقان، مامىانلوو لە بەرانبەر مامكانلوودا (مامگون)(۱۱)، بە ھەمان شىوۋەش ئەردەلان، كە رەنگە لە خىللى گەورەى ئەردەلانەوۋە ھاتىت لە ئوستانى كوردستان لە ئىران، زەنگەنە كەوا بە ديارىكراوى بەشكە لە عەشیرەت و ناوچەى زەنگەنە لە كرمانشان.. تاد.

ھەر دوو عەشیرەتى نەم دوایيە لە سەردەمى نادىرادا كۆچيان كىردوۋە بۆ خۇراسان.

سەبارەت بە ناوى عەشیرەتى گۆران كە لە قووجان و شىروان ھەن(۱۲)، گومانى تىدا نىە كە دەچنەوۋە سەر گۆرانەكانى

ئوستانى كرماشان له ئيران. ههروهها په يوه ندىيه كيشى بهو مانا و دهلاله ته كوومه لايه تيبه ي نه م تيرمه وه ههيه كه جووتياره بى عه شرته كانى باكوورى روژئاواى ئيرن پى ناوزده دهكرا (۱۳). سه بارهت به پيناسه ي ناوخويى كورده كانى خوراسان له رووى بن و بنه چه ي خيله كيبه انه وه، پينويسته بووتريت كه له راستيدا نه وه كارىكى ته واو زهحه ته نه گهر ناواقيعيش نه بيت. زوربه ي زورى عه شيرت يان خيله كان، هه ندىكى ليبه دهه، چيروكى پر كيشه و گرقتى نه سه ب و بنه چه يان ههيه و زانياريه كانيان لاواز و دژ به يه كن له نه ده بيات و نووسينياندا (۱۴). بهم پينيه، ئيمه له م كارهدا ته نها خو مان به تو مار كوردى ساده ي عه شيرته كانه وه خهريك كرد و هيچ هه وئيكى زياده مان نه دا بو شونكه وتتى بنه چه و نه سه بيه انه وه. به گشتى زوربه ي گرووپه خيله كيبه كان و بنه مائه كانى كوردانى خوراسان خو يان ده به نه وه سه ر زه عفه رانلوو.

له روژگارى نه مرودا زورينه ي خيله كورده كان (كرمانجه كان) ي خوراسان نه مانه ي خواره وهن:

زه عفه رانلوو، باچشانلوو، شيخانلوو، شادلوو، سلسه پورانلوو، قاچكانلوو قارامانلوو، نيزانلوو، زانگه لانلوو، قه ره چورلوو، سيئكانلوو، زه ره فكانلوو، توپكانلوو، دهقانلوو، روشقانلوو، عه مارلوو، زه يدانلوو، شيرفانلوو، كه يقانلوو، پالوكانلوو، قه ره باشلوو، بيچه رقانلوو، توروسانلوو، بيريئانلوو، ماميانلوو، ماستيانلوو، موژده گانلوو، هه مه زكانلوو، بادلانلوو، زه ردكانلوو، چاپه شلوو، رودكانلوون

توپكانلوو گه وره ترين خيلى كوچه رى خوراسان

هه رچه نده وهك پيشتر باسى ليوه كرا زوربه ي هوزه كورده كان و نه وانه ي پابه ندى هوز و عه شرت نين له خوراساندا جيگير و نيشته جين (خانوشين)، به لام هيشتا چه ندين خيل و عه شرت هه ن كه وا كوچه رن و به دواى له وه راندى نازنه كانيانه وهن. نه مه شيوازي نموونه يى و باوى نابووربى خيزانه لاي عه شرتى توپكانلوو، كه به شيكى به رچاوى گرووپ

يان كۆنفيديراسيوني خيئەكىي زەغەرانلووه. هەر له سەرەتاي راگواستنيانەوه بۆ خوراسان عەشيرهتى تۆپكانلوو له بهشى باكوورى ناوچهى شيروان جيگير بوون و هەر زوو گوندى تۆپكانلوو دروست كرا. له هەمان كاتيشدا تۆپكانلوو كه به پيى وەرژ به دواى له وەر خۆرى ناژە ئەكانياندا دەگەرەن و له قشلاخى (qishlaqs) گوندى زستانەيانەوه دەچوون بۆ يايلاخەكانى دەوارنشىنى هاوينەيان (yaylaqs) ئەمە بۆ خيئە كۆچەرەكانى جارانى لاي خۆيشمان پيياندەوت گەرميان و كوستان يان ئاران و زۆزان - وەرگير). دواتر تيرەى رودكانلوو له تۆپكانلوو جيابوونەوه و هۆزىكى جياوازيان دروستكرد.

بهگشتى تۆپكانلوو له دە تيرە پيكديت و هەر يەكەيان نزيكەى له دە تايضەى گەوره پيكديت و ئەمانيش هەر يەكەيان له چەندين خانەواده پيكدين. له سەردەمى نيوان سالانى ۱۸۷۲ - ۱۹۲۲ تۆپكانلوو، كه به دواى له وەرگە و پاوانى باشتردا دەگەرەن كه وئتنه كۆچرەن له شيروانەوه بهرەو ناوچهى سەرويلايەت له نەيشابوور و دواچار لەوى له ناوچهكانى دەهانبيەى شۆر و شيرين نيشته جى بوون.

له دەورانى قاجار و دواتردا و تا رووخانى بنەمالەى پەهلەوى خيئى تۆپكانلووى كۆچەر له ژير دەسەلات و ركيفى خانى بەزەبروزەنگدا بوون و له خانە ناودار و دەرکەوتووەكانى تۆپكانلوو لەو سەردەمەدا فەرهاد خانى فەرهادى و كورەكەى عەلى محەمەد خان و كورەزاكەى رەزا خانى فەرهادين، كه ئەمى دواييان سەرۇكايەتتى عەشيرهتەكەى كرد تا بەرپابوونى شۆرشى ئىسلامىي ئيران له سالى ۱۹۷۹دا. ليرەدا جىي تيبينيبه كه تا سالى ۱۹۷۹ پيكاهاى كۆمەلايهتتى تۆپكانلوو برىتى بوو له دەستەيهكى پياوماقوولان يان ريش سيبيان، كه هەر يەكەيان نوينەر يان گەورەى تايضەيهك بوو، كهوا دەستەيهكى فەرمانرەوا بوون له ژير ركيفى خاندا.

به پيى سەرژميرى سالى ۲۰۰۰، هەژمارى ۳۰۶ خانەوادهى تۆپكانلوو له نەيشاپووردا دەژيان و برىتى بوون له ۱۸۴۸ كەس. قشلاخەكانى تۆپكانلوو به شيوەيهكى سەرەكى دەكەونە دەورويشتى شارۆچكەى كەشمەر دارونە و شەهراباد. له هەمان كاتيشدا كۆمەلەيكى ترى تۆپكانلوو له وەرژى زستاندا له نزيكى فەيزاباد و ماە قەلات دەژين (كه له توربەتى حەيدەربيەوه دوور نين) و كۆمەلەيكى تيريشيان له نزيك شارۆچكەى مەرزداران دەژين كه له پولى خاتوونەوه دوور نيه و دەكەويئته باشوورى سەرەخسەوه.

خيئى تۆپكانلوو له سەرەتاي مانگى ئابەوه خيوەتگەى هاوينە و كوستانەكانيان له (كەليدار و محەمەد بەگ و گرد و لاپالەكانى لاي ئيسفەراين بەرزابيهكانى باشوورى بينالودى) به جىدينلن و به دەم له وەر خۆربيەوه بهرەوخوار دادەكشين بۆ نەيشابوور و تا ناوەرپاستى ئۆكتۆبەر خويان و ميگە ئەكانيان له شوين و كاتى ديارىكراودا يەك دەگرەنەوه و بۆ ماوەى نزيكەى

دوو ھەفتە لەوى دەمىننەو. دواجار لە كۆتايى ئۆكتۆبەردا ھەمووان بەرھو گوندەكانى زستانە ھەواريان پى ھەئدەگرن.

تەواوى پرۆسەكەى ئەم كۆچ و كۆچبارى پايزەدا بە كەمپ و خىوھنگەى كاتىبەوھە نزيكەى دوو مانگ دەخايەنيت و بەم شىوھىيە تا ناوھراستى ديسەمبەر تۆپكانلوو دەگەنەو گوندەكانى زستانە ھەواريان. ئەمانە كۆمە ئىكيان بەرھو خوار دەرۆن بۆ (كاشمار، بەردەسكان و ماھ - قەلاتى توربەتى ھەيدەرييە) و بەشيكى تريان بۆ قەلا شورى و پاش تىپەرپوونيان بە دزباد و سەنگبەست و ئەبراقاندا بەرھو ناوچەكانى مەرزداران و باغ - بوغ لە سەرەخس و دواجار ھەردوولا بۆ زستان لە سەرەخس جىگىر دەبن (كە ناوچەيەكى گەرمەسىرە) و لەويۆھ بە ئاسانى دەتوانن بە ھەمان رىگەدا بگەرننەو.

كۆچى بەھارە لە سەرەتاي مانگى نيسانەوھە دەستپىدەكات و يەكەم قۇناخ نزيكەى دوو ھەفتە دەخايەنيت و دووھميشيان دوو مانگىكى پىدەچىت و پاش دەوارھە ئدانىكى كاتى خىلەكە راستەوخۆ بەرھو كوستانەكانيان يايلاق (yaylaq) دەجوونين.

بەلام لە رۆژگارى ئەمرۆماندا ژن و مندال و كەلوپەلى پىنووست بە ئۆتۆمبىل و بارھەنگەر دەگويزرینەوھە و خۆيان جى و رىيى خۆيان چاكەدەكەن لە خىوھنگە كاتىبەكاندا و تەنھا خاوەن مىگەل و شوانەكان بەدەم لەوھەرەوھە و قۇناخ بە قۇناخ نازەئەكان لىدەخوون بەرھو شوئىنى مەبەست. ئەئبەتە پىشتەر و تا بىست سالىك لەمەو پىش ئەمان حوشتر و ئەسپ و كەر و ھىستريان وەك ئامرازى گواستتەوھە بەكاردەھىنا و لە نىوياندا حوشتر گرنگترىنى نازەئەى بارھەنگەر بوو بە رادەيەك كە وەك كەسانى خىزان مامەئە و ھەئسوكەوتى ئەگەل دەكرا. دوو جۆر حوشترىش لەلايەن تۆپكانلووھە بەكاردەھات كە يەكئىكيان جۆرى عەرەبى بوو (نارقانە) كە تارادەيەك بچووك و لاواز بوو بەلام نازەئەىكى تىژرەو بوو، ئەوى دووھميشان جۆرى بوخارا بوو كە نازەئەىكى كەتە و زل و تواناى ھەنگرتنى بارى گرانى ھەبوو تا قورسايى ۳۰۰ كىلۆ. لە يايلاخەكاندا تۆپكانلوو لە دەواردا دەژىن و خۆيان بە سىياھ چادر ناوى دەبەن كە خىوھتى رەشن و بە شىوھىيەكى ئاسايى لە خىوھنگەكاندا ھەئياندەدا. (پىموايە ئەم وشەيە توركى بىت بە واتاى كوستان يان زۆزان بىت لە كوردیدا و كاتى خۆيشى لای خۆمان خىللى جافى كۆچەر بە ناوچە كوستانىيەكانى كوردستانى ئىرانيان دەوت لەيلاخ لە دەوروبەرى سنە و بانە و مەريوان كە ھاويەنە ھەوارى لەوھەراندى مەرومالاتيان بوو، بە ھەمان شىوھ قشلاخيش لای خۆمان شوئىنى نىشتەجىيى زستانە بووھە - وەرگىر). لەو خىوھنگە كاتىبەكانى باسيان لىوھە كرا ئەمان لەو خانووە كاتىبەكاندا دەمىننەوھە كە لە كەرەستەى جۆراوجۆرى بەردەست دروست دەكرين، وەك خشتى كالى قور و دار و شتى تر و بە ھەمان شىوھەش ھەشارگەى كاتى بۆ نازەئەكانيان دروست دەكەن. خىوھتەكان خۆيان بەعادت لە مووى بزن و تووكى حوشتر(وېر بە عەرەبى - و) دروستى دەكەن و بە قوماشىك دايدەپۆشن كە ناو دانەدات و قەبارەيان جىاوازە(۱۵).

بەھەر حال تۆپكانلوو رەنگە ئە دە سالى داھاتوودا بەتەواوى نىشتە جى بىن و تەنھا مەرومالات وەرزانە ئازوگويژ بکەن بە سواری ئۆتۆمبىلى بارھەنگر ئە قشلاخەكانەوہ بۆ يايلاخەكان و بە پيچەوانەوہ (واتە ئە زستانە ھەوار - گەرميان - گەرمەسيير - يان نارانەوہ بۆ ھاوينە ھەوار - كوستان يان زۆزان - و) . ئە ئبەتە چەندىن ھۆكار ھەن بۆ پيشبىنى کردنى نىشتە جىبوونيان و ئەوانە كەمبەونەوہى پاكژ و ئەوەرگە بەھۆى پەرەسەندنى پيشەسازى ئە ناوچەكەدا و ھەرودھا كەمبەونەوہى ئەوەرگە و زيادبوونى قەبارەى مەر و ميگەل ئەلايەك و كاريگەريى فەرھەنگ و كونتوورى شارستانى و بەو پيشە كشانەوہ ئە زەوى پينوہرى خزمەتگوزارىيى كۆمەلايەتى لاواز کردووہ و بەگشتى ئەنجامى كەمبەونەوہى دانىشتوانى ديھاتى ليكەوتووہتەوہ و دواجار پەرەسەندنى خييرا و بەرچاوى سوود و قازانجى بەخيوكردنى ئازەل ئە حالەتى نىشتە جىبووندا. دەسەلاتدارانى ئيران بە شيوہى جوراوجور پاپشتيى خە ئە كۆچەرەكان دەكەن وەك كۆبوونى برە خوراكى سەرەكى چەشنى گەنم و جو و برنج و شەكر كە ھاوكارىيى حكومەتە. ھەرودھا خزمەتگوزارىيى مرۆفانەى پينويست دابىن دەكرىت وەك پىخويندىنى قوتابخانە بۆ مندالان ئە نزيك گوندەكانەوہ و سەردانى ناوبەناوى قيتىرنەرى بۆ مۆنگە و خيوتەگەكانيان و .. تاد.

گوندە كوردنشينەكانى باكوورى خوراسان

ئە؛ شەھرستانى بوجنورد

شوين: باكوورى رۆژئاوا

ناوەندى شەھرستان: بوجنورد

ژمارەى دانىشتوان: نزيكەى ۳۳۰۷۰۰

ژمارەى گوندە كوردەكان: ۱۲۲

زارنە، پەشەندە، پەركانلوو، قوشتەپە، پيىرى بۆز، پەسەندەرە، ھەسەنلوو، تارىيۆلام، چەھار خەرقار، كارلووق، بەزرانلوو، كەلاتى چەلوو، قادى، بۇزقانى، كەلاتى حاجى قاسم، قەرەجى، بەندى خۆدانلوو، كەلاتى حاجى نوسرەت، قەرەدانلوو، بەندى يايەمور، كەلاتى سوھراب، قەرەباشلوو، بەيداك، كەلاتى فەرشچى، قەرەجەنگەلى عولىيا، پاى كۆتەل، كەلاتى مەلا غولامجوسەين، قەرەكانلوو، نادىنە قۆلى، ئارك، قەرەلوو، فاشلى قەلا، قەلاب قەرەبانلوويى، سىف خەسوو مورادخان، كەلاتى ئاشيان، قزنجەسار، ئابخور، كەلاتى ئاغانەنى، قزلقان، ئاقتەپە، كەلاتى ئەردەشیرخان، قشلاخى عەبدوللا ئاباد، ئاخلى، كەلاتى ئيسالاحاتى ئەرزى، قشلاخى كاوه، مەھنان، كەلاتى باقرخانى يەك، قشلاخى ئەنگەر، ميرزاھەسەنلوو، كەلاتى باقرخانى دوو، قەسرى قەجەر، ئاف، كەلاتى باقرخانى سى، سەيساب، نەجەف ئاباد، كەلاتى بورج، شاه ئوجاق، نەرگسلوى سوقلا، كەلاتى پائەوانلوو شاه پەسەند، نەرگسلوى عولىيا، حاجى زەينولعابدین، شىخ

عهلى ئابادى قهرهار، نۆدى، حاجى عهلى داد، مهتهرانلوو، يهكسهر شاخ، بهربهر قهلا، خهندهقلوو، بوربورى كورد، ئووبه، دانگۆل، نيكي قهلاى هومه، ئوتار ئابادى سوفلا، دهرهقانلوو، يكي قهلا، ئوتار ئابادى عوليا، رهشقانلوو، كهلاتى نهقى، نوزانى بيجه، رهعنا ئاباد، كهلاتى والى خان، ئيده، زهنگهنه، كوهكهمه، ئينجانلوو، سهريشان تهپه، كهى كهى، بابا نهمان، سهريشانى ناشقان، گهرمخان، باداملق، سورگ، گۆمهاين، بوربور، بازخانه، سولوكلوو، قهلايى تات، بايجهق، ههسارى كهرمخان، قهلايى تهپه، بهدهرانلوو، ههليم ئاباد، قهلايى تووت، بهربهر قهلا، ههمامى، قهلايى جهقى بزورگ، بورج، ههمهزانلوو، قهلايى جهق كوچهك، چهرك، ههميد، قهلايى شهعبان، چههاربورجى سوفلا، جهعفر ئاباد، قهلايى مهرمه، چههاربورجى عوليا، جهلف دهره، ئووج قهلايى بالا، خهتاب جامى

ب: شههرستانى توربهتى جام

شوين: رۆژهلاتى خوراسانى ر هزهوى

ناوهندى شههرستان: توربهتى جام

ژمارهى دانىشتوان: نزىكهى ۲۵۰۰۰۰

ژمارهى گوندى كوردنشين: ۱

زهيلى (يان زيلي)

ج: شههرستانى جاجهرم

شوين: باشوورى رۆژئاواى خوراسانى گهوره

ناوهندى شههرستان: گهرمى جاجهرم

ژمارهى دانىشتوان: نزىكهى ۶۶۰۰۰

ژمارهى گوندى كوردنشين: ۳۲

ئارگ، بهرازانلوو، دهشت، رهباتى قهرهبييل، بهرزهنه، كهلاتى شوغانبييه، شوخان، پۇشتى بام، كهلاتى شور، شورك، بهشيدار، كهلاتى قاجار، عهساروت، تادار، كهلاتى مورى، قهرجى رهبات، جۇغدى، گازان، قزل ههسارى عوليا، جۇشاقان، مهسعود ئاباد، قزل ههسارى پايىن، چۆپه، مهشما، قهلى، چهشمهيه تهبهرى، ميرزا ئاباد، بام، ههسارى عيسا، ناقتيا، نهسغهر ئاباد، دهركesh

د: شههرستانی چناران

شوین: باکووری خۆراسانی رهزهوی

ناوهندی شههرستان: چناران

ژمارهی دانیشتوان: نزیکهی ۱۲۵۰۰۰

ژمارهی گۆندی کوردنشین: ۷۱

تهلقور، گولگون، چهمله، کهمهندهری بالا، گهبری، چه مگهرد، بیدابید، کوهستانی سه ئخی، چه شمی ماهی، به همهنجانی پاین، کوونان، کهلاتی ناراز، به همهنجانی بالا، کهلاتی سادو، قهیس ئاباد، ئیلیحه سار، کهلاتی شهریف، قه یاس ئاباد، ئیل ئاباد، کهلاتی کازم، قه لای به همانجان، ئووتان، کهلاتی کۆتبه جه عفر، قه شقناباد، نه حمه د ئاباد (دادکان)، کهلاتی، محمه د باقر، قوروق، نه حمه د ئاباد، کهلاتی مالو، قادر ئابادی قزل حه سار، حه لال، دره ختی سه نجه د، قادر ئاباد، ههفت چاه، ده ربیبان، عه بدول ئاباد، مه هد ئاباد، خاجیی گهرداب، عه باس خانی قه ره گۆل، نوح حه سه ن، خه زیج، عه باس ئابادی جه نگه ئی، تووده، خامی، تاهیر ئاباد، نه وبه هار، حاکم ئاباد، شه مس ئاباد، مه نقه شلی، حوسه یین ناجوو، شاه ئاباد، مه زهنگ، حوسه یین ئابادی نیازمه ندی سارک، میرجینگان، حوسه یین ئاباد، ماروجه، محمه د ئابادی به ئووچ، حوسه یین ئابادی رادکان، ریاز، محمه د ئاباد، حاجی ئیسماعیل، دێهباغ، ماسی ماشکانلوو، حاجی ئاباد، دووخان، ماسی حه زره تی، چه هچه هه، ده ستگه رد، قاره شکان، چه هارمه هیئ.

ه: شههرستانی ده ره گه ز

شوین: باکووری خۆراسانی رهزهوی

ناوهندی شههرستان: ده ره گه ز

ژمارهی دانیشتوان: نزیکهی ۹۵۰۰۰

ژمارهی گۆندی کوردنشین: ۵۹

محمه د ته قی بیگ، عه باس قه له، خاده مانلوو، مییاب، جه عفر ئاباد، جه نکانلوو، مینا، نه حمه ئابادی عولیا، دایدار، ده قه رانلوو، ده ربه ندی بالا، دهشت، ئیلانجه غ، ده ربه ندی پاین، ره حمان قولی، بورج قه لعه، قازان بیگ، زه ر ئاباد، به شاره ت، قوربان ئاباد، زه نگه لانلوو، شابه ره، قزله ق، زه میندانلووی عولیا، به هادۆر خان، قشلاخ، زه میندانلووی سوقلا،

پايكانى سوفلا، قانچ، سهنقهزى بالا، پايكانى عوليا، قهلاچه، سهنقهزى پايان، ته په لك، قهلايى حاتم، سهنقهزى وهسه ت، توت، كالوو، ماسوگته لى، توزانلو، كاهوو سه بيدها، حه سه نئاباد، كه بكان، شوركال، حه سه ن كه دخودا، كه لاتى نهرباب، شويى سوفلا، حه زره تى سوتان، كه پى، شويى وستا، هه قويدى، كه دوگانلوو، شويى عوليا، هه نقه، كه رمدهره، شيخانلوويى عوليا، خافييان، كه نداب.

و: شه رستانى سه بزه وار

شوين: روژه لاتى خوراسانى روزهوى

ناوه ندى شه رستان: سه بزه وار

ژماره دانيشتوان: نزيكه ي ۵۰۰۰۰

ژماره گوندى كوردنشين: ۶

نوولهر، حوجه ت نباد، سه بيد نباد، بابا چه شمه، زهره كوه، كايه ف،

ز: شه رستانى شيروان

شوين: باكوورى روژه لاتى خوراسان

ناوه ندى شه رستان: شيروان

ژماره دانيشتوان: نزيكه ي ۱۷۰۰۰۰

ژماره گوندى كوردنشين: ۷۳

شوكرانلوو، خادهمى، نابسه نخ، شووريكى ته كه مران، خان حه سار، مه لا باقر، شووريكى زياره ت، خانلوق، فه ره قى عه بد نباد، خه دهر، قارك عه لى خان، خه تاب، كه لاتى هه نده سى فازل، چه شمه دووزان، گارزوو، دهر بالا، چه كالانلوو، كه نج نباد، سه رچه شمه، چوكانلوو، گوگلى دوئوو، پير شه هيد، نووجللى رزم نباد، ته به رانى سوفلا، محه مه د عه لى خان رها نباد، توورك، مه رزه ق نباد، زياره ت، ته قى نباد، قوئل جاخ، سورخ روو، ته سنو فان، قه لاچه، سه ردار نباد، توپكانلوو، قه له يزوو، سه ككه، تووده، قوردانلوو، سه نكچين، توكوور، قورى داربه ند، سه ريكا نباد، بورزوو، قولانلووى بالا، حه سه ن نباد، (ته كه مران) بوژ نباد، قولانلووى پايان، حه سه ن نباد (زه قاره م)، بوئگانى سوفلا، قاقينانلوو، حه سارى په هله وانلوو، بوئگانى عوليا، كارخانه ي قه ند، حه سارى ده قين، بزى زهينه ل بينگ، كه لاتى توكانلوو، حه سارى مووسا بينگ، بينگ، نه مان نباد، حه سارى نامه، بينگى توكوور، نه مير نباد، حه يدهر نباد، به يگان، نه ميرانلوو، بورج

ج: شههستانى فاروج

شوين: باكوورى رۆژه لاتی خوراسان

ناوهندی شههستان: فاروج

ژماره دانیشتون: نزیکه ی ۶۸۰۰۰

ژماره گوندى كوردنشین: ۱۰

كۆره ته په، يام، جههان ئاباد، دهر بهندی نه سفه جیر، كوورانی كوردهمه، جه عفر ئاباد، خابوشان، حه ساری نه ندهف، ته رقی، ئاقبای

ت: شههستانى قووجان

شوين: باكوورى خوراسانى ره زهوى

ناوهندی شههستان: قووجان

ژماره دانیشتون: نزیکه ی ۱۸۰۰۰۰

ژماره گوندى كوردنشین: ۲۲۰

ناقه خ، شههرى كۆن، ناسیبه لانج، ياده گار، شیخكانلوو، ناغا لوتفعه لى، يه دهك، شیرزان، ئانه شلوو، يوسف ئاباد، شیرغان، ئالخالس زووخانه، ته بهریان، نه بر ئاباد، سولتانی زیرابه، ته راقیبه ی كورد، فه رغانه ی سوفلا، شۆره كى تۆپكانلو، عه لى محه مه د، فه رغانه ی شاهراه، ته قیل، ئابجه هان، فه رغانه ی كۆن، عیماره ت، خه لاجلوو، قاچكانلوو، فه تح ئاباد، خومارتاش، فه لای موشه ره ف، نوور محه مه د، خاجه ها، فه لای كه مه ر، ئارچین ئاباد، خوكانلوو، فه يتاقى، ئاقمه زار، داسه نجانى كوردیبه، كه چالانوو، ئاق كه هریز، داده خان، كورده كانلوو، نه ئلاهیان، زاده گ، موحه مه د ئیمام قولى، زه رتانلوو، گول نه حمه د بیگ، ئیمام ویردی خان، زیندانلوو، گه ده گانلوو، ئینجه سابلأغ، زوباران، مه فره نقاه، ئینجه شاهباز، زهیدانلوو، ماگجی، ئینجه كیکانلوو، زیگانلوو، مه له قانلوو، بادخور، سه لامفوج، میر فه زلوئلا، بورجی كارداش، سه رانی، میلانلووی سوفلا، پایكۆته ل، سه رداب، میلانلووی عولیا، پیرو ئاباد، سوله یمان ئاباد، نامانلوو، پیرانلوو، سه رگوبه د، نیقاب، شه هره كى جه قانلوو، حه سار، نه غدوو، جانان، هه مزه كانلووی بالآ، نییه ت چه ران، هه مزه كانلووی پاین، والی ئابادچونلی، خه رسه كانلوو، هه شت مۆرى، حه یده ر ئاباد، خورم ئاباد، یارم گوبه د، خه بكانلوو، تیتكانلوو، یه نگی فه لای عولیا، ده رانلوو، جه رتووده، كه لاتى نه وروزی، شادابه، جه عفر ئاباد، گولمه كان، ئیراقى،

جهنگاه، كه فاكى قهرهته په، جووزان، كوركائووى سوفلا، قهرهچاه، چه پانلوو، كوركائووى عوليا قشلاخ، چهركاخنه، كۆنه فەرود، قهلاى عهباس، چه رمه، كه دوگانلوو، كه لاتى نه حمهد، چه رى، گه زكوو، چاهى جه عفه رزاده، چوكائووى، گونبه د جاخ، چاهى حاجى عيسمه تى، حاجى تهقى، محمهد دۆلوو، چاهى رهزا ئاباد، حاجى كاهوو، محمهد رهزا خان، چاهى غولام حوسهينى نه ژدهرى پير عهلى، مهردكانلو چاهى موقهدهم، پيرودائووى، قهلايى بيگ، چه هارباغى جهديد، پيره، قهلايى حهسن، حهسن ئاباد، تهخت، قهلايى سهفا، حهسارى نه ئلاويردى، تهرائووى، قهلايى والى، خهير ئاباد، تهرنيك، قۆلهقى عولى، خهير ئاباد (دووغاى)، بورجى زويدائووى، قوشخانهى سوفلا، فيلاب، بهردهر، كاكليقه لايى كه مكلوو، بهرزهل ئاباد، كه لاتى باى، قهرهجاغى قهرهمانلوو، بهرزهلانى سوفلا، كه لاتى جه عفه رهزا ئاباد، قهرجاغه، بهرزهلانى عوليا، كه لاتى رهحمانيان، قهلقه، بهرگهرد، كه لاتى زهمان، قهرجاغه (خارك)، بهگلهر، كه لاتى سياه دهشت، قهرهچشمه، بهقانلوو، كه لاتى شاه محمهد، قهرهگۆل، بيبههره، كه لاتى شاه مير، سيسبهرائووى سوفلا، پهلكائووى سوفلا، كه لاتى نه زهرعهلى، سيسبهرائووى عوليا، پهلكائووى عوليا، كه لاتى نه زهرمحمهد، سينگه لايى شور، كه لاتى چه مبه ر خان، ئيستهرخى، سينگه لايى شيرين، كه لاتى حهسن رهزايى ئينجى خان شه مخال، كه لاتى رهزا، بيداقى پايى، شوخ، ئاباد، كه لاتى سالارى، كادگۆل باى، شههرائووى، كه لاتى مهلا محمهد قولبخانى قوشخانهى عوليا، دهرياد، كه لاتى مهدهويان، كه تلهر، دهره ندى، گه بر ئاباد، نه نده رزى، دوو ئاب، گوره خۆر، نه بابيد، دهوئه تخانه، لووئو، ئيمام مورشيد، دولدائووى، مۆتۆرى حاجى پهناهى، ئورته چهشمه، دۆلوو، مۆتۆرى حاجى حهسنى حهמידه ئلاهى، ئوغازى تاز، رۆسته م ئاباد، مۆتۆرى حاجى حهيدهرى ئيبراهيمى، ئيزمانى بالا، رهشقائووى (مايون)، مۆتۆرى سه رهنگ ته هماسبى، ئيزمانى پايى، رهزا ئابادى ئاستانه رهزا، مير ئاباد، باغ مه حهل، ريزه.

ك: شههستانى كه لات

شوين: باكورى خوراسانى رهزهوى

ناوه ندى شههستان: كه لات

ژمارهى دانىشتوان: نزىكهى ۴۰۰۰

ژمارهى گوندى كوردنشين: ۲۰

لايىنى كۆن، پۆل گهرد، كه رناقهى شيرين، لايىنى نوو، تيرهگان، قزلقى، رهبات، چه رهم، كه هلاب، رهجه ب ئاباد، چه رهمى نوو، كه ريم ئاباد، عهزىز ئاباد، چه هار راه، سهنگى ديشار نه سه د ئاباد، حاجى ئاباد، چنار، بابا ره مهزان، خاكستر.

ل: شههستانى مانه - سه مه ئفان

شوين: باكوورى رۆژئاواي خوراسان

ناوهندي شهريستان: نه شخانه

ژماره دانيشتوان: نزيكه ي ۹۵۰۰۰

ژماره گوندي كوردنشين: ۶۳

ئاقمه زار، بورجي زهنگانگو، كه لاتى نه خدوجان ئيسلام ئاباد، پيشقه لالا، كه لايه ن، ريسالته ت، جوژه ك، كيكانلوو، زهره، چه خماقلوو، قه لاي بهر بهر، زه مان سو في، چه مه نبيد، قه نه ندهر ته په، زه ديه ي عوليا، چه سه ن ئاباد، كه شك ئاباد، شه شخانه، چه يدەر ئاباد، كه لاتى چنار ميه ر ئابادي خاوه ر، خوره مده ي شه رقي، كه لاتى كه شي، شه هر ئابادي كورد ، قه ره چاي، كه لاته قه موو، شير ئاباد، قه ره كانلوو، كه لاته كايماني، چه ريز ئاباد، قه سري، كه رماب، ئيشق ئاباد، شيرين ده ره، كه رمه ك، قادي، عه لي ئاباد، گاز ئاباد، قه ره ئا عا جي سه ربه ند، ره حيم داد، مه لا چه سه ن، قه ره ئا عا جي پاي ن، چه شرگاه، مه همانه ك، قه ره مو سه لالا، چه شه گاه، نه جه ف، قه شتي شاپورخان، تازه قه لالا، هاقه رد، قه شتي مو عاون، ته په، ئوستاد، كه ري ك، ته ختميش، بازا ري قارناس كه شان ه ك، تاقه چنار، ئاقچه، كه لاتى نازادگان، توپ چنار، ئيسپاخوو.

م: شهريستاني مه شه د

شوين: باكوورى خوراساني ره زه وي

ناوهندي شهريستان: مه شه د

ژماره دانيشتوان: نزيكه ي ۳۰۰۰۰۰

ژماره گوندي كوردنشين: ۱

ميرگوزار

ن: شهريستاني نه يشابوور (نيشابوور)

شوين: سه نته ري خوراساني ره زه وي

ناوهندي شهريستان: نه يشابوور

- ۲- برونه فا. فا. بارتولد «سترويكو جيؤگرافىچسكى ئۆبزور ئيرانا»، به هه مان شيوه، سوچينييا، بهرگى ۷، مۆسكو، ۱۹۷۱، ل ۱۰۵ - ۱۰۶، (به روسى).
- ۳- بؤ ورده كارى، برونه گا. نه ساتريان «كورد و نه رهنه» **Kurdish and Armenian** له گوڤارى «ئيران و قه وقاز **Iran and Caucasus**» دا (به م زوانه).
- ۴- وهرگيراو له نه ساتريان، هه مان سه رچاوه ي پيشوو. ههروهه ئى. ئى. سوكره مان، «خوراسانسكى كرمانجى. ئيسليدوڤقانى ئى تيگستى»، مۆسكو، ۱۹۸۶.
- ۵- «شهرفنامه و ميژووى كورد»، له لايهن مير شهرفخانى به دليسى، سانت پيترسبورگ، ۱۸۶۲، ل ۱۶۲ - ۱۷۵، (به قه رهنسى).
- ۶- برونه گا. س ئيريشانيان «**Patmutiwn Carsanjagi hyoc**»، به يروت، ۱۹۵۳. ههروهه برونه **D. Butyka**,
“**Mitteilungen der kais. Konigl. Geographisehen Gesellschaft in Wien, 35 Band (1892); 109 ff. kn. I, SPb.,** له گوڤارى
۷- وهرگيراو له پ. ليخ، «ئيسليدوڤقانىيا وب ئيرانسكيخ كورداخ ئيخ پريدكاخ، سيفه رنيخ خالدياخ»،
1856: 89. (به روسى).
- ۸- شهرفنامه... هه مان سه رچاوه ي پيشوو. ههروهه برونه: مارتن فان بروونه سن، «ناغا و شيخ و ده ولت، پيكه اته ي كوومه لايه تي و سياسي كوردستان» **Agha, Shaikh and State: The social and Political Structures of** ،
له ندهن - نيوجيترسى، ۱۹۹۲، ل ۱۳۴ - ۱۳۵، (به ئينگليزى).
- ۹- مارتن فان بروونه سن، هه مان سه رچاوه، ل ۱۳۴.
- ۱۰- وهرگيراو له «هر گاه در ميانه يه اكراد قبلايه تي كوردستان مدكور سازند، مورا د از چمشگرك هست» (شهرفنامه... هه مان سه رچاوه، ل ۱۶۳، به فارسى).
- ۱۱- برونه ليخ هه مان سه رچاوه ي پيشوو لاپه ره كانى ۶۷، ۷۰، ۷۲، ۷۳، ۸۷، ۸۹، ۹۰؛ ههروهه ده بليو. سپوتيشوود **W. Spottiswoode**، «نه خشه ي خيل و هوژه كانى باكوورى كوردستان **Kurdistan**» له گوڤارى **Transactions of Ethnological Society of London** بهرگى ۲ (۱۸۶۳)، ل ۲۴۴ - ۲۴۵. ههروهه مارك سايكس، «هوژه كورده كانى ئيمپراتوري تي عوسمانى» **The Kurdish Tribes of Ottoman Empire** له گوڤارى **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**، vol. 38 (1908): 457, 467, 470, 476, 477.
- ۱۲- ع. ميرنيا، «ئيله اي و تايفه ها ي عشا يه رى كوردى ئيران»، شههد، ۱۳۶۸ - ۱۹۸۹، ل ۶۶ - ۶۷. (به فارسى).
- ۱۳- مارتن فان بروونه سن، هه مان سه رچاوه، ل ۱۰۹ - ۱۱۵.

۱۴- بڕوانه لیخ، هه مان سه رچاوه، ل ۱۱۹ - ۱۲۰. ههروهه ک. تهوه خودی، «هه ره که ته تاریخییه ی کورد با خوراسان»، مه شهه د، ۱۳۷۱ - ۱۹۹۲. ههروهه ع. میرنیا، هه مان سه رچاوه، ل ۱۱۱ - ۱۴۸. ههروهه هه مان نوسه ر «نیلات و تایفه های درگز»، مه شهه د، ۱۳۷۱ - ۱۹۸۲ و «نیله ای و تایفه های عه شایه ری خوراسان»، مه شهه د، ۱۳۶۹ - ۱۹۹۰. ههروهه نیم. نیج. پاپولی یه زدی، «Le nomadism le north du Khorasan» ، (به فارسی و فه ره نسی)، پاريس - تاران، ۱۹۹۱، ل ۷۶ - ۹۳. ههروهه ر. شاکری، «أتراکنامه، تاریخی جامعی قوچان»، تاران، ۱۳۶۵ - ۱۹۸۵، ل ۵۴ - ۵۸. ح. بیه تووی، «کورد و په راکه نده گی او در ایران زمین»، تاران، ۱۳۷۷ - ۱۹۹۸، ل ۸۷ - ۹۲. ههروهه ع. ع. مادیح «نه یشابوور و نیستراتیجیه ی توسیعه»، به رگی ۱، مه شهه د، ۱۳۸۵ - ۲۰۰۶، به هه مان شیوه «که ره سته مه یدانیه کان Field Materials» ، (۲۰۰۱ - ۲۰۰۶)، تاد.

۱۵- خیه ته ره ش (مه به سته دهواره - و) شیوازکی باوی نیشته جی کاتیبه له نیو دانیشته وانی کۆچه ری ئیراندا. نه مه به عاده ت پییده وتیته سیاه چادور Syah - Chador ، هه رچه نده هه ندیک ناوی هاوشیوه ی تریشی هه یه وه ک مه له گا melega له لورستان (بڕوانه نیل. ئیدنییرگ «نیشته جیبوونی وه رزی جوتیاران له باکووری رۆژئاوای لورستانا Seasonal Dwellings of Farmers in North - Western Luristan”, Folk, vol. 8 - 9, Kobenhavn, 1966 / 384 ff): 67 یان کۆنی ره ش Kone rash - له نیو کورده کرمانجی زمانه کانی میسۆپۆتامیا و رۆژه لاتی نه نه دوآندا، تاد.

۱۶- له ناوچه که دا ناوه کوردیه که ی سیخه سوو - موراد خانی پییده وتیته.

کۆکردنه وه و ناماده کردنی: ره حمان نه تشی

رێبه ندانی ۲۷۲۲ ی کوردی = جانیویری ۲۰۲۲ ی زایینی
